

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ÅRHUS

DENGANG

OG NU

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS

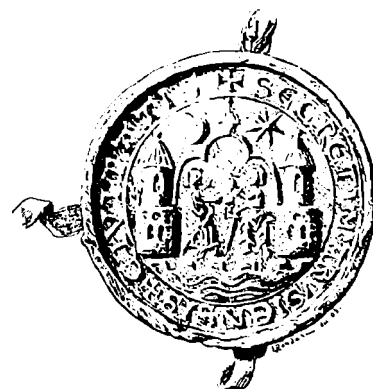

ÅRHUS

DENGANG OG NU

ÅRHUS DENGANG OG NU

*Udgivet af
Århus byhistoriske Udvalg*

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS . 1971

OMSLAG:

Udsigten mod Århus tra Skovtoften ved Riis Skov o. 1850;
maleri af P. Holm i Den gamle By.
Billedet er malet på blik, derfor rustpletterne, som også aftegner sig i reproduktionen.

TITELVIGNET:

Århus bys segl. Tegning af E. Rondahl efter en original fra 1421.

MEDARBEJDERE:

Afdelingsbibliotekar Kjeld Elkjær (K. E.)
Arkivar Ib Gejl (I. G.)
Arkivar Chr. R. Jansen (C. R. J.)
Arkivar Peder Jensen (P. J.)
Arkivar Erik Korr Johansen (E. K. J.)
Arkivar Finn H. Lauridsen (F. H. L.)
Museumsoverinspektør Gunner Rasmussen (G. R.)

REDAKTION:

Overarkivar Vagn Dybdahl

BILLEDER 1971:

Optaget af Hammerschmidt Foto; motivvalg Gunner Rasmussen

© 1971 by Århus byhistoriske Udvalg

ISBN 87 504 0278 1

Indholdsfortegnelse

Forord	7	18. GULDSMEDGADE	
1. DOMKIRKEN		Guldsmedene boede i Guldsmed-	
»Står om end tårnene falde«	10	gade	44
2. STORE TORV		19. GULDSMEDGADE	
Markedsplads, hvælvet vinkælder og		Den korte gade, der blev lang	46
bankpalads	12	20. KLOSTERTORVET	
3. BISPETORVET		Tre gader blev til et torv	48
Schweizerkafeen, byens mødested..	14	21. NYGADE	
4. BISPEGADE		En gade med bid i	50
Første bank i Århus:		22. MØLLESTIEN	
Nationalbanken	16	Et Amager midt i byen	52
5. STORE TORV		23. DYNKARKEN	
Borgporten stod i vejen for		Et sted, hvor alt er borte	54
»kørselen og farten«	18	24. MINDEGADE/DYNKARKEN	
6. LILLE TORV MOD ØST		Jomsborg med »nutidens	
»Stjernepladsen« ved vadestedet ..	20	bekvemmeligheder«	56
7. LILLE TORV MOD VEST		25. DR. MARGRETHES VEJ	
Købmands-, bankier- og bankhus ..	22	Gaden langs Riis Skov	58
8. LILLE TORV/IMMERVAD		26. SKOVFALDET	
Købmandsgården – der blev museum	24	Marienlund med tårn, veranda og	
9. IMMERVAD		hestestald	60
Kun en gade i Danmark ved navn		27. TRØJBORGVEJ	
Immervad	26	»Op på Trøjborgvej	62
10. SCT. CLEMENS BRO		28. ØSTBANETORVET	
Byens vidunder	28	Et nyt torv og en lille ringgade	64
11. BISPETORVET		29. HØEGH GULDBERGS GADE	
Et torv midt i byen	30	Vejen til fattighaverne	66
12. SKOLEGYDE		30. NØRREGADE	
En kafé på hjørnet	32	Hos overretssagføreren	68
13. SKOLEBAKKEN		31. MUNKEGADE	
Promenaden ved bugten	34	Gartner Thomsens hjørne	70
14. KYSTVEJEN		32. VESTERBRO TORV	
Bag Mejlgedes haver	36	Teglværk-kvægtorv-grisetorv	72
15. MEJLGADE		33. BYPROSPEKT	
Pissoiret ved byens port	38	Et kig ind fra vest	74
16. NØRREPORT		34. ABOULEVARDEN	
Bogtrykkeren i det gamle		Engang var her idyl	76
renæssancehus	40	35. VESTER ALLE	
17. GULDSMEDGADE		Kikkertlinse på Jeronimusbakke og	
I konditorens hjem	42	Mølleeng	78

36. SØNDERGADE		50. HOLME	
En strøggade skabt af jernbanen ..	80	Bjerge og bakker	108
37. SPANIEN		51. TRANBJERG	
»Byens planker« falder	82	Landsby, stationsby og ny forstad ..	110
38. PARK ALLÉ		52. BEDER	
Alleen uden træer	84	Tidligere landsby, nu bosted for byfolk	112
39. M. P. BRUUNS BRO		53. KONGSVANG	
En bro med basarer	86	Her boede Larsen-Ledet	114
40. FREDERIKS ALLÉ		54. VIBY	
Syd på mellem kirkegårde	88	Bilkørsel forbudt i Viby	116
41. HANS BROGES GADE		55. ABYHØJ	
På Marselisborg mark	90	Leverandør af frugt og grønsager ..	118
42. MARSELISBORG ALLÉ		56. ABYHØJ	
Først herregårdsallé – siden bygade	92	Mølle og rutebilstation	120
43. DALGAS AVENUE		57. BRABRAND	
Her var gøgl, cirkus og boldbaner ..	94	Juleslagting og brandkatastrofer ..	122
44. STRANDVEJEN		58. HASLE	
Strandpromenade mod syd	96	Med dagvognen en time til Hasle ..	124
45. VESTRE RINGGADE		59. VEJLBY	
En omkørselsvej, der blev city-ring	98	En middelalderkirke frilægges	126
46. VIBORGVEJ		60. RISSKOV	
Op over bakken forbi selskabshaven	100	Vejlby Krat – det første skattely ..	128
47. RANDERSVEJ		61. FEDDET, NØRDRE STRANDVEJ	
Reginehøj – »Svinehøj« – Christiansbjerg	102	20'ernes og 30'ernes sommerland ..	130
48. ODDERVEJ			
»Den mest fortryllende udsigt«	104	Henvisninger	133
49. HØJBJERG		Navneregister ved <i>Leif Juul Christensen</i>	136
Skidenpyt var det gamle navn	106		

FORORD

I årene 1927 og 1928 udgav Århus Turistforening to billedhæfter: »Århus før og nu« og »Århus før og nu, anden samling«. Medlemmerne kunne købe hæfterne for en særpris, men i øvrigt kom de også i boghandelen. I dag er hæfterne meget efterspurgt; men indtrykket er, at der kun er et ret beskedent antal bevaret.

Århus byhistoriske Udvalg har da også i årenes løb fået talrige opfordringer til at genudgive hæfterne. Det er det, der delvis sker med »Århus dengang og nu«.

Den nye samling er ikke nogen fuldstændig genudgivelse. En del af de oftest benyttede motiver er udeladt, mens nye er sat ind, navnlig fra områder uden for den gamle købstads grænser. Til dette kommer, at der er føjet 1971-billeder til, og at der nu til hvert motiv er knyttet en historisk tekst; yderligere er billedteksterne nyskrevne og væsentlig udvidet.

Bogen er tilrettelagt således, at hvert opslag på en dobbeltside behandler samme motiv. Ofte er der et billede fra årtierne lige før år 1900, et fra ca. 1927 og endelig et fra 1971; i nogle tilfælde er der dog kun medtaget to billeder, nemlig når et tredje billede kun ville afspejle ret få ændringer.

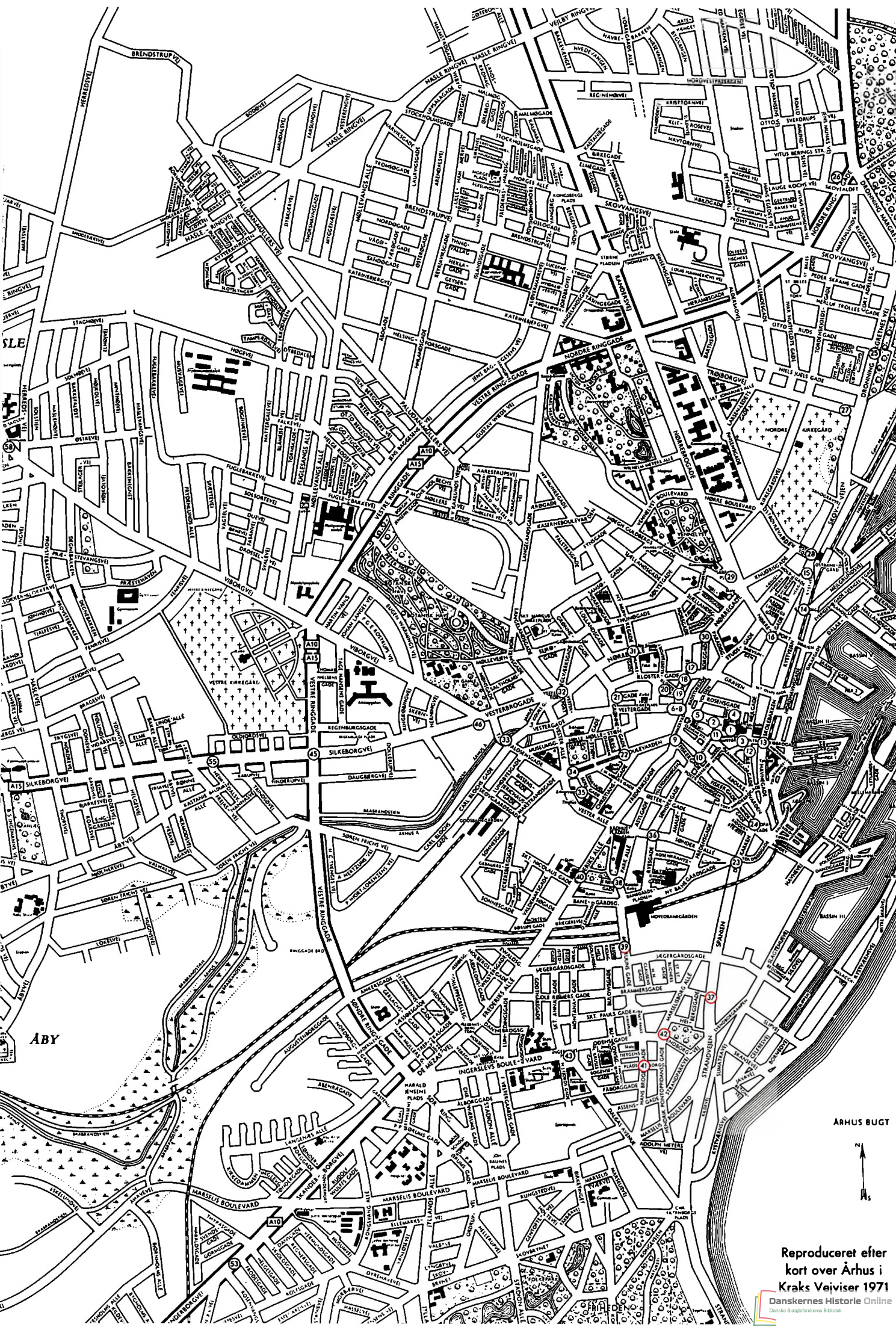
Teksten tilsigter ikke at fremlægge resultater af nye studier i byens historie, men derimod at forklare og uddybe billederne. I ikke så få tilfælde vil der dog være fremdraget nye enkeltheder eller bringes oplysninger, som ellers gemmer sig i ret ukendte bøger og artikler.

Billedforlæggene er ret uensartede. Når det gælder motiver, der var optaget i »Århus før og nu«, er der reproduceret efter billederne i bogen, medmindre originalfotografierne har kunnet skaffes til veje. Dette er navnlig lykkedes for de ældste billeders vedkommende, mens billederne fra 1920'erne kun i få tilfælde foreligger i original. Alle 1971-billederne er nye optagelser, der er taget i august-september 1971. Når det gælder motiver fra yderområderne, er der i nogle tilfælde reproduceret efter postkort. Alle disse omstændigheder har bevirket, at billedstoffet i kvalitetsmæssig henseende kan virke noget uensartet.

PA DE TO NÆSTE SIDER
KORT OVER
HELE ARHUS KOMMUNE
OG OVER BYKÆRNEN
TAL I RØDE CIRKLER
HENVISER TIL
DE ENKELTE
ARTIKLERS NUMRE

VAGN DYBDAHL

ARHUS BUGT

Reproduceret efter
kort over Århus i
Kraks Veiviser 1971

Danskernes Historie Online
Danskernes Historie Online

„Står om end tårnene falde“

Siden Sct. Clemens katedralens rejsning – påbegyndt ca. 1200 af biskop Peder Vagnsen (1191–1204) – har Domkirken med mellemrum været underkastet ikke alene de almindelige vedligeholdelsesreparationer, men også egentlige ombygninger i overensstemmelse med skiftende tiders vekslende opfattelse af arkitektoniske og æstetiske værdier.

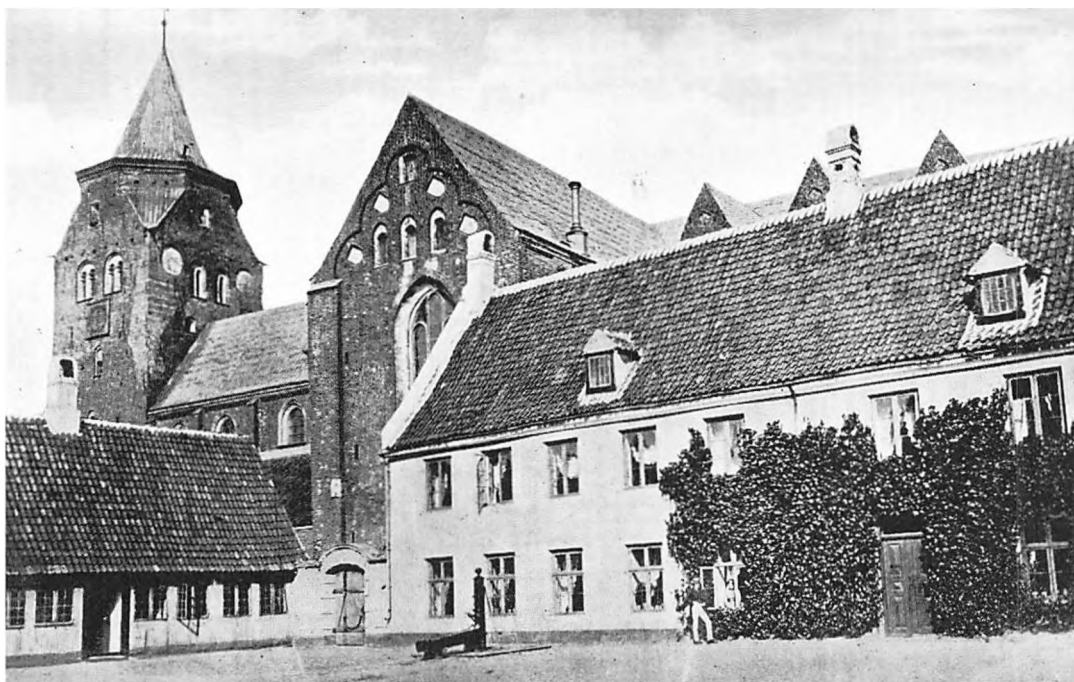
I løbet af 1400-årene – især under biskop Jens Iversen Lange (1449–82) – gennemførtes store byggearbejder, der gav den oprindelige romanske kirke et gotisk præg. Efter reformationen forfaldt bygningen, og navnlig vesttårnets spir gennemgik mange ændringer som følge af brøstfældighed og naturkatastrofer som storme og lynnedslag.

Kirkens første spir, der sammen med vesttårnet blev rejst under Jens Iversen Lange ca. 1460, måtte på grund af skrøbelighed nedtages i 1547. Allerede 1551 rejstes det andet spir, der var ottekantet, og som hvilede på en ligeledes ottekantet murkrone, der var fremkommet ved at opmure

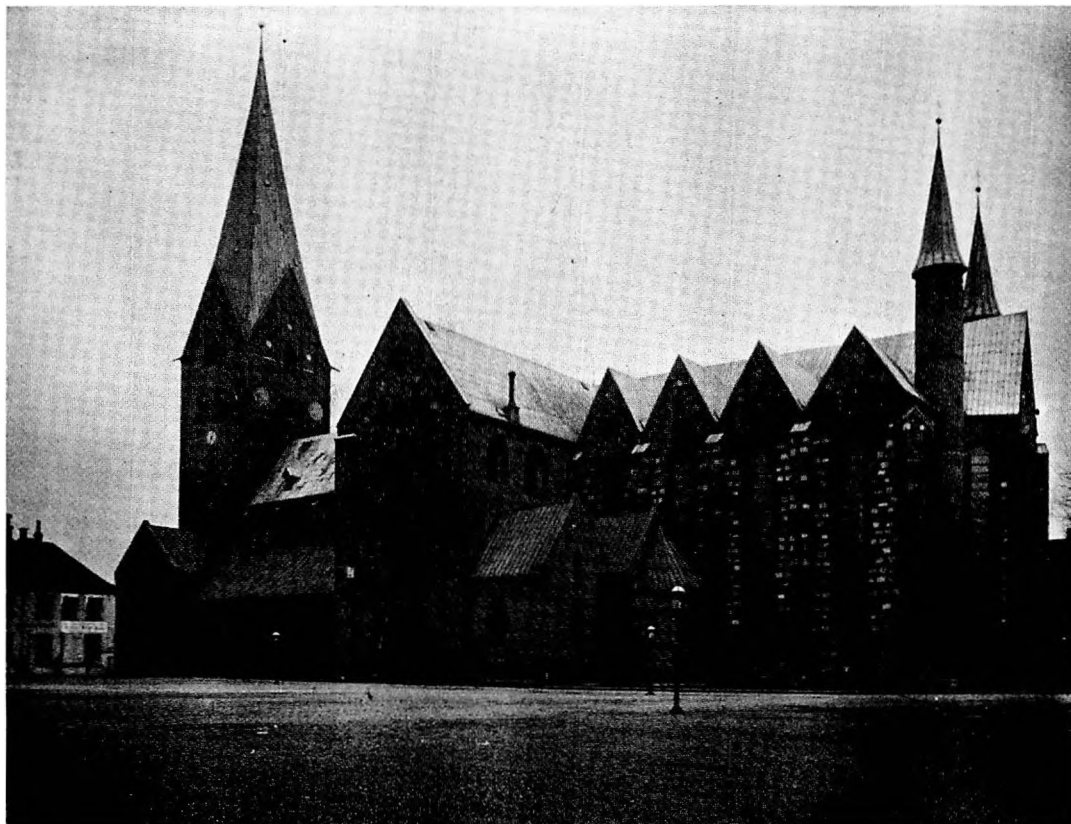
skrå hjørneafskæringer mellem tårnets fire gavle. Denne murkrone bevaredes helt til ombygningen i 1870'erne. Selve spiret brændte i 1642 efter et lynnedslag. Få år efter rejstes det tredje spir, et lavt, ottekantet pyramideformet spir, der fornyedes i 1775–77 i en noget strammere udformning (se s. 20–21).

I midten af 1800-årene var en gennemgribende istandsættelse af hele kirken nødvendig. Med det formål at føre kirken tilbage til det udseende, den havde haft i begyndelsen af 1600-årene gennemførte kgl. bygningsinspektør V. Th. Walther (1819–92) i årene 1867–71 en indvendig og i årene 1877–82 en udvendig restaurering. I de følgende år fortsattes udforskningen af Domkirkens bygningshistorie, især efter at kgl. bygningsinspektør Hack Kampmann (1856–1920) var blevet kirkens arkitekt i 1902. Det restaureringsarbejde, der var en følge af disse studier, blev udført i årene 1921–31 under ledelse af arkitekt Mogens Clemmensen (1885–1943). G. R.

Fra Middelalderen har der ligget bygninger tæt op mod Domkirken på alle sider, så kirkegården har kun været af ringe udstrækning. På kirkens sydside lå i katolsk tid domkapitlets forskellige bygninger, og efter reformationen fik den lutherske biskop sin bolig her. Billedet af kirken og bispegården er fra ca. 1865, før de store, udvendige restaureringsarbejder i 1877–82; kirkens mest karakteristiske træk var da det lave, 8-kantede, pyramideformede spir fra midten af 1600-årene, dog fornyet i 1775–77.

I 1877-82 forhøjedes tårnets murværk med fire blændingsprydede gavle, hvorover der rejstes et otte-kantet spir (87 m). De to kortårne fik spidse, kegleformede spir i stedet for løgkuleme fra 1822. Tværskibets østkapeller fik igen sadeltag og kapellerne midt på tværskibene fik genopført deres absider på de gamle fundamenter. I 1882 var bispegården nedrevet og pladsen frilagt under navnet Bispetorv. Billedet er fra omkring år 1900.

1921-31 fik hovedskib, tværskib og kor kobbertag, hvad sideskibe og kapeller havde fået i 1877-82. På korets og tværskibets gavle opsattes kamtakker. Tårnets mure forhøjedes atter, og der rejstes et nyt, otte-kantet spir (93 m, lig kirkens længde). I 1965 fornyedes spirets kobberbeklædning.

Store Torv i 1870'erne. De færreste ejendomme var endnu på dette tidspunkt på mere end to etager, og tårnet på Frue Kirke, som ses bag Lazarus' købmandsgård på Lille Torv, ragede som en mægtig søjle op over husene.

2

STORE TORV

Markedsplads, hvælvet vinkælder og bankpalads

Store Torv eller – som den i regelen tidligere betegnede – Torvegaden har gennem århundreder været en navlestreng mellem de to gamle bycentre omkring Immervad og Domkirken. Passagen fra Lille Torv foregik gennem Borgporten, hvor der indtil 1685 stod et middelalderligt porttårn – en rest af den oprindelige bymur. Mod øst blev pladsen indtil 1859 afgrænset af byens rådhus, der var opført umiddelbart foran kirkens hovedindgang. Således skabtes torvets karakteristiske trekantform.

Den centrale placering bevirkede, at torvet blev skueplads for mange begivenheder i byens liv, dagligdags såvel som mere usædvanlige. De mange markeder skabte en livlig omsætning og gjorde ejendommene omkring torvet attraktive for købmænd og andre forretningsdrivende. Ombygninger og udvidelser af husene ændrede efterhånden gadeprofilen, hvis fornyelse inden for det

sidste århundrede klart fremtræder på billederne.

Skarpest fremtræder ændringerne i ejendommen Store Torv nr. 3 (længst til venstre på billederne), hvor Landmandsbanken i slutningen af 1950'erne har opført en moderne glas- og betonkolos. Bygningen rummer desuden Franz Hingelbergs juvelerforretning, og i kælderetagen er Thorups bogdega indrettet i torvets ældste bevarede bygningsdel, en hvælvet vinkælder fra 1500-tallet. I den nu nedrevne to-etagers ejendom drev i slutningen af forrige århundrede købmand Bernhard Røse og senere dennes søn Wilhelm en kolonial- og delikatesseforretning (deraf den gængse betegnelse Røses gård). Fra begyndelsen af 1900-tallet har den bl. a. været hjemsted for Johs. Gjerulffs broderi- og manufakturforretning og Harders herreekviperingsforretning.

E. K. J.

I 1920'erne, som billedet stammer fra, har torvet fået en ny funktion. De torvehandlendes boder og trækvogne er efterhånden blevet flyttet til andre steder i byen, og deres afløserer, de parkerede biler, har optaget deres plads.

1971. Der er penge på Store Torv. Landmandsbanken til venstre på billedet er i selskab med endnu tre pengeinstitutter, og derudover har henvend en halv snes forsikringselskaber til huse her på nogle af byens dyreste grunde.

Schweizerkafeen, byens mødested

Efter nedrivningen af den gamle bispegård i 1881–82 var det senere Bispetorv kun delvis frilagt. Den firkantede husblok, der blev stående mellem det nye torv, Skt. Clemens Torv, og Kannikegade, fik ved ombygninger en efter omstændighederne ganske tiltalende udformning.

På det første billede er bispegårdens hovedbygning fjernet; men man ser endnu den lave vestfløj, der rummede bryggers og vaskerhus. De to følgende små gavlhuse, der havde tilhørt vinhandler F. Larsen, og general H. A. Juels gård i Kannikegade, hvoraf man til venstre skimter en bindingsværksbygning, blev også nedrevet. Tilbage stod det kompleks, der i første halvdel af 1800-tallet havde tilhørt familien Fulling, men nu var delt i tre ejendomme. Det blev

Domkirkegården nr. 4, der fik facade mod det nye torv. Her havde konditor Hans Weinschenck haft sin forretning, der o. 1875 var overtaget af schweizeren Johan Rozzi (1848–1920). Han skabte den hyggelige kafé, der både indendørs og om sommeren på fortovet blev et yndet samlingssted for skuespillere, journalister, latinskolere og byens borgere i øvrigt. Den endelige frilægning af torvet skete i årene 1916–21 efter vanskelige forhandlinger. Andelselskaberne havde købt Rozzis ejendom og havde planer om at bygge et ret dominerende kompleks; men en kraftig bevægelse rejste sig derimod, og en borgerindsamling gav de 200.000 kr., der manglede i at sikre pladsens frilægning.

K. E.

Bispegården under nedrivning 1882. Først kommer tomten af hovedbygningen, derefter den lave vestfløj, F. Larsens dobbelte gavthus, Weinschencks konditori og købmand Skovbys hjørne ved Skt. Clemens Torv. Til højre Domkirkens søndre korsfløj.

Marcus Bechs gård i Borgporten set mod Lille Torv ca. 1908. Den meget gamle bindingsværksgård havde mod Badstuegade og Volden sidelænger, hvis murc hældede så faretruende ud over gaden, at mange undrede sig over, at husene ikke faldt sammen. Da huset blev revet ned i 1915, var de ældste dele af det over 300 år gamle.

Ejendommen »Borgporten« omkring 1928. Huset er rykket noget tilbage i forhold til den tidligere ejendom, og passagen mellem torvene er dermed blevet bredere. Meulengrachts hus på Lille Torv (tv. for »Borgporten«) er kommet mere til sin ret set fra Store Torv. Der er andre firmaer i butikkerne, end da fotografiet blev taget, men gadebilledet er, bortset fra folks påklædning og trafikken, stort set uændret.

I ejendommen til højre, hvor Nathan Lazarus havde drevet forretning, skulle der ifølge vejviseren stadig være manufakturhandel (L. Jacobsen). Udstillingen tyder nu ikke meget på det – selv om billedets datering synes sikker nok.

- Hestevognen til højre med de høje sidefjæle er en bondevogn.

6

LILLE TORV MOD ØST

„Stjernepladsen“ ved vadestedet

Den direkte forbindelse med hovedvadestedet over åen, Immervad, gør det naturligt at betragte Lille Torv som byens ældste. Store Torv er først opstået omkring 1200 i forbindelse med bygningen af St. Clemenskatedralen. Fra Lille Torv strålede gaderne ud i alle retninger med Vestergade som den vigtigste. Her lå den ældste kirke, St. Nikolaj, der senere blev Vor Frue Kirke og led i sortebrødrenes klosterkompleks. De to torve var til 1685 adskilt af et porttårn, Borgporten (se s. 18).

På billedet af Lille Torv set mod øst fra 1870'erne ses i baggrunden Domkirken, der endnu har sin barokportal og sit lave spir

(det sidste i den form, det fik ved et restaureringsarbejde i 1770'erne, se s. 10–11). Begge dele forsvandt ved ændringer netop i dette årti. Huset nærmest til venstre er Meulengrachts eller Gerdes' gård, opført 1816 af købmand Harboe Meulengracht og 1855 overtaget af købmand J. U. Gerdes. Den statelige klassicistiske bygning har endnu i 1870'erne bevaret sit oprindelige udseende. 1907 blev den ombygget og fik mansardtag. Dens palæagtige præg gjorde det naturligt at anvende den som bolig ved kongebesøg, og samtlige danske konger i 18. århundrede fra Frederik VI og frem har boet der og på balkonen modtaget århusborgernes hyldest.

I stueetagen på Gerdes' gård havde bl. a. A/S H. Pontoppidans konfektionsforretning og Fr. Kocks guldsmedeforretning til huse. Den sidste er der endnu. På første sal boede Købmands- og Håndværkerbanken og på tredje fotograf Riis Knudsen, hvis udhængsskab ses under den første markises yderkant. – Trafik er der ikke meget af, kun cyklister. Manden, der har taget sæde på en klapstol ved lysmasten har tilsyneladende en eller anden officiel funktion. Han bærer uniformskasket og passer måske en taxatelfon i den ophængte kasse.

I mange år var der midt på torvet, som der stadig er på Store Torv, et stoppested for sporvognen. Det kunne sagtens praktiseres med den beskedne trafik; men efterhånden som denne tiltog, blev det for farligt. Torvet er nu omlagt med flere fodgængerovergange og et kompliceret lyssignalsystem. – På murfladerne over manufakturforretningen ses et par af de få »gavlreklamer«, der er tilbage. Sct. Nicolauskildes synes typemæssigt at høre hjemme før 2. verdenskrig.

I 1864 udvalgte den tyske general Vogel von Falckenstein sig stedet som hovedkvarter; men det lykkedes efter nogen tids forløb købmand Gerdes' tyskfødte hustru, der lagde megen vægt på sit nye nationale tilhørsforhold, at »fryse« generalen ud.

Gården foran, der rager lidt ud i gaden, var den ældste eksisterende bindingsværksbygning i byen, opført 1593 af rådmann Poul Pedersen Skriver. Her grundlagde i 1821 Marcus Galthen Bech (1787–1863) sin købmandsforretning (se s. 18–19). På dens plads opførtes under 1. verdenskrig det dengang beundrede bolig- og forretningskompleks Borgporten, hvis overdæk-

kede butiksgade var en i al fald jysk sensation.

I bygningen til højre, der står endnu (i 1928 Brødrene Bybergs Manufakturhandel, nu K. Dyhr-Nielsen), drev købmand Nathan Lazarus (1805–46) i årene 1835–37 manufakturhandel. Den havde før været beboet af agent F. C. Døcker, der i 1835 flyttede sin blandede, delvis en gros forretning til Store Torv ved siden af Løveapoteket. Gården kaldtes på det tidspunkt »Bager Sperlings gård«. Agent var en titel – som etats- og justitsråd – der tildeltes større købmænd.

F. H. L.

Købmands-, bankier- og bankhus

De to billeder af Lille Torv mod vest domineres af hver sin bygning – det ældste, fra omkring 1880, af den såkaldte »Lazarus' gård«. I sin etableringsannonce fra 1833 meddelte købmand Magnus Lazarus (1806–91), at han havde nedsat sig som manufakturhandler i »købmand Laurentins gård på det lille Torv«. Fra 1835 konkurrerede han med sin bror på torvets modsatte side, men da denne gav op i 1837, gik de i kompagni og drev forretningen udelukkende fra Laurentins gård, idet de samtidig udvidede den til også at omfatte kolonialvarer (indgangen i hjørnet til Vestergade). Nathan Lazarus var forstander for den jødiske menighed i Århus, der en årrække havde synagoge i købmand Hartvig Philip Rée's bygninger i Vestergade

(senere Otto Mønstedts margarinefabrik, nu med undtagelse af gadebygningen nedrevet og indlemmet som parkeringsplads i Magasinkomplekset). Efter Nathan Lazarus' død 1846 drev Magnus Lazarus forretningen videre alene under firma N. & M. Lazarus. Han drev desuden en bankiervirksomhed, der før Århus Privatbanks oprettelse i 1871 var ganske omfattende. Foruden gården på torvet ejede Lazarus en ejendom på Studsgade, en i Vestergade, jorder i det ubebyggede kvarter mellem Søndergade og Fredensgade samt endelig en ejendom i Skanderborg. I 1848 gik han fallit; men som det også et par gange var tilfældet med Marcus Bech, gjorde han det med talent og økonomisk sans. Sidst på året var han i fuld

Fotografens placering har forrykket dimensionerne noget, da han omkring 1880 tog dette billede. Den megen bro-lægning i forgrunden har gjort torvepladsen uforholdsmæssig stor. I øvrigt hed Lille Torv oprindeligt bare Torvet eller Torvet på Immervad. Senere kaldtes det Gammeltorv – vel i modsætning til det nye, det senere Store Torv. Hvor gammelt det nuværende navn er, er usikkert. Her stod byens murede galge, indtil borgerne blev kede af at se på den og dens »indhold« og fik den flyttet uden for byen på Galgebakken.

sving igen. Noget besvær af deres tilhørsforhold til »den jødiske nation« synes de århusianske jøder ikke at have haft. Det hedder om dem – i »Århus i Fyrreerne« – at de indtog en agtet stilling i samfundet og aldrig – som så mange andre steder – var udsat for ringeagtstringer.

Det er lidt uklart, i hvilket omfang Magnus Lazarus i sine sidste ca. 30 år boede i Århus. I 1863 meddelte han i en annonce, at han flyttede til København, men at hans handel fortsattes »i hele sin udstrækning som hidtil«. 1879 afhændede han denne del af sin virksomhed til Hans Holm og Co. med August Welling som bestyrer. Det er Wellings navn, der står over døren på billedet (de øvrige forretninger hen ad gården tilhørte galanterihandler C. Barchalia og læderhandler C. Agerskov). 11. juni 1883 fejrede Aarhus Stiftstidende Lazarus' 50 års borgerjubilæum, og 14 dage senere meddelte han på ny i en annonce, at han nu flyttede til København og derfor ophørte med sine forretninger. Det sidste er klart nok, for han havde fortsat virket som veksellerer og bankier; men flytningen i 1863 synes enten ikke at være blevet til noget eller kun at have været kortvarig. Lazarus var på

mange måder en mand af fine kvaliteter. Det fortælles om ham, at han tog sig smukt af købmand Laurentins datter, da hun efter faderens død stod alene, og i kunsthistorien har han indlagt sig fortjeneste ved på afgørende måde at hjælpe den senere maler Jens Hansen-Årslev, der en tid var hans gårdskarl. Hansen-Årslev var en slet gårdskarl, men Lazarus kunne se, at der var andet i ham, og skaffede ham en uddannelse.

Den gamle købmandsgård blev nedrevet omkring århundredskiftet for at give plads for Jysk Handels- og Landbrugsbanks nye bygning. For banken var det ikke nogen lang flytning. Den havde fra 1874 haft sæde i Gerdes' gård. Dens yderste venstre vindue ses på det ældste billede lige ved siden af købmand H. M. Ellermanns butik på hjørnet til Guldsmedgade. Nedad Vestergade ses på begge billeder Svaneapoteket sammenbygget men henholdsvis Lazarus gård og Handelsbanken.

Den overdækkede vogn til venstre på 1880-billedet ser ud til at tilhøre en skærslipper – der dog næppe er en af de to fine gentlemen, der står opstillet. Mellem hjulene anes et trædebrædt, og det store hjul er da det, som skal give slibestenen fart. *F. H. L.*

Jysk Handels- og Landbrugsbanks store bygning dominerer billedet.

Banken blev oprettet 1874 med grundlag i handels- og bankierhuset Adler, Wulff og Meyer, der var begyndt fire år før. Initiativtageren var den københavnske storbankier D. B. Adler. Hans to medinteressenter, købmændene Rudolph Wulff og Herman Meyer blev sammen med overretssagfører Chr. Kier bankens direktører. Kun to år var banken selvstændig; den blev i 1876 overtaget som filial af Københavns Handelsbank, der også skyldte Adler sin oprindelse. Fra 1955 skiftede filialen over til at føre navnet Handelsbanken i Århus i stedet for Jysk Handels- og Landbrugsbank.

Købmandsgården – der blev museum

Købmandsgården, bygget 1597, husede i dens første ca. 275 år kun én familie; thi i ældre tid krævede købmandshandel meget plads. I 1872 opgav H. W. Secher sin kolonialforretning for kun at drive handel med støbegods, landbrugsmaskiner, hvedemel og tobak. Ejendommen fik derefter flere beboere, idet der indrettedes butikker, hvis indehavere boede på 1. sal i de tre fløje. Butiksvinduerne til højre tilhørte boghandler Jacob Zeuner, der flyttede ind mellem 1872 og 1875. Billedet er taget ca. 1875.

En af byens stateligste købmandsgårde fra renæssancetiden blev bygget i 1597 på hjørnet af Lille Torv og Immervad af rådmand Niels Christensen Skriver og hustru Citzel Persdatter. Gården var af bindingsværk, tre etager høj og trefløjet. Hovedfløjen, der var 16 fag lang og 5 fag bred, lå langs Lille Torv. Hertil sluttede sig i øst en fløj på 9 fag langs Immervad og i vest en sidefløj på 8 fag langs naboejendommen på Vestergade.

Efter ejere som borgmestrene Jacob Michelsen (d. 1678), Jens Rasmussen Laasby (d. 1695) og sønnen Peder Jensen Laasby (d. 1760) kom i 1788 købmand Poul Pedersen Frausing (1750–1826). Han foretog samme år en hoveddistandsættelse, hvor-

ved den øverste etage blev nedtaget og hele vestfløjen omsat. Gården forblev i Frausingsslægts eje til 1907, da den blev solgt for at vige pladsen for en moderne ejendom. I 1844 var gården dog afhændet til en svigersøn, Hans Weinholt Secher (1816–90), efter hvem den fik navnet: Den secherske gård.

På det tidspunkt, da gården stod foran nedrivning, arbejdedes der i byen med planerne for den kommende landsudstilling. Komiteen for den lokalhistoriske sektion, hvis formand var translætør, senere museumsdirektør, dr. phil. h. c. Peter Holm (1873–1950), erhvervede gården, som blev flyttet til udstillingsterrænet, der lå omkring

1908-09 rejstes på den gamle købmandsgårds grund en moderne forretningsejendom, tegnet af arkitekt Thorkel Møller (1868-1946). To af ejendommens forretninger, der i øvrigt havde til huse i bygningen i hele dens levetid 1909-63, gik direkte tilbage til Sechers købmandshandel. Det var kolonialforretningen, der var udskilt i 1872, og Fr. Winsløw's Eftf.s specialforretning for støbegods og sanitetsartikler, som var skabt af Sechers grovvarerforretning, der var afhændet i 1883 og siden begrænset. De øverste etagers herskabelige lejligheder var i 1927, da billedet blev taget, meget eftertragtede; støjen var endnu ikke generende.

På hjørnegrunden byggede Magasin du Nord A/S i 1964 første afsnit af sit nye stormagasin, indviet 23. 11. arkitekter Aage C. Nielsen og Poul Andersen. Byggeriet er siden fortsat, 22. 11. 1965 indviedes midterpartiet langs Immervad og 15. 2. 1971 hjørnet ved Åboulevarden. Den nye bygnings facade er af aluminium, glas og emaljerede stålplader; arkitekterne tilfaldtes 1971 »aluminiumsprisen«. – Som i »Borgmestergården«s ældste tid er igen handel med mangeartede varer samlet under én ledelse.

Strandvejen fra Skansen til Dalgas Avenue. Under navn af »Den gamle Borgmestergård« rummede den i 1909 landsudstillingens historiske afdeling.

Efter udstillingen lykkedes det Peter Holm at skaffe mulighed for at flytte gården endnu en gang, til »Det jyske Havesel-

skabs have« på Vesterbro. Den 23. juli 1914 – få dage før udbruddet af 1. verdenskrig – åbnedes Borgmestergården som et permanent museum, der endvidere omfattede tre mindre bygninger, og som siden har udviklet sig til Købstadmuseet »Den gamle By«. G. R.

Kun en gade i Danmark ved navn Immervad

Butiksvinduerne var i 1890-erne ikke så store, at man kunne udstille tøj i dem. I stedet hængte man det udenfor på husene, således som det ses, at ekviperingshandler Mauritzen har gjort det. Fra København kender man billeder, hvor hele husfacader er dækket med udstillet tøj.

Både på det foranstående og dette billede skimtes glarmester Chr. Wittens forretning. Chr. Witten løste borgerbrev i 1892 og drev forretning i over 40 år i Agade. Foran Wittens forretning holder en bus, formentlig en af de gule byautomobiler, der i årene 1921–29 satte deres præg på Århus.

Magasin du Nord har haft mange navne. I de første år efter starten i 1868 hed forretningen Emil Vett og Comp.; derefter fik det navnet Emil Vett og Wessel med tilnavnet: De forenede Hvide-Vare-Forretningers Lager i Aarhus. Først efter århundredskiftet blev forretningen i Aarhus kaldt: Magasin du Nord.

Hvad Immer betyder ved man ikke. Vad står for vadested. I gamle dage måtte man nemlig vade over Århus å ved Immervad. Senere blev der bygget en bro. På billedet optaget 1927 kan man skimte begyndelsen af broen i billedets højre nederste del. Broen forsvandt ved åens overdækning i 1930'erne.

Først med overdækningen af åen blev det muligt at køre fra Vester Allé til Immervad på åens nordside. Derimod gik fra Immervad til Skolegade en gade med navnet Ågade. På de ældste af billederne ses hjørnet af Immervad og Ågade. Omkring 1895, da det første og ældste billede blev taget, boede der en ekviperingshandler i den lille, lave bygning, der dominerer billedet. Nogle år senere blev huset nedrevet, og den treetagers bygning, der ses på nederste billede, blev opført. I 1927, da man fotograferede partiet, var skotøjsforretningen »En Mil i Timen« lige flyttet ind, efter at have ligget i Vestergade. Hvorfra forretningen havde

sit ejendommelige navn, kan ikke siges med sikkerhed, men mon ikke tanken har været, at i sko fra forretningen kunne man i hvert fald gå »En Mil i Timen«. Forretningen lå der til 1950'erne.

I dag er Immervad fuldstændig forandret. Det skyldes ikke mindst det store byggeri, som Magasin du Nord siden 1963 har foretaget fra Lille Torv ned ad hele Immervad og hen ad Aboulevarden, hvor man i år har kunnet tage en ny bygning i brug, der har udvidet Magasins etageareal med 6.000 m².

Magasin du Nord, der blev startet i Vestergade i 1868 af Emil Vett og Th. Wessel, har ligget i Immervad siden 1871. Efterhånden som Magasin udvidede, måtte en lang række forretninger flytte eller lukke. De sidste, der måtte give sig, var Marinus Johansen & Søns farvehandel, der flyttede om på Aboulevarden, og isenkramforretningen Victor Barrit, der ophørte. C. R. J.

Ad en stejl bakke endte Søndergade mod nord nede foran Fiskergades små huse. Gavlejdømmen foran domkirke-tårnet eksisterer endnu på hjørnet af Sct. Clemens Torv og Kannikegade, og tv. skimtes et firkantet tårnhjørne på det nu forsvundne Hotel »Skandinavien«. Fra Søndergade førtes Sct. Clemens Bro i 1884 som en »luftbro« over åen mellem Fiskergade og Agade (Aboulevarden).
– Foto ca. 1865.

10

SCT. CLEMENS BRO

Byens vidunder

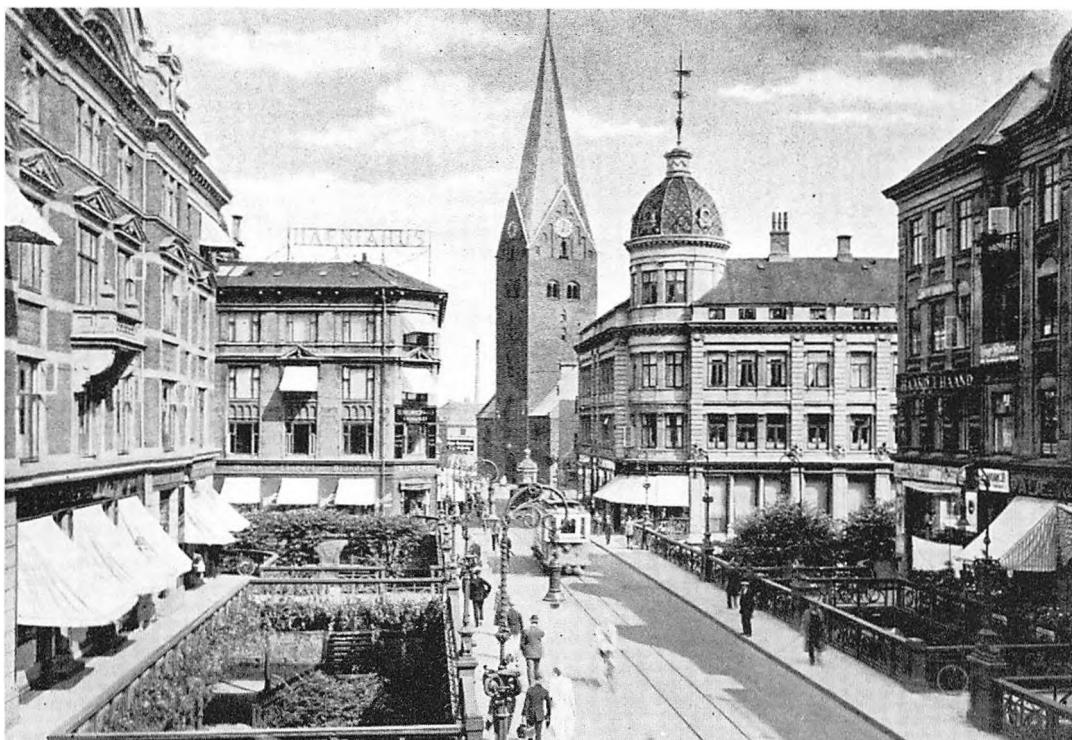
Søndergade blev anlagt i 1850'erne og for størsteparten bebygget i den følgende halve snes år. Mod nord gik gaden ad en stejl skråning ned til Fiskergade, og den kørende trafik måtte herfra mod vest eller øst til Frederiksbro eller Mindebro for at komme over åen til den gamle bydel ved torvene.

Da Ryesgade i 1870'erne blev anlagt som videreførelse af Søndergade til banegården, var en forbindelse herfra ad de to gader direkte til Store Torv et savn. I 1872 dukkede da de første planer om en broforbindelse mellem Søndergade og Sct. Cle-

mens Torv frem. Nogle anså disse projekter som »vilde«, andre mente, at en bro ville blive gavnlige.

Der var forslag fremme om en lavbro over åen, og andre dristige tanker kredsede om en luftbro højt hævet over Fiskergades lave huse. Forhandlingerne i byrådet om sagen blev langvarige, og ikke før, man efter en borgerindsamling omkring 1880 havde fået betydelige midler til broens opførelse, lykkedes det at få byrådet til at vedtage at bygge efter et af de indkomne projekter.

Sct. Clemens Bro omkr. midten af 1920'erne. Stikbroer førte fra hovedbroen over til huse langs broen, og et sindrigt system af trapper gik ned til en underbro over åen. Huset (th.) med tårn og kupel blev bygget omtrent samtidig med broen. Byggherren var fotograf V. E. Svendsen. I 1895 blev huset med skiltet »Hafniahus« opført. Ejendommen hedder egentlig »Rømerhus«.

På den overdækkede Sct. Clemens Bro med de brede fortove er der god plads til bænke og blomsterdekorationer og endog i godt vejr til en fortovsrestaurant. Ejendommene ved broen ser i store træk ud, som da de blev opført – bortset fra de moderniserede butiksfacader.

Sct. Clemens Bro blev indviet i 1884. Det var en stor begivenhed, der dog ikke blev officielt fejret. Nogle morgenduelige århusianere mødte op med deres hestevogne for at være de første, der kørte over broen, og i de følgende aftener var der livlig tilstrømning til det nye vidunder.

Flere af Fiskergades og Agades små huse blev ofret ved broens opførelse, og for begge ender af broen blev der bygget store, moderne ejendomme, der fra de to gader skød højt op over Sct. Clemens Bro. I 1900 opførte Jydsk Telefon en stor ejendom

langs broens vestre side og få år senere byggedes »Bropalæ« på den østre side. Fra broen blev der ført små stikbroer ud til de to ejendomme.

I 1935 foreslog grundejerne ved broen, at man skulle overdække alle de åbne partier, hvilket passende kunne ske i forbindelse med den kommende åoverdækning. Denne ombygning og udvidelse af Sct. Clemens Bro til dens nuværende skikkelse fandt sted i 1938–39. I 1971 har man nye planer om en ændring af broen, som yderligere vil forandre den til gade.

P. J.

Et torv midt i byen

Der har været talt meget om, hvorledes Bispetorvet skulle se ud. Egentlig var der jo slet ikke noget torv, som det ses af de gamle billeder. Først i tiden efter første verdenskrig har det eksisteret, nemlig efter at Domkirken blev frilagt. Det kønneste hus i den karré, der da måtte vige, var utvivlsomt de to søskende Flora og Chr. Yhrs marmorhus på Clemens Torv lige før »Svendens hjørne«. Det Yhrske marmorhus indeholdt provincens førende modeforretning, »hvor bag store blanke ruder damernes øjne tiltrækkes af fine hatte, lette kniplinger, krusede fjer – sager, som altid fryder et kvindeøj, navnlig når de er ordnede med en sådan smag og kunstnerisk sans som her«. Flora Yhr begyndte at pynte hatte i en dagligstue på hjørnet af Ryesgade og Rosen-

krantzgade i 1880. 25 år efter beskæftigede hun – sammen med sin bror, der var indtrådt i virksomheden i 1890 – 40 mennesker i sin forretning, og »marmorslottet«, som det blev kaldt, byggede de i 1898. Men herligheden var dømt til nedrivning fra den tid – 1917 – da det blev besluttet at frilægge Domkirken (se s. 14–15). Det kostede næsten 1 mill. kr. at købe jord og huse, og kommunen bidrog med halvdelen.

Nu kunne Bispetorvet indrettes, og dette skete med fin sans for udnyttelse af rummet mellem kirke og teater. Torvet kom imidlertid til at fungere som parkeringsplads, en anvendelsesmåde, der dog næppe kan accepteres ret meget længere i en tid, hvor man i stigende grad stræber efter at gøre bymiljø attraktivt. *I. G.*

Den sidst nedrevne karré på Bispetorvet, set fra Kannikegade. Kvisthuset i forgrunden står nu på Torvet i »Den gamle By«. (Glamsterens hus).

Samme karré, set fra modsat side. Facaderækken ud mod Clemens Torv viser Skovbys hjørne, Yhrs forretning og længst til højre Svendsens hjørne. På torvet ses en af de kiosker, som Kioskselskabet lod opføre i årene efter 1900, da selskabet blev etableret.

Et kig ud over Bispe-torvet af i dag. Den noget dominerende rytterstatue er der mange, der ikke er glade for; den forekommer lidt naturlig i disse omgivelser. Statuen skyldes billedhuggerinden Helen Schou; den blev rejst 1955.

En kafé på hjørnet

I hjørneejendommen Skolegyde/Skolegade lå en gang en kendt kafé. Det var »Bæhr's hjørne«. Indehaveren, T. Chr. Bæhr var født i Ålborg i århundredets første årti, men nedsatte sig i 1841 i Århus som konditor på Lille Torv, idet han – som rimeligt var – lovede en reel behandling og billige priser til enhver, der godhedsfuldt ville forunde ham sin søgning. Bæhr flyttede meget hurtigt til andre lejede lokaler i Skolegade, flyttede lidt rundt i gaden og fandt sluttelig sit blivende sted i 1851 i sin nye gård på hjørnet af Skolegyde og Skolegade, den ejendom, der ses på billedet. Bæhr havde et dameværelse på 1. sal, men beværtede i øvrigt også familier med chokolade, limonade og is. Det blev sagt, at Bæhrs kager var gode, men jævnligt noget gamle, og det kunne godt vare en halv time, hvis man formastede sig til at bestille chokolade i konditoriet.

Den gamle Skolegyde var noget snæver, ikke mindst ved Skolegade-hjørnet, som det ses på billedet. Den hvide bygning i baggrunden – på det nuværende Bispetorv – var Rozzis kafé, se side 14.

Bæhr døde i 1863, kun 51 år gammel; men inden havde han dog nået at blive gift med en fynsk pige og få 3–4 børn. Det ældste, Niels Andreas, der var en god snes år ved faderens død, overtog senere forretningen; i 1873 åbnede han tillige en mineralvandsfabrik i Skolegade 5. Her kunne man købe frisk seltersvand på 1/4 flaske samt forskellige bruslimonader. Sifoner kunne man »til enhver tid på dagen« få fyldt med selters eller sodavand.

Niels Bæhr døde i 1895, og af den fordoms herlighed var der snart ikke meget tilbage. I 1905 skrev en mand til avisen, at man burde pille ved Bæhr's hjørne. Det var en plet på Århus både i arkitektonisk og moralsk henseende. A. P. Sørensen, N. Bæhr's efterfølger, solgte ejendommen til nedrivning i 1908, hvorefter den nuværende bygning blev opført af brødrene Sevrinsen. I. G.

»Bæhr's hjørne« omkring århundredskiftet. Den gamle ejendom blev kaldt »Bispehus«.

Det nye Bispehus, opført af murerne, brødrene Severinsen. I det nye hus blev indrettet Handels- og Industrikafeen, som var i bygningen til slutningen af 1950'erne.

Træerne på begge sider af spadserestien var nyplantede, da dette billede blev taget i begyndelsen af 1860'erne. Til venstre ses plankeværket om rektors have. Kystvejen er ikke anlagt, så man har frit udsyn til skrænten ved Riis Skov. Foran skoven skimtes traktørstedet Trøjborg.

13

SKOLEBAKKEN

Promenaden ved Bugten

Skolebakken er det gamle navn på terrænet øst for Katedralskolen. Som navnet viser, lå det højere end omgivelserne, og mod havet dannede det en beskeden skrænt. Her havde skolens elever en velegnet tumleplads, her fandtes rektors og adjunkternes haver samt en bred spadseresti, hvorfra man kunne nyde udsigten over Bugten.

I 1862 blev den beplantet med træer som vist på det første billede. Denne promenade med bænke for de spadserende, adskilt ved en lav stenmur fra den nedenfor anlagte gade, bestod indtil 1. verdenskrig. Det var et yndet samlingssted, ikke mindst på sommeraftener, når regimentsmusikken spillede. Langs stensætningen holdt kapervogne og landauere og ventede på tur i byen eller til skoven.

Det andet billede viser tilstanden efter reguleringen i 1915. De gamle træer er fældet, og der er plantet nye efter gadens planering. Gaden domineres af Hack Kampmanns røde skolebygning fra 1905–06, derefter følger den elegante restaurant Palæ, opført 1921 af C. Frühstück Nielsen, og et par store, røde forretnings- og beboelsesejendomme. Endelig viser det sidste billede Skolebakken efter reguleringen i 1952–54. Træerne er endnu en gang blevet ofret for trafikken, og gaden er blot et led i den moderne færdselsåre langs havnen, en forbindelse mellem Havnegade og Kystvejen. Havnepladsen på gadens østside optages siden 1937 af Århus Motor-Compagnis bygninger.

K. E.

Billedet er fra 1920'erne. Promenaden er blevet til en gade. Prospektet domineres af Hack Kampmanns skolebygning på hjørnet af Skolegyde. Foran den ses en af datidens typiske plakatsøjler.

Skolebakken af i dag set fra Havnegade mod Kystvejen. I forgrunden det trafikregulerede kryds ved Skolegyde og Skibbrogade. Restaurant Palæ har måttet vige for Katedralskolens udvidelse i 1950'erne. Til højre ses Arhus Motor-Compagnis bygninger og længere tilbage Falck-Zonens redningsstation ved Kystvejen.

Bag Mejlgedes haver

Bag husene på den østlige side af Mejlgade var til langt hen i 1800-årene små haver, som lå helt ud til havet, kun skærmet fra dette af stensætninger og plankeværker. I mange haver havde beboerne lysthuse, og ud mod vandet var der flere steder bygget altaner, hvorfra der var en herlig udsigt over Bugten til Mols og Helgenæs. Ud for kysten var der adskillige steder dejlig sandbund, velegnet til badning for husenes drenge og mænd – for damer gik ikke i vandet.

For byens drenge var det en yndet sport at kravle på stensætningen langs havet, trods risikoen ved at passere under de små »vandhuse«, som flere steder var hængt uden på plankeværkerne.

Men i 1867 dukkede tanken op om en opfyldning af stranden fra Skolebakken til Mejlgedes port. Og ideen blev realiseret. I 1871 var en ny gade øst for Mejlgade en kendsgerning. Gaden kom til at hedde Kystvejen, og den var i sine første år en yndet

promenade med Mejlgedes haver liggende til gadens ene side og havet til den anden.

Det blev dog ikke mange år, Kystvejen kom til at ligge i disse frie omgivelser. I 1883 lod byen foretage en stor udvidelse af havnen i retning mod nord. Nye opfyldninger i havet fandt sted, og det nye havneterræn kom til at strække sig næsten hen til det nuværende Østbanetorv.

Igen i dette århundrede fandt store havneudvidelser sted i kvarteret. Arbejdet tog sin begyndelse i 1936, og nu kunne Kystvejen ikke mere med rette bære det navn, som gaden fik i 1871, da den, som en århusborger skrev, blev anlagt »og konserveret som en særdeles smuk promenade«.

Det var i hine tider, da gæster hos bager C. Reddersen i »Promenadecafeen« på Kystvejen kunne låne en kikkert, hvormed de kunne nyde udsigten ud over Bugten samtidig med, at de delikaterede sig med hans lækre bagværk.

P. J.

Stranden langs bagsiden af Mejlgedes huse, set fra et sted ud for Skolebakken ca. 1865. Beplantningen forrest tv. er Sct. Olufs Kirkegård, der lå direkte ud til vandet, og hvorfra der tit i stormvejr blev bortskyllet jord, så gravene blev blottet. Den begyndende fabriksindustri i byen røber sig ved de to høje skorstene, der hørte til Bangs oliemølle og Lottrupps spritfabrik i henholdsvis Mejlgade 50 og 52. Yderst th. ses skrænterne ved Riis Skov.

Kystvejen er nu anlagt uden for Mejlgade.

Havnen strakte sig næsten hen til Østbanegården (th.), som engang var en vigtig station på banestrækningen Aarhus-Grenå, hvis første etape blev taget i brug i 1877. Dengang førtes toget ind til Hovedbanegården ad en stendæmning langs Kystvejen. Kystvejen er anlagt på opfyldt jord ligesom Østbanegården.

– Foto ca. 1927.

Havnen ud for Kystvejen er yderligere udvidet, og der er langt fra gaden ud til vandet.

Gadens allé-træer er borte, og kørebanen er gjort bredere, således at Kystvejen nu er en vigtig indfaldsgade til både bycentrum og havnekvartret for trafikken fra Grenåvej.

Pissoiret ved byens port

Mejlgades port, hvor den gamle byport havde stået, omkring 1890. Rester af det tidligere plankeværk omkring Aarhus, nu med reklameskilte på, og forfaldne træskure var det første, de rejsende til byen så. Endnu ligger et par af Mejlgades gamle købmandsgårde på gadens venstre side. Pissoiret tv. var af en model, der har været på mode helt til vor tid.

Indtil 1850 var Aarhus i hele sin udstrækning omgivet af plankeværker af hensyn til den told, som skulle betales af varer, der blev ført ind i byen. Adgang til og fra staden skete igennem byens syv porte. En af dem var Mejlgades port, der stod omtrent ved den nuværende ejendom »Mejlborg«, hvor Kystvejen og Mejlgade mødes.

Umiddelbart inden for denne port lå tidligere en række store købmandsgårde. Det gjaldt om at kapre kunderne udenbys fra, så snart de var kommet ind gennem byporten. Dette var ikke noget specielt for Mejlgade, også på de andre indfaldsveje – Mindegade, Frederiksgade, Vestergade – var der en

tilsvarende koncentration af købmandsgårde. Efter at bytolden var ophævet i 1850, blev portene fjernet det følgende år. Stedet, hvor porten ved Mejlgade havde stået, blev i mange år fortsat kaldt Mejlgades port, og plankeværkerne på begge sider af portgabet blev stående.

På pladsen uden for porten havde de såkaldte fireskillingsvogne i mange årtier holdeplads. Det var droschevogne, der især på søndage kørte århusianerne til traktørstederne i Riis Skov – formedelst 4 skilling.

Måske var det af hensyn til skovgæsterne, at bystyret efter i 1873 at have vedtaget at opføre fem offentlige pissoirer lod et af dem

stille op ved Mejlgedes ports østre side. Men aftrædelsesstedet var kun for mænd. Damer tog man i den henseende ikke hensyn til. De måtte klare sig, som de bedst kunne.

I øvrigt var pladsen ved Mejlgedes port ofte i en temmelig miserabel tilstand. Eksempelvis hævdede en borger i et vers i avisen i 1852, at ved porten kunne folk risikere at synke i et lag dynd, der kunne være tolv tommer dybt.

I slutningen af forrige århundrede skete der store ændringer ved Mejlgedes port. Uden for porten blev der hen til Østbanetorvet opført en husrække i forlængelse af de gamle huse i Mejlgade. Ind imellem indrettede et par tømmerhandlere store lagerpladser, og inden for porten blev en del gamle ejendomme brudt ned og erstattet af nye. Omtrent, hvor byporten havde stået, opførtes i 1896–98 efter tegning af arkitekt S. F. Kühnel et af byens største huse for privatbeboelse. Det fik navnet »Mejlborg« og blev byens stolthed.

De omtalte tømmerpladsers beliggenhed skulle imidlertid vise sig at blive skæbnesvanger for »Mejlborg«. En augustdag i

1899 gik der ild i noget træ på pladsen over for »Mejlborg«. Ilden udviklede sig til en storbrand, der i løbet af få timer lagde 19 ejendomme i aske, heraf 14 i Mejlgade. Blandt disse huse var »Mejlborg«, der snart stod som en spøgelsesagtig ruin med det før så fornemme tårn berøvet sit spir. Branden samlede store tilskuerskarer, mange betragtede begivenheden som en folkeforlystelse. Beværetningerne omkring brandstedet havde stor søgning, ja, selv restaurationen i »Mejlborg«s stueetage havde, indtil branden gjorde det umuligt, fuldt hus.

»Mejlborg« blev genopført i næsten samme skikkelse som før branden. Restauranten blev genetableret og var i mange år en af byens bedste kafeer. Om sommeren var der servering på verandaen på begge sider af indgangen. Over gæsterne skærmede markiser mod solen. I »Mejlborg«s første år var der fra kafeen en smuk udsigt ud over Arhusbugten. Om aftenen var der koncert inde i lokalerne, endog af og til kammermusik-soireer. Men i 30'erne begyndte »Mejlborg«s mondæne kaféliv at ebbe ud, og nu eksisterer restauranten ikke mere.

P. J.

Det andet »Mejlborg« genrejst efter branden i 1899. Foto fra midten af 1920'erne. Kvarterets udseende har ikke ændret sig meget til vor tid. Kystvejens træer tv. er borte, og hvor den lille bevoksning foran »Mejlborg« er, står nu Jens Jakob Bregndø's figur »Ålefangeren« fra 1939.

Bogtrykkeren i det gamle renæssancehus

Det gamle renæssancehus på hjørnet af Mejlgade og daværende Tværgade (Nørreport) i 1890'erne. Engang var ejendommen hjemsted for Aarhus Stiftstidende. Nu handles der fra marskandiserforretningen med brugte klæder og møbler m. m. Th. for huset lå et lille stræde, Smedegyde, der førte fra Mejlgade til Kystvejen. Yderst th. skimtes gavlen af brændevinsbrænder Løttrupps store hus i Mejlgade 52, der var opført i en slags italiensk stil.

Nørreport mellem Mejlgade og Kystvejen blev kaldt Havgyden; senere kom strækningen til at hedde Tværgade. På hjørnet ved Mejlgade har ligget et gammelt renæssancebindingsværkshus, der stammede fra 1500-tallet, men som i årenes løb havde gennemgået flere ombygninger. Husets facade mod Mejlgade var på otte fag, og det var forbundet med et gavlhus på selve hjørnet. Denne fløjs langsides mod Havgyden var ganske anselig. Den var på 25 fag, og ejendommen var i to etager.

Såvel huset til Mejlgade som til Havgyden blev i 1798 købt af bogtrykker Niels Lund. Foruden at drive byens dengang eneste bogtrykkeri redigerede og udgav han Aarhus Stiftstidende, der, indtil trykkeriet i 1811 flyttede til Studsgade, blev udsendt herfra. Flere bøger af St. St. Blichers far, præsten Niels Blicher, er trykt i det gamle hus i Havgyden.

Efter Niels Lunds tid var huset i forrige århundrede beboelse for fattige folk i små kår. Der boede ofte mange mennesker i

En høj, moderne bygning havde omkring 1920 afløst hjørnets gamle, lave huse. En ny tid brød nu ind i Mejlgades gamle miljø, som hidtil havde været præget af gadens store købmandsgårde med små huse ind imellem. På hjørnet over for det nye hus skimtes facaden af forhuset til Jens Ormslevs spritfabrik.
 – Foto ca. 1927.

ejendommen på én gang, således i 1845 ca. 10 familier.

Hjørnehuset, der rummede adskillige bygningsdele fra renæssancetiden, som var værdt at bevare, bl. a. nogle smukke konsolknægte, blev brudt ned omkring 1920 og senere genopført i Købstadmuseet »Den gamle By«.

På gavlhusets plads blev i stedet for opført en hjørneejendom med facade mod

Mejlgade og Tværgade, som Havgyden i 1895 var blevet døbt om til. Den store og i dens første år moderne ejendom fik imidlertid ikke nogen lang levetid. Under det store gadegennembrud, da Nørreport (Tværgades afløser) fra Kystvejen til pladsen ved »Vennelyst« totalt ændrede kvarterets udseende, måtte Mejlgade/Nørreport-huset give plads for den nye gade. I sommeren 1961 blev ejendommen revet ned. P. J.

En god bid af Mejlgade har måttet ofres for byudviklingen i den indre by. Brændevinsbrænder Lottrup's »italienske« ejendom i gadens nr. 52 (første hus tv. efter værkstedet) er kommet til at ligge ved den brede Nørreport, der nu breder sig, hvor tidligere Havgyde (Tværgade) var. På højre hjørne ved Mejlgade er det Ormslevs gamle spritfabrik, der har måttet vige for gadegennembruddet.

I konditorens hjem

Guldsmedgade fra Klostergade til Nørre Allé blev først etableret efter 1891 (se s. 46). Den nye strækning bebyggedes i de følgende år og blev hurtigt en vigtig forretningsgade. På det nordøstlige hjørne af Klostergade-Guldsmedgade opførtes for bagermester P. Jensen i 1897–98, som den nye gades sidste ejendom, Volmerhus; arkitekt R. Frimodt Clausen (1861–1950).

I hjørnebutikken åbnede bagermester P. Jensen i 1898 et elegant konditori, som 13 år senere forpagtedes af bagermester og konditor Jens Emmery (1874–1937), der i 1918 købte såvel konditori som ejendom. Konditor Emmery stammede fra Herning, men havde siden 1906 haft forretning i Skolegade 7, Emiliensborg.

Konditorier var noget forholdsvis nyt inden for den danske restaurationsverden. Man havde godtnok fra gammel tid haft beværtninger og gæstgiverier, men beværtningerne tog næsten udelukkende sigte på servering af drikkevarer, og gæstgiverierne be-

tjente især det rejsende publikum. I 1802 åbnede de første svejtsere imidlertid konditorier og kafeer i København, og kafélivet blomstrede hurtigt op. I de første år var skillelinjen mellem konditori og kafé ikke klar, men på den tid, da Emmery åbnede sit konditori, havde der udviklet sig den praksis, at konditorier fortrinsvis solgte kaffe, the og chokolade sammen med kager, medens kafeer også serverede varm mad og spiritus.

Konditorierne havde deres blomstringstid fra omkring århundredskiftet til 2. verdenskrig med et stampublikum fortrinsvis af damer på indkøb og to gange om året med et kraftigt rykind af konfirmander, der skejede ud ved at drikke chokolade og fortære konditorkager, et ord, der også er på vej ud af sproget.

I den første tid i Guldsmedgade boede familien Emmery i den gamle del af ejendommen langs Klostergade. Men året efter at have købt Volmerhus flyttede familien ind

Ved forlængelsen af Guldsmedgade fra Klostergade til Nørre Allé i 1891 blev bindingsværksgården Klostergade 22 frilagt som hjørneejendom. I ejendommen fandtes i midten af 1890'erne, da dette billede blev taget, nærmest hjørnet H. Larsens restaurant, en af byens mange små beværtninger. Den anden butik rummede N. L. Nobels farveri. Den grundmurerede bygning, der ligger ved siden af bindingsværksgården, eksisterer stadig som nr. 20.

Hjørnebutikken i Volmerhus, Guldsmedgade 24-26, blev straks i 1898 indrettet til konditori. I 1911 overtog bagermester og konditor J. Emmery forretningen og havde her til sin død i 1937 sit kende konditori. Virksomheden udvidedes flere gange, og personalet talte en tid 42 personer, hvoraf en stor del boede i nabohuset, Klostergade 20, der også ejedes af Emmery. Billedet er fra ca. 1927.

Hjørnestuen, herreværelset, i konditor Emmery's lejlighed på 2. sal i Volmerhus, set fra hjørnevinduet, 1966. T. v. ser man ind i spisestuen og t. h. ind i dagligstuen. Stuens vægge var mørkeblå og portiererne rustrøde. De skindbetrukne møbler med hæftet polstring – Chesterfield-sofaen og tilsvarende stole samt de lettere »klubstole«, hvoraf en ses ved bordet – dominerede stuen. Bag sofaen kopier af barokkens malere. Ved skrivebordet t. v. havde fru Emma Emmery, datter af vognmand M. Jensen, Rosensgade, sin arbejdsplads. Fru Emmery stod for virksomhedens regnskab.

i hjørnelejligheden på 2. sal. Det var en 5-værelses lejlighed, der foruden en stor entré, der fungerede som kontor, bestod af dagligstue mod Klostergade, herreværelse i hjørnestuen, spisestue, soveværelse og børneværelse mod Guldsmedgade.

Efter konditor Emmerys død solgtes kon-

ditoriet, medens fru Emmery beholdt ejendommen og blev boende i lejligheden til sin død i 1965. Da lejligheden var forblevet omtrent uændret siden indretningen, gav den et udmærket billede af, hvorledes en bedrestillet middelstandsfamilie indrettede sig ved slutningen af 1. verdenskrig. G. R.

Guldsmedene boede i Guldsmedgade

Flere guldsmede boede i middelalderen i Guldsmedgade, der derfor fik navn efter dem. I 1890'erne, da det ældste af de tre billeder blev taget, boede der først og fremmest bygningshåndværkere i den lille, smalle gade. Det er den såkaldte »Gammel Guldsmedgade«, der her ses fra hjørnet Guldsmedgade–Klostergade, fra det hjørne, hvor Emmerys konditori har ligget siden 1898. »Ny Guldsmedgade« blev det stykke af gaden kaldt, som blev anlagt i 1891 mellem Klostergade og Norsgade (se s. 46–47).

Et helt nyt ansigt fik »Gammel Guldsmedgade« lige efter århundredskiftet, da murermester C. P. Krantz opførte de store bygninger, der ses på billedet optaget i 1920-

erne. Krantz, der i øvrigt ejede flere andre ejendomme rundt omkring i Århus, var født i Sverige, men havde boet i Århus siden 1868. Han døde i 1921. Herefter overtog manufakturhandler Wm. Rohweder, der var Krantz' svigersøn, ejendommene i Guldsmedgade. Selv drev han til begyndelsen af 1930'erne en stor manufaktur- og lingeri-forretning i Guldsmedgade nr. 3. Forretningen kom efter afhændelsen til at hedde: Guldsmedgades Varehus. Selv levede Rohweder efter at have afstået forretningen af at administrere ejendommene. Efter schalburgtagen i 1945 (se s. 46) måtte ejendommene imidlertid nedrives på grund af de store ødelæggelser. Nye blev imidlertid ikke opført. I ca. 15 år henlå en del af Gulds-

De handlende, der boede på hjørnet af »Gammel Guldsmedgade« og Klostergade i 1890'erne, da dette billede blev taget, flyttede tit. Som det ses, har der boet en sadelmager dér, men der boede også en murermester, en urmager og en papirhandler i det sidste tiår af det forrige århundrede.

Guldsmedgade i sidste halvdel af 1920'erne. Allerede dengang havde man automatcafeer, hvor man i automater kunne trække drikke- og madvarer. På billedet skimtes i venstre side automatcafeen på hjørnet af Guldsmedgade og Klostergade.

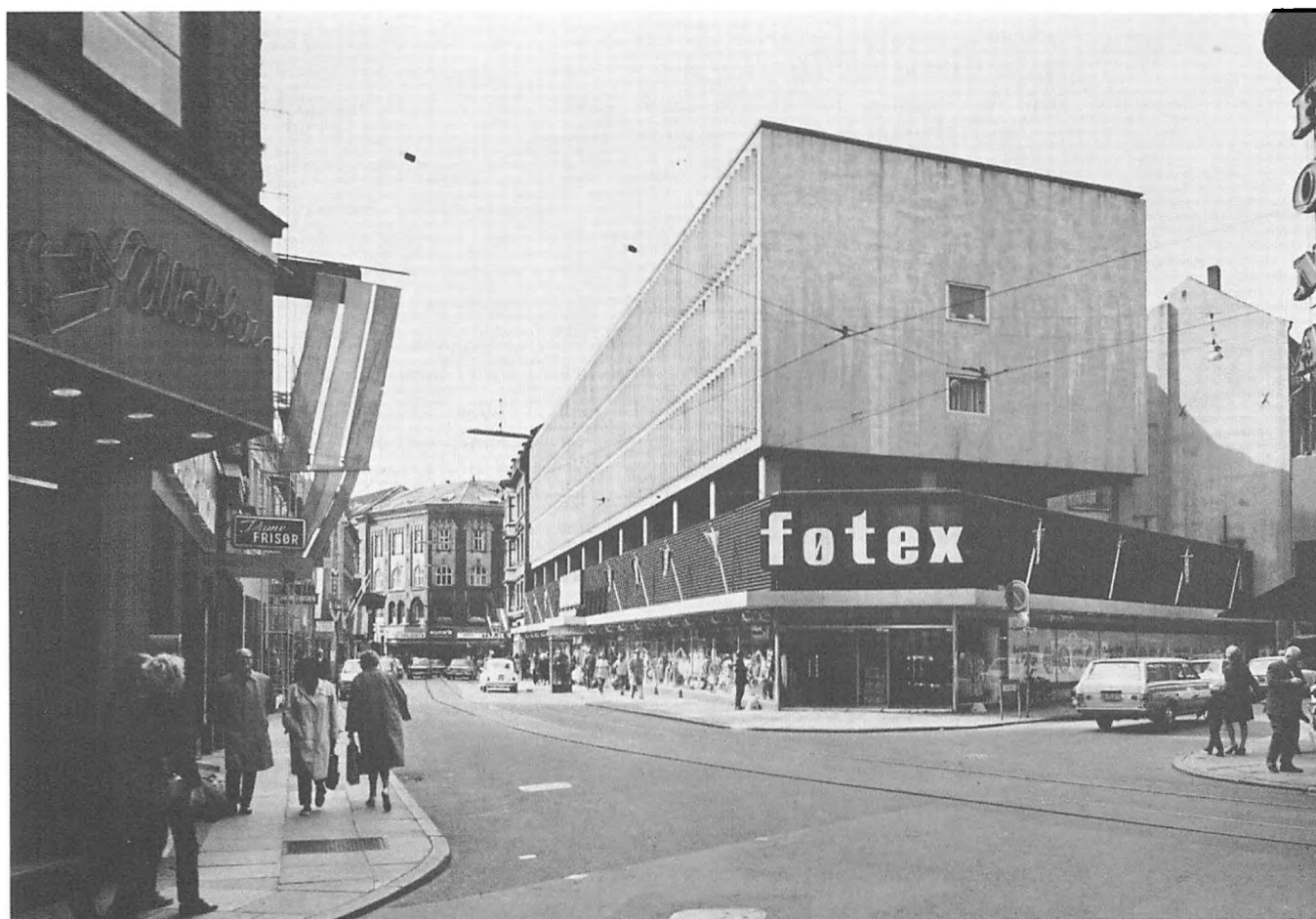

Dansk Supermarked, der ejer Føtex, blev startet i 1956 under navnet Bluse-Magasinet, der var en lille forretning i Frederiks Allé. I 1960 blev det til A/S Jysk Supermarked, for i 1964 at blive til A/S Dansk Supermarked.

smedgade som en tomt. Først i begyndelsen af 1960'erne begyndte Dansk Supermarked A/S at opføre den nuværende Føtex-bygning, der dels rummer beboelse og kontorer bl. a. Regnecentralen, dels varehuset Føtex. Føtex er et bifirma under

Dansk Supermarked, der ejes af Salling-koncernen sammen med rederiet A. P. Møller. Til Dansk Supermarked hører også Bilka, det nye lavprisvarehus, der er bygget i Tilst.

C. R. J.

Den korte gade, der blev lang

Nogen hovedfærdselsåre, som nu, var gaden ikke før i dage. Den dannede forbindelse mellem Lille Torv og Klostergade – og så standsede den for øvrigt, idet den mødte Klostergade i et T-kryds. Gennembruddet fandt sted i 1891. Et konsortium af grundejere købte købmand Langes ejendom og tilbød den til kommunen. I maj begyndte man at anlægge gaden, og allerede i november kunne den åbnes for færdselen. Huse skød op på begge sider i løbet af få år, og den blev hurtigt en stærkt befærdet forretningsgade. I den gamle ende var den dog så smal, at byrådet i 1895 nægtede den hestesporvogn, der havde kørt i en halv snes år, tilladelse til at forlænge linien fra Store Torv til Østbanetorvet. Da den elektriske sporvej i 1903 var under forberedelse, stillede man som betingelse for anlægget, at gaden var mindst 20 alen bred. Denne bredde skaffede man ved at rive hele den venstre side af den gamle gade (set fra Lille Torv) ned. De små huse blev erstattet af en række treetagers huse med mansardtag.

Hele udviklingen afspejles af de her viste billeder. På det øverste ser man den korte gade med et hus i Klostergade for enden, til venstre Hotel Dagmar på hjørnet ved Tangen, nu Klostersortov. Hotellet kaldes i 1928-udgaven af »Århus før og nu« en jævn god gæstgivergård, og det er måske rigtigt. Det tog mod bønder om lørdagen, havde gård og staldplads til det; dets restauration var tillagt en billig kro, der var bortforpagtet, og det havde en sal, hvor der kunne spilles komedie. Den sidste havde ejeren omkring århundredskiftet Ole Jensen nogle år før nedrivningen ladet ombygge og indrette til forretninger. Her virkede i mange år, også i den nye ejendom efter gadeudvidelsen, bl. a. boghandler E. Brummerstedt.

Nogen præsentabel gade ser Gammel Guldsmedgade ikke ud til at have været. I al fald er det ikke lykkedes for fotogra-

fen, der formentlig har taget sit billede i slutningen af 1880'erne, at lokke noget særligt ud af den. Det skulle da lige være tristhed. Som sædvanlig har nogen stillet sig op for at »komme med«; men end ikke mennesker kan give gaden liv. Indkøbsdamen til venstre er tilhyllet, som var hun kommet ind fra ørkenen. Trækvognen er tidstypisk. Den brugtes til så at sige al transport – om det så var til flytninger for fattige, der ikke havde råd til at hyre en vognmand. De små vogne var da stablet til utrolige højder.

Forskellen til billedet fra 1928 er slående, også selv om færdselen beherskes af cykler. Husene er blevet højere, forretningerne har fået store spejlglasruder, der åbner adgang for kundelukkende vareudstillinger, og de små markiser, der både kunne være hvide og sribede, lukker ligesom enhederne af. Til venstre på Hotel Dagmars plads ses skiltet fra restaurant Bocken, der havde til huse her fra ca. 1910 til slutningen af 1950'erne. Til højre blomsterhandler Leonard Abels forretning, der var begyndt i 1878 i Frederiksgade. Abel flyttede netop i 1928 til sin nuværende plads på Store Torv, og det er utvivlsomt det, plakaten i vinduet erindrer om. Lige foran blomsterhandelen ses på en gavlstump slagter Anton Ovesens navn. Ovesen købte denne ejendom i 1897, og familien driver endnu forretning der. Som det fremgår af billedet var gaden også efter udvidelsen ret smal, og den høje bebyggelse gjorde den ekstra »tæt«. Det var formentlig årsagen til, at den blev et af hovedmålene for de tyske gengældelsesforanstaltninger under 2. verdenskrig, de såkaldte schalburgtager. Natten til 22. februar 1945 eksploderede bomber flere steder i gaden. Husene nr. 3–9, netop dem, der ses til venstre på 1928-billedet, dog med undtagelse af hjørnet, blev fuldstændig ødelagt, og flere mennesker omkom.

F. H. L.

Også fortovene var bro-
lagte, ikke med fint til-
huggede sten, som de
ses på gaden, men med
almindelige »toppede«,
som også gaden før hav-
de haft det. Risten i
rendestenen til højre vi-
ser, at Guldsmedgade
var kloakeret. Kloake-
ringen var begyndt i
århundredets midte ved
overdækning af nogle
åbne ledninger. Den
fortsatte i årtierne
fremover, spredt og til-
fældigt og var fuldført
lidt ind i 90'erne. Spil-
devandet førtes til åen
og havnen eller direkte
ud i strandkanten. Tag-
rendernes nedløbsrør
endte i en åben tud, der
i regnvejr sprøjtede ka-
skader af vand, der
tvang fodgængerne ud
på gaden.

I 1920'erne og 30'erne
var cyklen det domine-
rende trafikmiddel i ga-
debilledet. I brolagte
gader og især i sådan-
ne, der tillige havde
sporvognsskinner, kun-
ne det være ganske far-
ligt at køre på cykel i
fugtigt vejr. Gled man
med fart på ned i en
skinne, kunne man væ-
re sikker på at vælte –
og uden mange chan-
cer for at afbøde stødet.

Bag byggerodet på Frue Kirkerist står en vogn med lukket lad, vel en mælke- eller slagtervogn. Teknisk vidner billedet om tidens fotografiske vanskeligheder. Der skulle ro i temmelig lang tid til at få folk og fæ med. Det er der flere personer og en hestevogn på Tangen, der ikke har været opmærksom på.

20

KLOSTERTORVET

Tre gader blev til et torv

Det var et helt andet syn end i dag, der for 70 år siden mødte den spadserende, der fra Lille Torv ad Guldsmedgade straks drejede til venstre. Den store åbne plads, nu Klostertorvet, var optaget af en sammenhængende trekant eller måske mere matematisk: trapez af større og mindre bygninger, der delte området i hele tre gader. De to af dem ses på billedet fra ca. 1900, til højre Tangen og til venstre Frue Kirkerist. I helt gammel tid regnedes det, der lå vest for Guldsmedgade, i navnemæssig henseende med til det middelalderlige sortebrødre-kloster. »Bag Klosteret« kaldtes Klostergade og Tangen i flæng, eller Klostergade

»den nordre gade bag klostret«, Tangen »bag Klostret, når man går syd på«.

Da man begyndte at bruge navnet Tangen, betegnede dette gaderne på begge sider af trekanten – en tangs to ben? Forbindelsen, der gik langs klostrets østfløj kaldes på bykortet i Traps 1. udgave fra 1850'erne Kirkerist (i vort århundrede Hospitalsgade, efter Arhus Hospital, klostret), mens den senere Frue Kirkerist hedder Frue Kirkesti. Der er dog her muligvis tale om nogle ikke gennemskuelige forvekslinger. Betegnelsen Kirkerist hænger sammen med, at kirkegårdene i gamle dage ikke var lukkede med låger. Store jernriste med

gruber under skulle forhindre kvæg og svin, der gik løse omkring, i at trænge ind. Det var, når ristene blev holdt rene, af udmærket effekt. Klovbærende dyr går pr. instinkt ikke over sådanne riste.

Allerede før trapezbebyggelsen forsvandt, var der dog gjort angreb på den. Mellem 1900 og 1915 nedrev man de store ejendomme nærmest Guldsmedgade. På deres tomter placerede man et lille hyggeligt anlæg med buske og vedbend eller vin op ad gavlene på de bevarede huse. På det ældste billede ses en bagerforretning midt for. Ejeren navn gentages i det ene vindue på et fint udsavet stavær, hvis motiv også findes på tidens møbler. Brødet står på de typiske, hvide, runde opsatser. På begge sider af trappen et jerngelænder, som man altid havde det. Foran huset en ladvogn til én hest, som den brugtes til hovedparten af byens transporter. Gadelys synes pladsen ikke at have haft; men barberen til højre ser ud til at have haft en privat lygte uden for sin dør. På det sidste hus til venstre på Tangen anes på 1. sal et af de gadespejle, hvormed fruene på deres »forhøjning« »tog byen af«.

Fjernelsen af husene midt på pladsen skabte luft for klostrets østfløj, der nu præger pladsen og fuldtud berettiger den til navnet Klostertorvet. Næsten samtidig blev Frue Kirke frilagte ved nedrivning af husene på Vestergades nordside. I adskillige år var torvet en temmelig forvirret parkeringsplads; men som det ses, er selve pladsen nu fri for biler – eller rettere burde være det: Af skiltet på venstre fortov, der gentages tre gange, fremgår nemlig til overflod, at parkering er forbudt! Torvets vestside er blevet en køn lille hvileplads med bænke i en passende afstand fra trafiklarven.

I årene fra 1836 til 1919 rummede kvarteret foruden hospitalet med Frue Kirke endvidere en institution: Arveprinsesse Carolines Børneasyl på Frue Kirkerist. Ejendommen blev købt til udvidelse for A/S Hans Schourup, der 1908 var flyttet til hjørnet af Frue Kirkeplads og Vestergade. Asylet flyttede til Hjarnøgade, og der ses endnu en sidste rest af den gamle bygning i den kongekrone, der på midterfløjen sidder over prinsessenavnet.

Udviklingen mod det nuværende Klostertorv blev fortsat i slutningen af 1930'erne, da de sidste af bygningerne i trapezen blev nedbrudt. I 1938 flyttede man hertil en bronceafstøbning af billedhuggeren H. P. Pedersen-Dans lille statue »Ismael«, der året før var rejst i Vennelystparken. Pedersen-Dan, der var fra Itzehoe, var i øvrigt uddannet i Århus – som stenhugger – 1878. Statuen er oprindeligt udført i gips 1887.

Efter 2. Verdenskrig har pladsen i nogen grad skiftet ansigt ved opførelsen af en del nye ejendomme på den tidligere Tangenside.

F. H. L.

En gade med bid i

Rendestenen løb midt i gaden, viser det gamle billede fra 1865. Et skønsomt udvalg af gades beboere er opstillet til fotografering.

Dette billede er fra midten er 1920'erne. Nogen stor og folkerig gade var Nygade aldrig. I gadens ca. 30 huse boede der før krigen 80-90 mennesker.

Totalsaneringen af Nygade er nu gennemført. De nye bygninger har rene linjer, der stillemæssigt falder sammen med klosteret i baggrunden; et eksempel på en velgennemført miljøfornyelse.

Småkøbstadsidyl lyser ud af billedet fra 1865, der viser Nygade, set mod Frue Kirke og kloster. På det næste billede ser vi sammen med en lokal nymfe ned ad samme gade, efter at Århus var blevet stor. Nygade skiftede efterhånden karakter og blev i 1950 af Ekstrabladets udsendte medarbejder karakteriseret som Danmarks ondeste gade. »I sammenligning med den er Nyhavn en harmløs elskværdig idyl«, skrev han i september måned for en god snes år siden. Da miljøet nu er fuldstændig forsvundet, rykket op med rode gennem sanering og byggeri af nye, smukke huse, kan vel også den del af Århus' historie tages op. »Der er bid i Nygade,« noterede Ekstrabladets udsendte, og han kunne fastslå, at der i 30 af gadens lejligheder var smugkroer. (Han tilbragte to nætter i gaden). Det var ikke således, at man kunne få øl og snaps i ethvert hus i gaden: nogle steder kunne man kun få portvin, og hvad enten man nu søgte det

ene eller det andet, kom man i selskab med folk som Bisse-Anton, Sundheds-Søren, Mose-Egen, Kryster-Frands, Peter Langkniv eller Gangstejlen. Gangstejlen skulle være den eneste, der kunne stjæle en tegnebog med tænderne.

Politiet interesserede sig naturligvis for miljøet, razziaer forekom jævnligt, men bøderne blev kalkuleret ind i spirituspriserne. Enhedsprisen for genstande var i 1950 2 kr. (undtagen for »københavnere«; de betalte 3).

Skulle man nævne andre erhverv, der blev drevet fra Nygade, var det nok først og fremmest det såkaldte verdens ældste; seksuelle ydelser blev jævnt og bramfrit tilbudt, og man kunne blive betjent af Sorte Grete, Moppedissen, Hønen eller Rok-Uglen, hvis man da ikke faldt i kløerne på Loppe-Gudda eller Husar-Anna.

Alt dette er historie nu, som det nyeste billede dokumenterer.

I. G.

Et Amager midt i byen

Møllestien, den lille, uanselige gade, der udgik fra Vestergade som henholdsvis Østre og Vestre Møllesti (den sidste nu en del af Grønnegade), har altid været præget af lav bebyggelse. Der var mange småhuse på kun et eller to fag foruden døren, og i forrige århundrede hørte der haver til, særlig på den side, der vendte ned mod åen.

Den fede engjord var ideel til dyrkning af køkkenurter, og kvarteret er blevet kaldt »Århus' Amager«. Her har også været gartnerier, således ved Østre Møllesti i nr. 37 Jens Jensens velassorterede handels- og anlægsgartneri samt frøhandel. Fra o. 1880 til 1904 hed indehaveren M. Nielsen, og det er ham, der figurerer mellem drivhuse og mistbænke på det første billede.

Allerede før første verdenskrig medførte

udviklingen, at grunden måtte bebygges, og 1913 opførtes den røde, fire-etagers beboelses- og forretningsejendom Grønnegården, tegnet af Thorkel Møller. På den anden side af Grønnegade var der endnu i 1920'erne ophalingsplads for ro- og motorbåde til sejlads på åen. Her opførtes 1926–27 Kong Chr. Xs og Dronning Alexandrines Frimurerstiftelse, tegnet af Chr. Frühstück Nielsen.

Christiansbroen, opført 1909 som forbindelse mellem Grønnegade og Christiansgade, er siden 1933 indgået i åoverdækningen som dens afslutning mod vest. Herfra til Slusebroen er Åboulevarden stadig delt i to af det frie åløb, der dog har mistet ethvert præg af idyl.

K. E.

Østre Møllesti o. 1898, set fra gartneriet bag nr. 37. Handlungartner M. Nielsen nyder sin pibe mellem mistbænkene. Husene er lave og uanselige. Der er kun én treetagers bygning, nemlig borgerdrengekolen, opført 1847 og nedrevet i 1950'erne. Den ses yderst til højre i billedet.

Udsigt fra Louisegade, senere Aboulevarden, mod Grønnegade og Møllestien o. 1920. Billedet domineres af boligkarreen Grønnegården, opført 1913. Til venstre skimtes ophalingspladsen ved åen, til højre ses Christians Bro fra 1909 og i baggrunden skorstenene ved Otto Mønstedts fabrik.

Fra venstre ses på vor tids Aboulevard Frimurerstiftelsen fra 1927, Grønnegården fra 1913 og funkishuset Agården fra 1933. Christians Bro indgår i åoverdækningen, der her giver plads for en kiosk- og nødtørftsbygning. I forgrunden rækværket omkring den endnu uoverdækkede Århus Å.

Sygehuset i Dynkarken. Huset med kvisten var sygehuslægens embedsbolig og den to-etagers bygning til højre selve sygehuset. Tidligere var kvisthuset embedsbolig for den videnskabelige realskoles rektor.

23

DYNKARKEN

Et sted, hvor alt er borte

På det første billede ses Dynkarken fra hjørnet Toldbodgade-Dynkarken og ned mod havnen. Gadens højre husrække er helt forsvundet; i det hele er Dynkarken blevet tilpasset de krav, den moderne trafik stiller.

I de ældre tider var Dynkarken en bebyggelse uden for Mindeporten, hvilket vil sige uden for lands lov og ret, beboet af søfolk og andre småfolk i de små huse. Dog var der på østsiden en del købmandsgårde. Hjørnet Dynkarken-Sønder Allé, som ses helt fremme i billedet, har sin egen historie. Den hvide bygning midt i billedet er opført af staten 1840–41, beregnet til at huse den videnskabelige realskole, som siden op-

rettelsen i 1839 havde holdt til i lejede lokaler i Vestergade. Eksamen fra realskolen gav ikke adgang til nogen stilling, så det er muligvis en del af baggrunden for skolens hensygnen. I 1853 blev den nedlagt. Det var en slem fiasko, og skønt en del af årsagen nok var, at kommunen selv oprettede en realskole for drenge, var det dårlige resultat dog noget overraskende; der var jo blevet sat noget ind på sagen, hvad opførelsen af den store bygning vidner om. Til skolebygningen hørte rektorbolig, og skolen havde naturhistorisk samling, kemisk og fysisk apparatur og et godt bibliotek. Men den videnskabelige realskole havde

ikke noget godt rygte. Der blev banket rygstykker, så det forslog, og den megen strengthed i forbindelse med opretholdelse af disciplinen var måske ikke heldig, da det siges, at eleverne i grunden var nogle flinke børn fra gode hjem. Af dens mere kendte elever kan nævnes Søren Frich. Bygningen stod tilbage, og netop som den var rømmet, blev der god brug for den. 1853 var koleraåret, og den frygtede sygdom kom også til Århus.

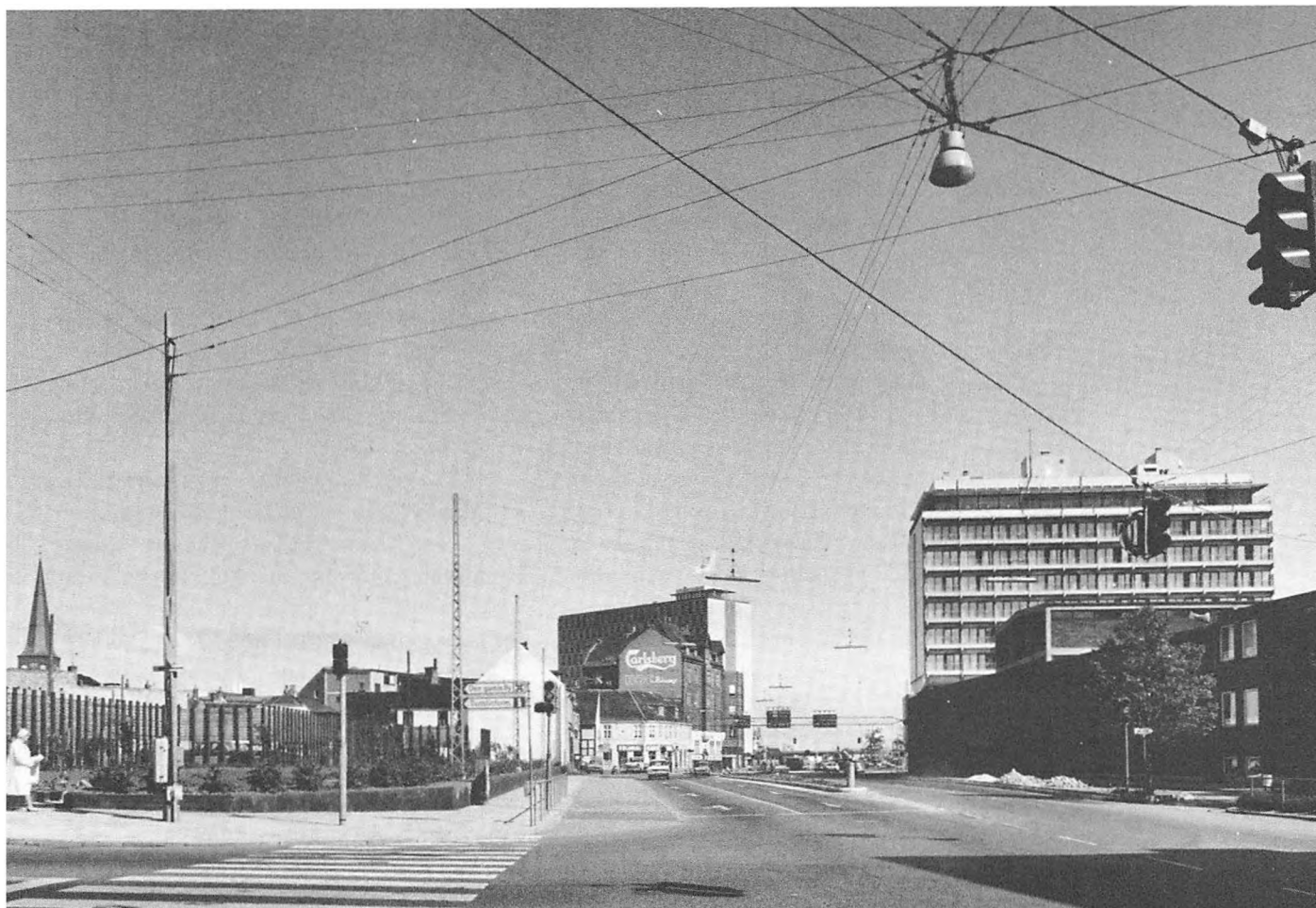
I byen var man klar over i kolerasommeren, at muligheden for smitte var til stede, og galt gik det da også i midten af juli måned, da et dampskib fra København bragte en rejsende, som indlogerede sig på hotel Skandinavien. Kort efter ankomsten blev han syg af kolera; han blev behandlet i stilhed først på hotellet, senere i en privat bolig, men nogle dage senere slap historien ud gennem Stiftstidende. I øvrigt greb smitten om sig, og fra den sidste uge af juli blev flere og flere syge; koleraen bredte sig over byen. Det gamle sygehus i Vestergade (nu Restaurant Phønix) kunne rumme 28 patienter, og man tog nu realskolens bygning i brug som koleralazaret. Det var dog ikke overvældende mange, der blev indlagt her; i den ca. 2 måneders periode, epidemien

varede, modtog lazaretet mellem 100 og 150 patienter. Det har formentlig så nogenlunde været alle dem, der var plads til; men tilbøjeligheden til at lade sine pårørende indlægge var nok ikke så stor. Et koleralazaret er af flere grunde ikke noget indbydende sted, og et anfald af sygdommen kunne komme med en sådan voldsomhed, at der ikke var tid til at flytte patienten på lazaret. Dødeligheden blandt de hjemmebehandlede var dog større end blandt de indlagte. Skolerne måtte lukkes, Olufsmarkedet blev afløst, og 213 århusianere blev koleraens ofre, inden plagen fik ende. Lazaretet var byen blevet så glad for, at den købte bygningen, som fra 1856 fungerede som hospital. Denne funktion vedblev den at have til 1893, da Kommunehospitalet på Randers Landevej kunne tages i brug. I slutningen af 1890'erne overtog Thomas Ths. Sabroe & Co. den tidligere skole- og sygehusbygning, og denne virksomhed bredte sig over hele hjørnet og langt op ad Sønder Allé.

Nu har Sabroe forladt området, hvor store nedrivninger har fundet sted. Noget er udlagt til de uundgåelige parkeringspladser, men ved plantning af noget grønt har man dog fået et nogenlunde anstændigt gadebillede ud af det.

I. G.

Dynkarken 1971. Først i 1969 forlod Sabroes fabrikkers område, idet den nye administrationsbygning i Holme da var færdigbygget. Ud over en smule huse ved Ridderstræde midt i billedet er al bebyggelse nu borte.

Ved århundredskiftet lå den hyggelige beværtning »British Crown« her på hjørnet af Dynkarken og Mindegade - i »Den ålholmske ejendom«. Det er ikke nogen frugtvoan, der ses på gaden, men en trækvoan med ølkasser.

24

MINDEGADE/DYNKARKEN

Jomsborg med „nutidens bekvemmeligheder“

Murermestrene, brødrene Severinsen for hårdt frem mod meget ældre byggeri i det centrale Århus i årene efter århundredskiftet. Det var dem, der købte »Bispehus« eller »Bæhrs hjørne«, der er omtalt side 32–33, rev ned og byggede nyt.

Også et andet af byens hjørner fik de sat deres præg på. På hjørnet af Dynkarken og Mindegade lå »Den ålholmske ejendom«, der ses på det første billede. Her var, som det ses, restauranten »British Crown«. Hyggeligt ser det ud; men noget gammelt og forsømt var det på samme måde som »Bispehus«.

I stedet for hjørnerønnerne opførte murermestrene i 1910 efter tegning af arkitekt Thorkel Møller en fem-etagers pragtbygning, som det hed i tiden, nemlig »Jomsborg«. Ejendommen indeholdt fra begyndelsen 6 butikker, 1 kontorlokale, 1 restaurant og 9 privatejligheder, og hvilke lejligheder var det ikke. Som de første i Århus var de ud-

styret med »støvsugerindlæg«. Andensalen blev beboet af havnens folk; i de tre lejligheder her bosatte sig havnemesteren og to lodser. I kælderen var en grønhandel, og også et par skuespillere valgte at leve under »alle nutidens bekvemmeligheder«. Det var Kai Lind og Anker Kreutz, der lige havde spillet i »Den politiske kandestøber« på teatret.

Et kapitel for sig var restauranten, der naturligvis kom til at hedde »Jomsborg«. Den blev dekoreret af Hansen-Reistrup. Restauranten er nu erstattet af restaurant »Europa« i de samme lokaler, hvor alt gammelt har måttet vige for nyt.

På billedet af »Jomsborg« ses også Havnecafeen, der senere måtte vige for LKNES's nye ejendom, således at dette parti i byen fuldstændig har skiftet karakter. Også den såkaldte »rullebro« i forgrunden er nu forsvundet, idet åoverdækningen er blevet fortsat.

I. G.

»Jomsborg« står der i stiliserede, runeimiterede bogstaver, indmejslet i granit over denne ejendoms indgange både til Mindegade og Dynkarken. Smukkere end den ældre ejendom er huset vel næppe.

Aen er nu – som det ses på dette billede fra 1971 – yderligere indkapslet under beton og asfalt. Store trafikreguleringsarbejder har været iværksat, og Jomsborg virker nu knap så dominerende efter opførelsen af den nye, smukke LK-NES-bygning.

Århus set fra udkanten af Riis Skov efter foto af A. Fritz fra o. 1865. Landevejen, senere Dr. Margrethes Vej og Skovvejen, er øde og utrafikeret, men der er plantet træer og anlagt fodgængersti til skovens indgang. Til venstre ses traktørstedet Trøjborg på den åbne »Skovtoft« ud mod havet.

25

DR. MARGRETHES VEJ

Gaden langs Riis Skov

Udfaldsvejen mod nord, landevejen til Grenå, var for de gamle århusianere ensbetydende med vejen til Riis Skov. Navnet Skovvejen fik den først i 1872. Den omtales som lang og solhed. Den eneste bebyggelse mellem Mejlgedes port og indgangen til skoven var traktørstedet Trøjborg, der lå på et lille højdedrag ud for den senere Trøjborgvej. Det var opført 1847 af en skræddermester C. Møller, der blev restauratør på stedet i mange år. 1889 anlagde den landskendte gartner Gustav Birkefeldt (1853–1926) her et blomstergartneri, der 1894 overtoges af Laurits S. Larsen og 1932 af sønnen A. Larsen. I øvrigt blev ejendommen udstykket til villagrunde, og 1935–36 opførtes på plateauets sydlige del det for sin tid imponerende kompleks Klintegården. Komplekset var en af byens seværdigheder. Dets 1–3¹/₂ værelses lejligheder var

dyre, men til gengæld udstyret med en række faciliteter, som dengang var enestående. Nu er de alle dagligdags.

Strækningen fra Trøjborg nordpå fik 1904 navnet Dronning Margrethes Vej, og gaden blev østgrænse for Trøjborgkvarteret, der udbyggedes i årene fra århundredskiftet til o. 1930. Husrækken er typisk for århusiansk boligbyggeri i denne periode. Den elektriske sporvej, der blev anlagt 1904, havde endestation på Trøjborgvej, indtil den i 1930 blev forlænget, men uden om Dronning Margrethes Vej, idet den førtes gennem Tordenskjoldgade til Marienlund. Efter anden verdenskrig har motortrafikken sat sit præg på denne som på de andre udfaldsveje fra Århus, men et opmuntrende træk er stadig som for hundrede år siden det grønne skovbryn langs vejens østside.

K. E.

Dronning Margrethes Vej set mod nord o. 1930. Trøjborgkvarteret er udbygget med høje beboelseshuse, og benzintanken viser den begyndende motorisering. Til højre indgangen til billedhuggeren Elias Ølsgaards villa.

Dronning Margrethes Vej set mod syd 1971. Gaden er udvidet på bekostning af skovkanten. Til højre Trøjborgkvarterets beboelseshuse, i forgrunden nr. 25, opført 1922 af Johs. Frederiksen for Arhus Ny Tømmergård. I baggrunden skimtes hjørnet af Skovvejen og Trøjborgvej.

Villa Marienlund i dens sidste år, da den rummede Statens Institut for Talelidende. I forgrunden ses sporvognens endestation og en tram-busholdeplads. I baggrunden skimtes et par af boligforeningen Marienlunds dobbeltvillaer og den træbarak, der hørte til taleinstituttet.

26

SKOVFALDET

Marienlund med tårn, veranda og hestestald

På bymarken nord for Århus fandtes i forrige århundrede foruden nogle spredte landejendomme enkelte store villaer. Særlig kendt var Aldersro, populært kaldet Platmenagen, ved den senere Trøjborgvej. Længere mod nord, i skovbrynet ved landevejen til Grenå, lå Marienlund eller Marielyst, som den oprindelig kaldtes. Den herskabelige, to-etagers bygning med tårn, veranda og hestestald blev opført o. 1870 af Peter Christian

Pedersen (1853–1912), der oprindelig skal have været skolelærer, men senere blev landinspektør og som sådan drev en stor forretning i Århus, bl. a. med udstykning af Marselisborg-grundene.

En kort tid tjente Marienlund til præstebolig, idet den kendte teolog Henry Ussing (1855–1943), der 1882 blev udnævnt til sognepræst i Vejlbj, boede til leje her, indtil der blev opført en præstegård i Vejlbj.

Han boede i villaens øverste etage, »den- gang med fri udsigt over den herlige Århus bugt«. Senere tilhørte ejendommen overretssagfører Chr. Husted og fra o. 1890 etatsrådinde Erni Lausen, f. von Düring, enke efter den dansk-argentinske læge Valdemar Lausen og svigerinde til direktør Frederik Lausen, Århus Oliefabrik, der var gift med hendes søster. Oliefabrikken havde planer om at etablere en haveby i kvarteret for sine arbejdere, men projektet strandede på »manglende forståelse hos dem, det skulle komme til gode«.

I 1919 købte Århus kommune ejendommene Marienlund, Sindshvile og Christianslyst. Grundene blev overdraget til boligforeningen Marienlund og Arbejdernes Andels Boligforening, og i de følgende år opstod den for kvarteret karakteristiske dobbelthuset-bebyggelse.

Den gamle herskabsvillas afløser er Friis & Moltkes tre-etagers rækkehuse, der her ses fra det fælles haveareal ved Grenåvej. Man ser, hvorledes arkitekterne har lagt vægt på at give hver familie både kontakt til haverummet og udsigt til skoven.

Den gamle hovedbygning blev i 1934 under navn af Marienlundskolen indrettet til brug for Århus kommunes skolevæsenes værneskole. 1944 blev den overladt til Statens Institut for Talelidende, hvis Århusafdeling havde kontorer og undervisningslokaler i huset, mens eleverne boede i en bagved opstillet barak. Endelig blev det hele nedrevet i 1958-59, og på den attraktive grund opførte arkitektfirmaet Friis & Moltke 1960-62 det ny Marienlund, en karré af tre-etagers, hvidmalede rækkehuse i et fælles haveanlæg med gamle skovtræer. Det tilhørende garageanlæg er cirkelrundt og forsænket, så det ikke ses udefra. Bebyggelsen er fornemt tilbagetrukket fra den stærkt befærdede Grenåvej (gadenummeret er Skovfaldet 2); men fra lejlighedernes øverste etage er der uhindret udsigt over vejen til den grønne skov.

K. E.

„Op på Trøjborgvej

har du narret mig, men jeg sku' af ved Jærgergårdsvej«, hedder det i en gammel vise til melodi af »Ud på livets vej«. Den, der skælder ud, er en sporvognspassager, der synes at have været lidt langsom i aftrækket med hensyn til at passe sit stoppested.

Nu var Trøjborgvej også det fjerneste punkt mod nord, man i de elektriske sporvejes barndom, det vil sige efter 1904, kunne nå. Vognen på billedet fra ca. 1905 holder ved den daværende endestation, hjørnet af Trøjborgvej og Tordenskjoldsgade. Ruten gennem byen blev ført ad ét spor med vigespor ved stoppestederne. Det var primitivt og tidrøvende. Mange nulevende, også yngre, har prøvet det, når det sommetider af hensyn til gadereparationer har været nødvendigt på kortere strækninger at lede trafikken ad et modgående spor. Vognstyren ruller vinduet ned og stiller skiftet ved hjælp af en stok.

I princippet har vognene ikke forandret sig afgørende på de små 70 år. De er vel blevet bedre affjedrede, har fået bedre sæder og lidt varme; men ellers kører de, som de altid har gjort – også med de bekendte ottekantede hjul, hvorved bare forstås, at de skramler. På billedet kan man skimte kontaktbøjlen til el-ledningen. Det var en stor jernkonstruktion, som man ved endestationerne, før man fik sløjfer, trak ned og svingede modsat. Bøjlen blev først efter schalburgtagen under 2. verdenskrig afløst af de nu brugte hjul. Det fremgår også af billedet, at forperronen var åben. Det har været »friskt« for vognstyren ved vintertide og i regnvej; men til gengæld kunne han nok være i fred for snakkesalige passagerer, som ifølge reglementet slet ikke måtte sige noget til ham.

Bydelens navn, Trøjborg, har ikke noget at gøre med Trøjborg Slot, nordvest for Tønder. Det stammer fra en lokalitet, der lå et stykke oppe ad den nuværende Skovvejen, mellem vejen og Bugten. Det er gammelt på stedet, nævntes første gang 1632.

Ved midten af forrige århundrede blev det overført på et traktørsted, der blev anlagt, omtrent hvor nu Klintegården er (se s. 58–59). Da værten oprindelig var skrædder, førte folkeviddet navnet tilbage til *hans* opfindsomhed: Det betød naturligvis Trøjborg.

Nordre Kirkegård, hvis gitter og ene hjørneindgang ses til venstre, er ældre end bydelen. Den blev anlagt på den såkaldte Knudrisbakke i 1870'erne og senere udvidet med endnu en afdeling på den modsatte side af Kirkegårdsvej – den strækning, der højere oppe i billedet er markeret ved de spinkle vejtræer. I ejendommen diagonalt over for kirkegårdsudgangen blev der i flere år til engang i 1950'erne drevet en lille restauration, der blandt stamgæsterne og andre indviede gik under navnet »Gravens Rand«. Det var der, man under krigen, da snapsen var sluppet op, til en »Skraldemand« eller »et Sæt« erstattede denne væske med en slavegin. Det var fælt; men øllet eller Hofpilsneren, som det hed på stedet, var god nok.

Kvarteret, der lå åbent til Vejlbyskel, blev bebygget i årene omkring århundredskiftet. Jorderne ejedes af kendte Århusfamilier og skal være blevet solgt for 3 øre pr. kvadratalen. Fra 1896 til 1902 opførtes ca. 5.000 lejligheder eller godt 700 om året. Foruden Trøjborgvej, der kun kunne tage huse på den ene side, kom parallelgaden Niels Juels Gade samt tværgaderne Tordenskjoldsgade, Ivar Huitfeldts Gade og Willemoesgade. Med det hastige byggeri overvurderede man i første omgang mulighederne for at få de mange lejligheder besat, og flere bygherrer gik fallit, fordi deres huse stod tomme. Man sagde om kvarteret, at det var et sted, hvor man kunne bo gratis, hvis man ikke var straffet. At man kunne bo gratis – i al fald for en tid – var der vist noget om. Bygherrerne kunne nemlig ikke få de bevilgede lån hjem, før lejlighederne var beboede, og man så derfor gennem fingre med de »ejendomsbesættelser«, der vit-

Rigtigt fortov med kantsten er kun anlagt i gadenes højre side. En sti af tilsvarende bredde er i venstre side afskilt med en rendesten af samme type, som oprindeligt også fandtes i bygaderne – en rigtig rende med skråtstillet brolægning. Til højre for sporvognen en plakatsøjle, som den kendtes langt op i århundredet. Nu opfyldes deres mission bl. a. af de »glasskabe«, der i de senere år er blevet opstillet, hovedsagelig ved trambusstoppstederne.

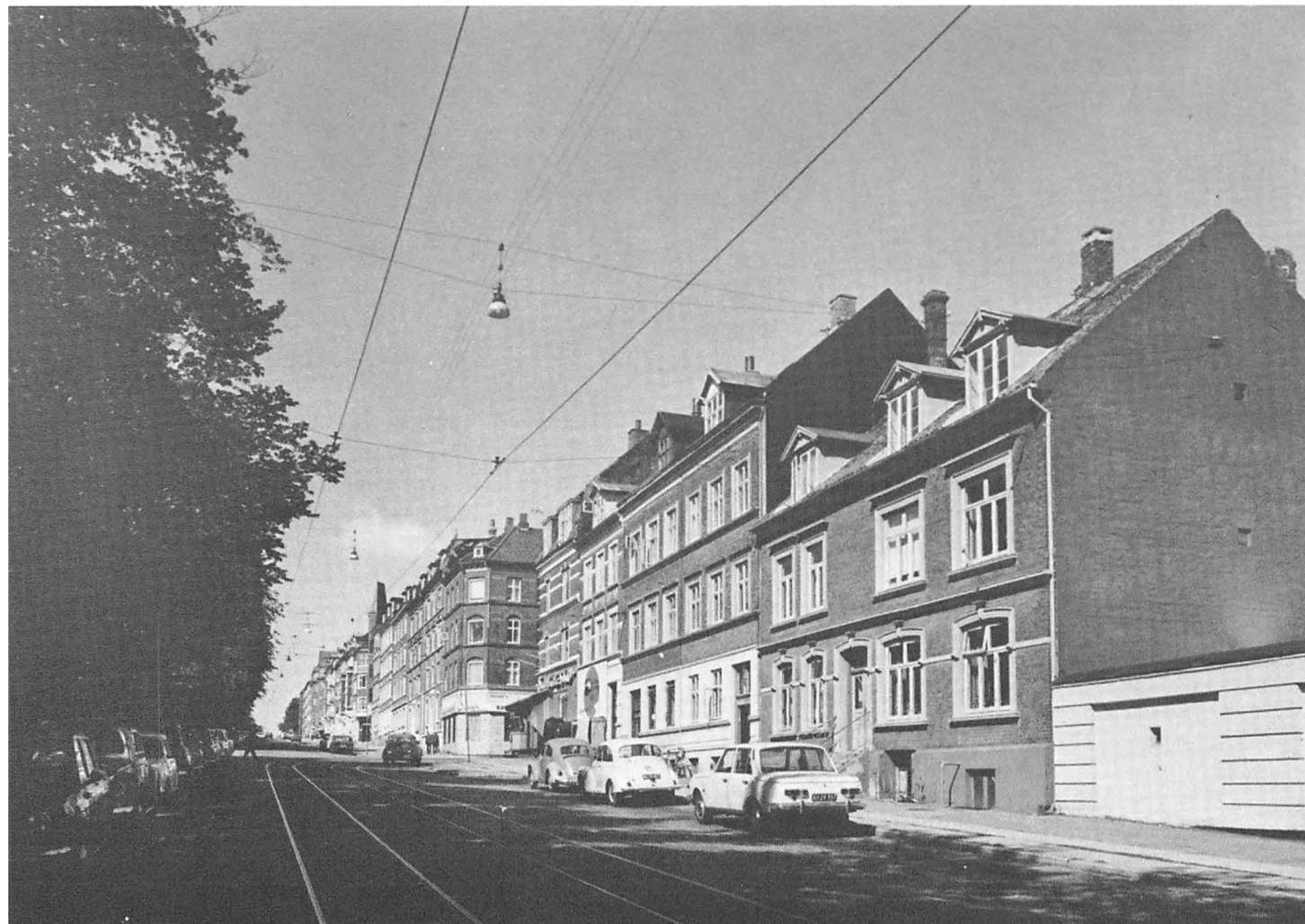

Det ses, at husrækken er nøjagtig den samme som på det gamle billede. Hjørnetårnet ved Ivar Huitfeldtsgade var typisk for 90'ernes byggeskik. Det tjente kun dekorative formål, og det var ikke nær altid, at der var et anvendeligt rum i den del, der ragede op over den øvrige bygning. På trods af de 70-årige huse virker gaden moderne. Hertil gør belysningsophængningen naturligvis sit og bilerne deres.

terligt fandt sted også dengang. Gardiner i vinduerne satte skub i byggeriernes økonomiske afvikling. Historierne fra det fjerne kvarter om disse forhold er mange og groteske. Det hændte, at ejeren, der i flere år ikke havde fået husleje, mødte op og bad om i al fald at få vandafgift. Lejerne sagde da uvægerligt op og søgte hen et sted, hvor værten var mere human.

Sådanne forhold bevirkede naturligvis, at

Trøjborg blev et typisk arbejderkvarter, og det var det langt op i århundredet. Nu eksisterer begrebet ikke mere. Bydelen er fuldt udbygget med alle moderne faciliteter, og Tordenskjoldsgade, som blev hovedgaden, er en typisk strøggade med større forretninger, biograf, bibliotek m. v. Men de gamle huse fra århundredskiftet ligger der endnu, og som det kan ses på 1971-billedet, er eksteriøret ikke væsentlig forandret. *F. H. L.*

På billedet ses Kommunehospitalets første bygninger bag ved Margrethemøllen. De blev taget i brug i efteråret 1893 og var tegnet af arkitekt Thomas Arboe.

28

ØSTBANETORVET

Et nyt torv og en lille ringgade

Det vakte nogen bekymring i århusianske handelskredse, da Randers-Grenå banen blev etableret i 1870'erne, og man lagde stor vægt på at få forbindelse til denne bane. Resultatet var stikbanen til Ryomgård, der blev åbnet i 1877. Det var en privatbane, som for øvrigt – sammen med Randers-Grenå banen – blev overtaget af statsbanerne i 1881.

Ryomgård-stikbanen blev ført ind til østbanegården på opfyldt terræn, med forbindelse ad havnebanen til hovedbanegården. Fra 1890 blev Østbanetorvet anlagt, og »boulevarderne« kom. Begyndende med Østboulevarden og sluttende med Kaserneboulevarden var det et ringgadesystem nord for byen. Det første stykke – Østboulevarden – var præget af almindeligt boligbyg-

geri, mens fortsættelsen Nørre Boulevard – eller Sygehus Boulevard, som den hed i begyndelsen – var domineret af Kommunehospitalets bygninger. Endelig var Vennelyst Boulevard og Kaserneboulevarden hjemsted for det militære byggeri; fodfolksetablissementet havde en vagtbygning, i hvis kvist befandt sig den militære brevuestation.

På det ældste af billederne fra omkring 1893 ses terrænet op fra østbanen. Margrethemøllen, som den store vindmølle hed, lå noget tæt på bebyggelsen (bagved ses Kommunehospitalet), og snart måtte den vige. Møllen blev af ejeren Bischoff flyttet til Christiansbjerg, hvor den fik navnet Reginenhøj Mølle, den senere Christiansbjerg Mølle på Randersvej, som blev nedrevet i 1946.

I. G.

I billedets højre side ses bevoksningen på Knudrisbakken. Her indrettedes kirkegården i 1876. Hotellet i bygningen til venstre var »Østbanohotellet«.

Det er ikke de store forandringer, der er sket på Østbanetorvet i det sidste halvt hundrede år. Når sporvognen forsvinder i nær fremtid, fjernes et trafikalt faremoment ved dennes udkørsel fra torvet til Skovvejen. Den svigtene trafik på østbanen har reduceret torvet til at være en almindelig gade, mens det tidligere var mange rejsendes første møde med byen. Før og under 1. verdenskrig var Østbanetorvet stilleplads for de mange soldater, der var indkvarteret hos private. Her mødte soldaterne til appel, og her fik de udleveret løn og brødrationer.

Vejen til fattighaverne

Høegh Guldbergs Gade er opkaldt enten efter den danske statsmand, Ove Høegh Guldberg, eller dennes søn, oberst Julius Høegh Guldberg. Ove Høegh Guldberg stod i 1770'erne og begyndelsen af 1780'erne ret enerådende for styret i Danmark. I 1784 blev han imidlertid styrtet, men dog ikke fuldstændig sendt ud i kulden. Han blev stiftamtmand i Århus, hvor han frem til 1802 deltog med stor energi i det lokale styre.

Ove Høegh Guldberg har imidlertid aldrig gået i Høegh Guldbergs Gade. Gaden blev først anlagt i begyndelsen af 1870'erne. Den hed dengang kun Guldbergsgade. Der var ikke tale om nogen tæt bebygget gade på det tidspunkt. Øverst oppe i Guldbergsgade – ved Århus' tidligere galgebakke – blev i sidste halvdel af 1870'erne den kaserne, som ligger der endnu, opført til

fodfolket. Arkitekten var C. Lange, der også har stået for en lang række andre bygninger i Århus, bl. a. kasernen ved Vester Allé, hotel Skandinavien, der blev nedrevet i 1960'erne, og Wormhus med det karakteristiske tårn ved det nordøstlige hjørne af Sct. Clemens Bro og Sct. Clemens Torv. Over for kasernen i Guldbergsgade lå de såkaldte fattighaver, små haver der gratis blev udlånt til værdigrængende familier. Gik man længere ned ad gaden mod Nørrebrogade, fandt man ikke i 1870'erne de gader, der i dag munder ud i Høegh Guldbergs Gades sydside. Fynsgade og Samsøgade blev først anlagt i 1880'- og 1890'erne. Derimod blev en del af Sølystgade, nemlig stykket fra Sjællandsgade, der dengang hed Teglårdsgade, til Guldbergsgade anlagt i slutningen af 1870'erne. Når denne gade fik navnet Sølystgade, skyldtes det, at stor-

Et andet navn for »Vennelyst« var i mange år i det 19. århundrede »Sommerlyst«. Læg mærke til, hvor langt ned mod Nørregade »Vennelyst« gik omkring århundredskiftet.

P. Sabroes Plads blev anlagt i 1932, men fik først dette navn i 1939. På det tidspunkt blev statuen af Sabroe, der havde stået på det nuværende Rådhusområde, flyttet til pladsen.

købmanden Peter Herskind i 1860 havde opført en villa »Sølyst« på en grund der, hvor Sølystgade kom til at gå ud i Guldbergsgade. Helt nede for enden af Guldbergsgade, der ses på det ældste billede nogle år efter århundredskiftet, løb gaden sammen med Randersvej. Mellem Randersvej og Guldbergsgade lå og ligger Vennelystparken, hvis store gitterport ses på det gamle billede.

Vennelyst var opstået, da Ove Høegh Guldbergs søn, oberst Julius Høegh Guldberg, i 1824 havde lejet jordstykket og beplantet det med træer. Det blev til Guldbergs have, der dog også snart kaldtes Vennelyst. Allerede fra 1830'erne var anlægget åbent for publikum, og der var musik og servering. I over et århundrede blev Vennelyst Århus' forlystelsespark. Her var restaurationer, her blev opført skuespil og revyer, der var udstillinger og en overgang også et tivoli. Alle slags folk kom i Vennelyst, også uromagere. Der kunne til tider være vel livligt i såvel Vennelyst som Høegh Guldbergs Gade, som gaden hed fra 1902. I

1911 blev der således begået et drab i den endnu eksisterende lille beværtning »Vennelund« i Høegh Guldbergs Gade, da nogle civile og soldater kom op at slås i beruselse. I mange år derefter var det forbudt soldater at besøge »Vennelund«.

Vennelystparkens betydning for Århus' forlystelsesliv ophørte med 2. verdenskrig, efter at teatret i Vennelyst var blevet schalburgteret. Man besluttede i 1950'ernes første halvdel, at der her skulle bygges forskellige institutioner. På hjørnet af Vennelyst Boulevard og Høegh Guldbergs Gade blev i 1961 Tandlægehøjskolens bygning indviet. Længere nede ad Høegh Guldbergs Gade lå allerede på dette tidspunkt Danmarks Journalisthøjskole. Skolen blev bygget i 1957. Den nyeste bygning i Vennelystparken er Kunstmuseet, der ses på det nutidige billede. Århus nye kunstmuseum blev åbnet for publikum i 1967.

I ovenstående er Høegh-Guldberg skrevet uden bindestreg. Den skulle rettelig være der, men netop i gadenavnet er den ikke med.

C. R. J.

Overretssagføreren er omkring 1900 samlet med familie i dagligstuen. Klunketidsstuen er domineret af de plysbetrukne møbler. Ved stuens bagvæg står sofaen og omkring bordet midt på gulvet forskellige stole. Belysningen udgøres af petroleumlamper. Først 1901 indvies elektricitetsværket. Personerne er hr. og fru Høegh-Guldberg samt tre af deres fem børn. Den lille pige i sofaen må være Julie Lucie Emmerentze Hahn Høegh-Guldberg, kaldet Lulu, født 1889.

Først efter 1870 begyndte bebyggelsen af den del af »Vejen bag om byen«, der lå mellem Paradisgade og Munkegade. I 1874 vedtog byrådet, at den nævnte strækning skulle hedde Nørre Allé, og at den skulle forsynes med lys.

Den første bygning på sydsiden af Nørre Allé var »en én-etage høj villa med kælder til husbrug og grundmuret kvist. 15 alen dyb, 30 alen facade«. Den opførtes i 1877–78 tæt vest for Paradisgade for overretssagfører Høegh-Guldberg.

Hos overretssagføreren

Christopher Julius Emil Høegh-Guldberg (1842–1907) var søn af oberst Julius Høegh-Guldberg (1779–1861) og sønnesøn af statsminister Ove Høegh-Guldberg (1731–1808), se side 66–67. Han var født i Århus, blev cand. jur. 1867 og etablerede sig i fødebyen 1869 efter at have fået beskikkelse som overretssagfører. Året efter giftede han sig med Johanne Christiane Buurmeister (1846–1930).

I Århus boede Høegh-Guldberg først Store Torv 5. I 1873 flyttede han til Mejlgade

Overretssagf. J. Høegh-Guldbergs villa, Nørre Allé 5, ca. 1900. Villaen er fra 1877-78. Fløjen tv. blev føjet til 1892-93, og antagelig samtidig eller kort efter flyttedes indgangsdøren – og dermed de to sfinksagtige figurer på trappevangerne – fra midten af den lave, ældste del af villaen under kvisten hen til venstre. I tilbygningen indrettedes kontorer.

I 1910 blev navnet på strækningen af Nørre Allé mellem Paradisgade og Guldsmedgade ændret til Nørregade. På billedet fra 1928 er villaen forsvundet; den var blevet solgt i 1912 og nedrevet i 1913. På grunden opførtes to hjørneejendomme og anlagdes en foreløbig blind vej. Ejendommen på det vestlige hjørne, nr. 55, blev tegnet af arkitekt Christian Frühstück Nielsen (1878-1956). I 1930 fik den nye gade fra Klostergade til Nørregade navnet Borggade.

7, hvor hans kontor forblev, da familien flyttede til Nørre Allé i 1878. Fra 1881-82 havde han kontor Store Torv 5, sidebygningen, og fra ca. 1889 Kannikegade 1, 1. sal.

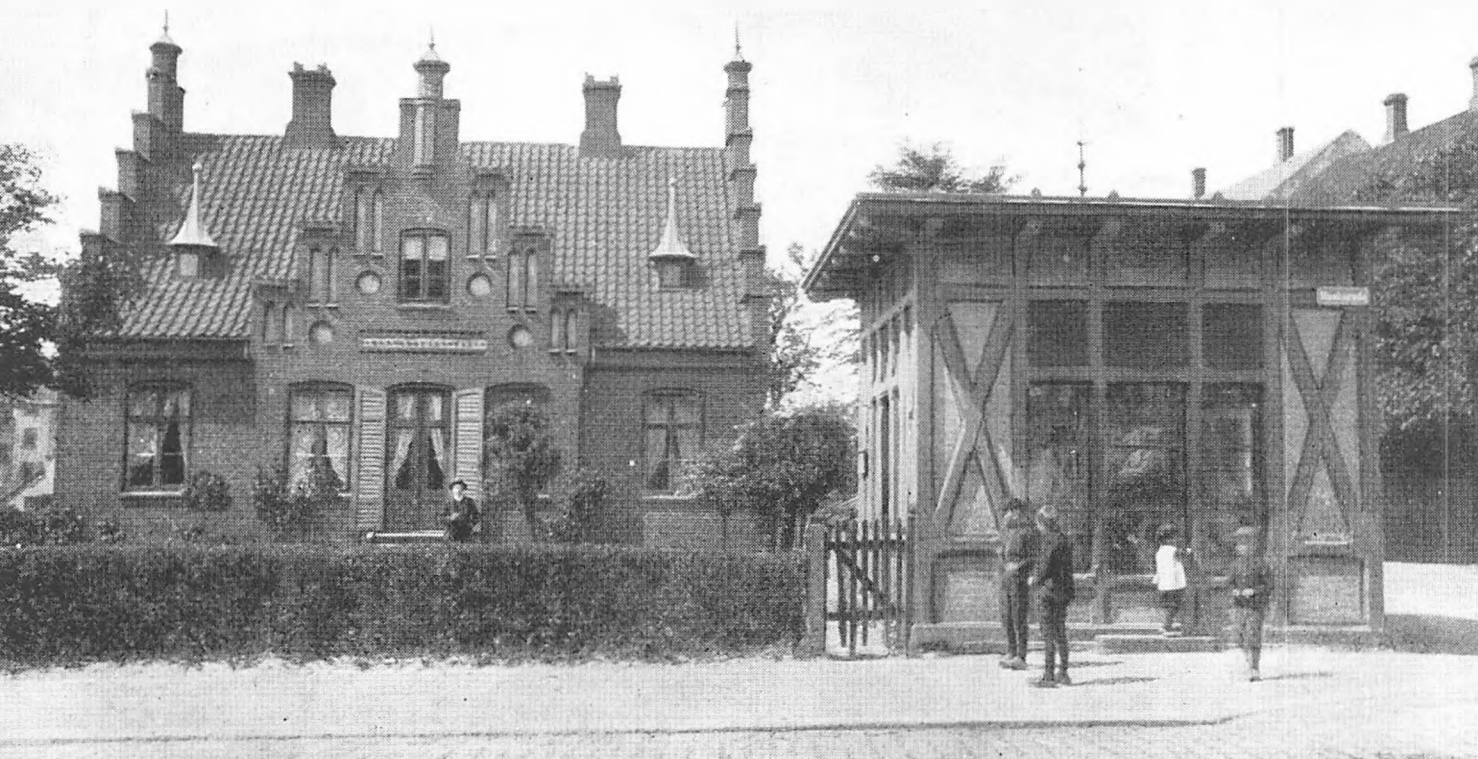
I 1892-93 føjede han imidlertid en »tilbygning til våningshuset, 2 etager med kælder. 11 alen lang, 17 alen dyb«. Derpå flyttede han sit sagførerkontor til Nørre Allé 5, hvor tilbygningens stueetage med sine tre værelser blev indrettet hertil.

Høegh-Guldbergs sagførerforretning var

hurtigt vokset, men alligevel fik han tid til at bestride mange tillidposter. Han blev en førende skikkelse inden for Jyllands landøkonomiske foreningsliv. I 1898-1901 var han medlem af folketinget, valgt af det århusianske højre, men spillede ikke nogen større rolle. Ved valget i 1901 blev han besejret af Peter Sabroe.

Ved sin død var han medlem af det forberedende forretningsudvalg for den kommende landsudstilling.

G. R.

Munkegade ved hjørnet af Nørre Allé omkring århundredskiftet. Gartner Carl Thomsen står i haven foran sin anseelige, nygotiske villa, opført af faderen Laus Thomsen i 1864. På gadehjørnet ses den karakteristiske bindingsværksblomsterbutik.

31

MUNKEGADE

Gartner Thomsens hjørne

»Vejen bag om byen« kaldtes den ring af smalle poppelalleer, der fra 1820'erne omsluttede Århus, og som senere i århundredet fik navnene Sønder Allé, Vester Allé og Nørre Allé. Endnu omkring sidste århundredskifte havde dette strøg et delvis landligt præg. Langs ydersiden byggedes efterhånden adskillige villaer (enkelte ses endnu ved Nørre Allé), mens indersiden var optaget af andre gaders bagpladser og af udstrakte gartnerhaver.

Ved Munkegades udmunding i Nørre Allé, det sted, der i gamle dage hed Munkeport, lå Jens Nielsen Sjelles gartneri, der 1849 blev overtaget af Laus Thomsen (1816–94), tidligere anlægsgartner i København, hvor han var kendt som »jyske Thomsen«. Han opførte i 1864 den villa i nygotisk stil, der ses på det første billede,

og den karakteristiske butiksbygning på gadehjørnet. Sønnen Carl Thomsen drev forretningen videre som blomstergartneri med 10 drivhuse og var landskendt for sine stedmoderblomster.

Den værdifulde grund kunne dog ikke fortsat stå ubebygget, og i 1913–14 opførtes den store, røde forretnings- og beboelsejendom Munkegården, der har gadenumrene Munkegade 17–21 og Nørre Allé 33–37. I komplekset findes bl. a. Munke-Apoteket, åbnet 1921, og i gården en firetagers fabriksbygning, hvor der under 1. verdenskrig var fabrikation af bouillonterninger og senere af forskellige andre produkter. På gadens modsatte hjørne ligger Århus Tekniske Skole, opført 1884 og udvidet 1924.

K. E.

Samme hjørne 1971, set fra Ny Munkegade. Til venstre gavlen af Arhus Tekniske Skole, til højre lidt af ejendommen Allégården, der opførtes 1937 efter Alleens nedrivning. I Munkegården findes siden 1968 Maja Gammelgaards boghandel, der tidligere gennem mange år havde til huse i Ny Munkegade 4.

Samme hjørne i 1920-erne, men med udsigt gennem Munkegade til Klostergade og klostrets have. Billedet domineres af komplekset Munkegården. Til højre skimtes den pyntelige facade af kafé Alleensberg på hjørnet af Ny Munkegade.

Teglværk – kvægtorv – grisetorv

Nogle årtier ind i det 19. årh. blev der anlagt et teglværk foran Århus' nordvestlige port, Vesterport. Teglværket lå på stykket mellem de nuværende gader Langelandsgade, Nørre Allé og Grønnegade. Endnu minder Teglværksgade om, at der engang lå et teglværk her.

Teglværket blev i 1840 overtaget af købmand C. Langballe, der siden 1834 havde drevet forretning lige inden for porten i den nuværende gade: Vesterport, der dengang regnedes for en del af Vestergade. Langballes gårds hovedbygning står endnu. Det er der, hvor Sleepy Springmadrasser driver forretning på hjørnet af Vesterport og Vesterbro Torv. Langballes forretning lå godt. Han drev først og fremmest handel med landmænd, der kom kørende ind fra landet med deres produkter, som Langballe overtog, og i stedet fik de kolonialvarer, isenkram, tobak og brændevin.

Placeringen lige inden for porten gav gode muligheder, idet Langballe kunne få fat på de bedste landbrugsprodukter.

Købmandsforretningen var dog ikke Langballes største aktiv. Det var teglværket, der lå omtrent lige over for hans købmandsforretning. Til teglværket var også knyttet et kalkbrænderi. Begge disse foretagender havde stor fremgang, og efterhånden blev pladsen ved Vesterport kneben. I 1872 flyttede kalkbrænderiet ned til havnen, hvor det lå til omkring 1950. Teglværket blev imidlertid liggende; men en rationalisering og udvidelse var nødvendig. I 1883 indførte Langballes teglværk som det første på Århusegnen dampdrift. Teglværket fortsatte med at være i drift indtil 1917. Da Otto Langballe, søn af C. Langballe, døde i 1910, blev teglværket omdannet til et aktieselskab, Århus Teglværk, der dog domineredes af familien Langballe. Nogle af

C. Langballes teglværk på hjørnet af Nørre Allé og Langelandsgade omkring århundredskiftet. Langelandsgade har haft mange navne. En lang tid hed den Brendstrupvej, hvorefter den blev kaldt Teglværksvej. Først i 1899 fik den navnet Langelandsgade.

Endnu i dag sporer man Langballes teglværk i området omkring Vesterbro Torv. Da man i 1970-71 nedlagde en spildevandsledning i Teglværksgade, viste det sig, at jorden her ikke var særlig fast; den bestod af fyld, der er kastet i de tidligere teglværksgrave.

teglværksbygningerne blev liggende nogle år efter 1917, men efterhånden blev alt nedrevet.

Foran, vest for teglværket, lå der fra midten af det 19. årh. et kvægmarked. Pladsen hed derfor Kvægtorvet. Senere gik man over til at kalde torvet Grisatorvet. Om det var, fordi torvet var beskidt, eller fordi man hovedsagelig handlede med grise, kan ikke uden videre afgøres; thi ganske renligt var torvet ikke. Handelen med dyr foregik på en af ugens sidste dage hver uge. Desuden blev der holdt ekstra markeder. Der blev handlet med alle former for dyr: heste, kreaturer, svin, får og lam. Markedspladsen, der blev belagt med brosten i sidste halvdel af det 19. årh., var omgivet af et gelænder. Desuden var der folde til dyrene. Disse folde lå i torvets sydlige del.

I 1907 holdt man op med at afholde kvægmarked på torvet. I de følgende 10-15 år skete der ikke store forandringer på Vesterbro Torv, som pladsen nu kaldtes. I 1920'erne blev der imidlertid foretaget store bygningsarbejder omkring pladsen. I 1917 blev Teglværksgade, der ses til venstre på det nutidige billede, anlagt, og i de føl-

gende år blev de store bygningskomplekser, der ses i denne gade, opført. Også i Nørre Allé, hvor teglværkets nedrivning havde skabt plads, nærmede bygningerne sig Vesterbro Torv. Den højre halvdel af bygningen midt på det nyeste billede blev således opført før midten af 1920'erne, mens et gabende hul mellem dette hus og bygningerne i Teglværksgade først blev fyldt op af Murersvendenes Stiftelse og Enkekasses bygning (venstre halvdel af den midterste bygning på billedet fra i dag) i 1927. Foruden de her nævnte bygninger blev der også opført andre rundt om torvet, der desuden fik ny brolægning.

Vesterbro Torv havde på mange måder i 1920'erne fået det udseende, man ser i dag. Nogle forandringer er der dog sket. F. D. B. har opført en stor rød bygning ud mod Vesterbro Torv på det stykke, der omkring århundredskiftet optoges af Langballes gård, og hvor der senere kom forskellige forretninger, bl. a. en automobilforretning. Af andre ændringer kan nævnes, at en væsentlig del af torvet er blevet gravet ud og lavet til garageanlæg, der samtidig kan bruges til sikringsrum.

C. R. J.

Et kig ind fra vest

De to billeder, der her bringes, er så forskellige, at det – selv med den samme domkirke (men med uens spir) i baggrunden – ikke er muligt at se, at de dækker nogenlunde samme terræn. Det gamle billede (fra ca. 1870) viser nedenunder kirken og til højre bygningerne til Århus vandmølle, foran i mølledammens vandmængder skjuler sig åløbet, til venstre ses vestsiden af Vestergade og husene ved Grisatorvet (nu Vesterbro Torv). Det nye billede er taget i år (1971) fra taget på posthuset i Thorvaldsensgade.

Møllen hørte til i byens ældste historie. Den nævnes første gang i et dokument fra 1289 (Erik Menved), men er sandsynligvis noget ældre – selv om den ikke nævnes i Kong Valdemars Jordebog fra 1230'erne. Den lå egentlig uden for bygrænsen, et forhold, som ofte i de 600 år, den var i gang, gav anledning til stridigheder med århusborgerne, især over skatteforholdene. De skif-

tende møllere havde trods adskillige anslag held til at fastholde, at de var landboere, der ikke skulle svare skat til købstaden. Også selve mølleprivilegiet, hvorefter byen og den nærmeste omegn mod syd *skulle* bruge møllen, blev værget med held mod flere gode tanker om ændringer. For baglandet medførte møllens tilstedeværelse ind imellem adskillig besvær, særlig når det for at skaffe tilstrækkeligt vand blev nødvendigt at stemme dette højt op. Det gav oversvømmelser i de lavere enge mod vest. Det flade terræn bevirkede, at ulemperne ofte forekom, og var i øvrigt årsag til, at møllehjulene kørte med underfald.

En særlig betydning for dagens Århus fik møllen, efter at den i 1846 var blevet overtaget af cand. polyt. Andreas Severin Weis. Han og hans søn Ernst Weis, der var den sidste bruger, skabte i de gamle bygninger et enestående kulturmiljø – centreret omkring musik og malerkunst – som fik bli-

Billedet synes taget ved tidligt forår – buskene har ansatser til blade – og det er måske årsagen til, at mølledammen er blevet så stor. Huset i mellemgrunden er kommet til at ligge på en halvø og har kun været til at nå med båd. Langs møllebygningerne ses allétræerne på den yndede spadseregang »Bag om Byen«, der over to broer passerede mølleterrænet – et forhold, der ind imellem gav anledning til småstridigheder.

»Mølle-dammen«, som den tager sig ud i 1971. Dammen er borte, helt borte, som så meget andet fra det gamle Århus. Men åen er der stadig. Om den skrev forfatteren C. C. Clausen i »Danske Byer og deres Mænd« (1899–1900), at man burde frede den og ikke lade den ødelægge af byggespekulanter. Den havde givet byen havnen, givet drikkevand og været tvættested, den havde givet vand til bygraven og selv været voldgrav. Den burde altid »rinde gennem byen, agtet og æret som byens moder«. Bygespekulanterne kan man skænke den poetiske forfatter; men ødelæggelsen kom. Åen er blevet en noget stinkende moder.

vende betydning for byens liv og udvikling. Efter at vanddriften i 1873 blev opgivet, blev dammen udtørret, og ti år senere skænkede A. S. Weis heraf et areal til den museumsbygning, der blev indviet i 1877. Møllen fortsatte endnu 30 år som dampmølle, indtil Ernst Weis i 1903 helt standsede virksomheden. I århundredernes løb var den blevet tillagt ganske store jordområder. De blev nu realiseret, eller rettere realiseringen var begyndt allerede før. Blegdammen syd for Åen blev til Louisegade (nu Åboulevardens vestende), Mølletoften blev udstykket og bebygget, navnlig i 90'erne, Museumsgades husrækker blev bygget på den nordre del af Mølle-dammen, og efter århundredskiftet blev arealerne mod vest, Mølleengen, efterhånden gjort tjenlig til bebyggelse. Foruden store beboelseskarrere opførtes her Godsbanegården, der blev taget i brug 1923.

Efter at Ernst Weis' kone var død i 1926 (den sidste møller var selv død 1912), blev deres testamentariske bestemmelser bragt til udførelse: den særdeles fornemme samling af dansk malerkunst, som far og søn gennem årene havde erhvervet, gik til Museets kunstafling, møllebygningerne blev skænket til »Den gamle By«, hvor de i dag rummer administration og arbejdslokaler, og møllens grund, gårdens tomt og haven blev overdraget Århus kommune. Her opførtes byens nye folkebibliotek der blev taget i brug 1934. I parken foran biblioteket, Møllepar-

ken, bevarede man adskillige af de gamle træer. De står der endnu som minder om den gamle mølle – og det er der måske ikke så mange, der tænker på.

Broen over åen blev taget i brug 1911. Den var bygget af entreprenør og etatsråd H. P. Jensen, og da den var færdig, var det et ønske fra visse kredse, at den skulle bære hans navn og hedde »Etatsråd Jensens Bro«. Det blev nu til »Smedens Bro«; men som det blev bemærket i byrådet, var det også »et udmærket navn, også fordi det mindede om den mand, der tænkes på«. Den gode etatsråd var begyndt som klejnsmed.

»Smedens Bro« rummer i øvrigt i sin udsmykning en interessant detalje, som formentlig er ukendt for de tusinder, der daglig passerer den. På de fire piller, der på hver sin side bærer rækværket, sidder en underlig mandsling, der mest af alt ser ud til at være i færd med at udføre den del af den menneskelige nødtørft, hvortil også mænd må sidde ned. Og faktisk er det rigtigt. Den lille fyr er en solgrylle, der har aner i den klassiske kulturkreds. Han kan følges frem gennem middelalderen; men en afbildning så sent som i vort århundrede er formentlig helt enestående. Han er et sindbillede på solen, der efter de gamles opfattelse ved sommersolhverv stod stille på himlen netop så længe, som det tager – ja, det han er i færd med. F. H. L.

Udsigt fra Slusebroen ind mod byen. Til højre i baggrunden ses bagsiden af Frederiksgades huse, der havde haver ned mod åen. Den stejle bakke til højre er Bispetofte, der i forbindelse med opførelsen af Statsbiblioteket (se side 78) blev kraftigt afgraved. I 19. århundrede var Slusebroen et søgt sted for byens lystfiskere.

34

ABOULEVARDEN

Engang var her idyl

For 60 år siden kunne man her ved Slusebroen tage en laks på 14 pund. Det kunststykke kan ikke gøres efter i dag, hvor det tidligere friske vand er erstattet af en grålig substans med en meget ubehagelig lugt.

Kønt var det at sejle fra Frederiksbroen og op ad åen; men allerede omkring århundredskiftet klagede man dog over, at vandløbet i hvert fald længere nede mod havnen var til gene for folks lugteorganer.

1884 blev der fremsat en plan om at overdække åen for at skabe en torveplads, og tanken levede videre, indtil den endelig blev realiseret et halvt århundrede senere. Omkring århundredskiftet fandt man endvidere på at etablere en vej på begge sider af åen, så man kunne få en god forbindelse ind og ud af byen. Louisegade – den øvre del af Aboulevarden mellem Chri-

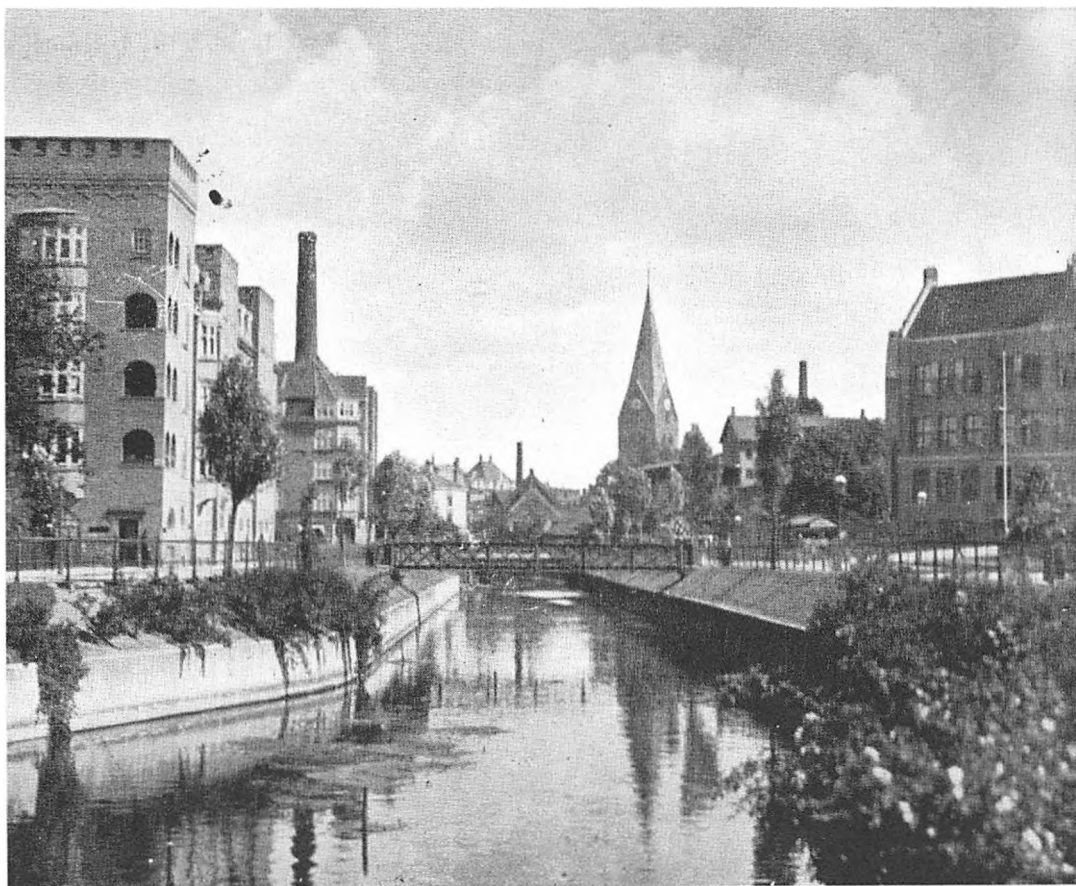
stiansgade-Grønnegade og krydset ved Slusebroen – var dog endnu ikke i begyndelsen af 1930'erne ført igennem til Frederiksbroen ved Immervad. Det skete først, da overdækningsprojektet blev sat i værk i 1933.

For den, der i dag betragter Aboulevarden og ser, hvor stor betydning den har for afviklingen af trafikken over havnen, kan det være svært at forstå, at denne gade kun er om ved 35 år gammel. Endnu større trafikal betydning får den tilmed i forbindelse med nye motorvejsprojekter, der skal forbindes med havnen. Af det gamle åmiljø er der ikke meget tilbage; men på den nedre Aboulevard kan man dog endnu se nogle af de træer, der i fortiden stod ved åens bred.

I. G.

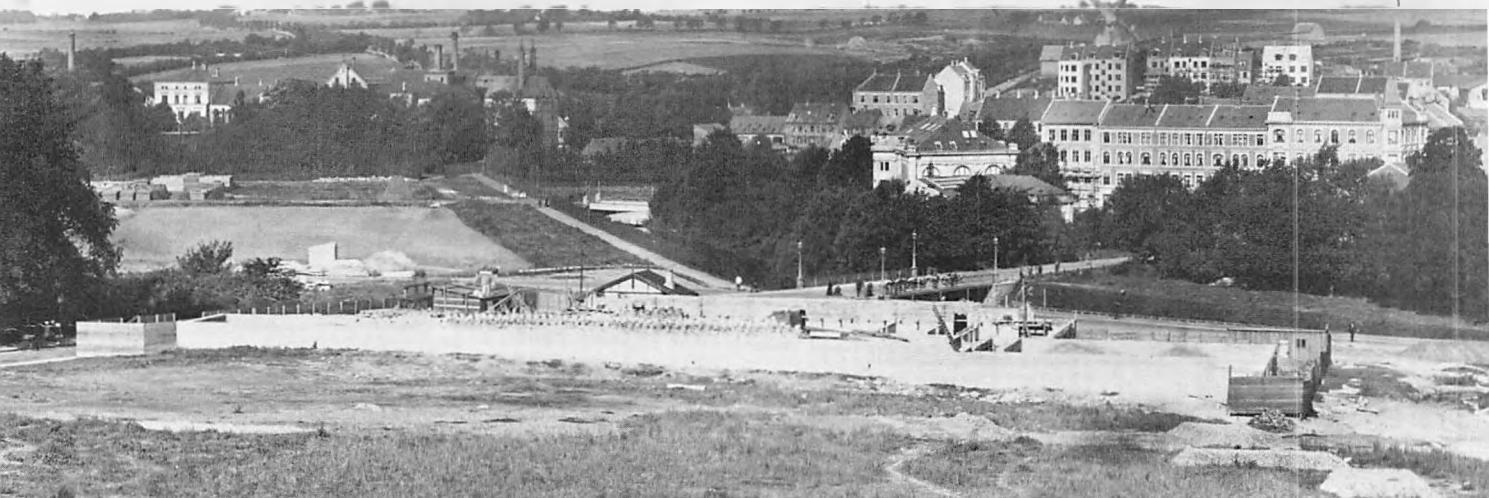
Det samme parti i slutningen af 1920'erne.

Der er stadig ingen **Åboulevard**, selv om **Louisegade** er anlagt i forgrunden. Som det ses på billedet, er de moderne bebyggelser langs den overdækkede å endnu ikke opført, se s. 52-53. I billedets midte den store skorsten på **Otto Mønstedts margarinfabrik**; fabriksanlægget forsvandt i forbindelse med opførelsen af **Magasins store bygninger**.

Til højre i billedet af det samme åparti 1971 ses **N. Kochs skole**, med sine 105 år bag sig en af de ældste privatskoler i Aarhus. Kochs skole begyndte i 1866 som **S. Lindhards højere Pigeskole**; i 1916 købte frk. N. Koch den for 5.000 kr. Skolen var da placeret i ejendommen **Christiansgade 18**, men frk. Koch lod bygge ny skole ved åen; den kunne tages i brug 1918.

Til venstre over fundamentene til det kommende Statsbibliotek i Vester Allé ligger Mølleengen. Her var – det vil sige omkring år 1900 – et af centerne for tidens friluftsglæder. Om vinteren var her en velbesøgt skøjtebane, hvor unge og ældre mod betaling kunne svinge sig til tonerne af hommusik. Om sommeren kunne man leje både ved Museumsgade 24 og sejle til traktørstedet Fiskerhuset. »Lange Maren« var den foretrukne båd. Den var længere og smallere end de andre; men mange var ude efter den, så den var svær at få fat i.

35

VESTER ALLÉ

Kikkertlinse på Jeronimusbakke og Mølleeng

De fleste ældre århusianere ved vel nok, at Fattiggårdsbakken er et andet navn for Vester Allé fra Rådhuspladsen til Slusebroen. Men hvor mange ved, at det samme gade-stykke i to århundreder hed Jeronimusbakken, og hvis man endelig ved det, forbinder man ikke noget med det gamle personnavn – ud over måske med Ludvig Holberg og hans københavnske bedsteborgere. Den lokale Jeronimus var nu ikke nogen Holbergfigur, om end måske en slags bedsteborger. Helt sikkert er det ikke; men han var sandsynligvis den ridefoged ved domkirkegodset Hieronymus Gùlden, der i 1672 giftede sin unge datter med den 63-årige borgmester Christen Jensen Basballe, og som ejede jord netop på dette sted.

Vester Allé kom gaden til at hedde i 1888. Den ses på billedet fra 1900 ved den yderste venstre side af betonfundamentet og fortsætter ca. midt på over Slusebroen.

Betonfundamentet med det påbegyndte murværk mod vest er til Statsbiblioteket, nu Erhvervsarkivet, der blev opført i årene 1900–02, efter at der i 1897 var vedtaget en lov om dets oprettelse. Arkitekt for bygningen, hvortil grunden var skænket af Århus Kommune, blev Hack Kampmann, der

med den, teatret og toldkammeret bragte byen fornemme monumenter over ungdomstilen i dansk udformning.

Statsbiblioteket brugte bygningen i 60 år. De oprindeligt ganske få medarbejdere var da blevet til langt over 100, og bogtilvæksten var øget i et omfang, ingen havde kunnet forudse – begge dele naturligvis forårsaget af universitetets oprettelse i 1928 og dets eksplosive vækst efter 2. verdenskrig. I 1962 forlod man med lettelse det gamle hus for at flytte til det nye kompleks i Universitetsparken. Længe stod det dog ikke tomt; allerede i foråret 1963 flyttede Erhvervsarkivet ind.

Erhvervsarkivet var begyndt på rådhuset i 1942. Det har sit idémæssige grundlag i den interesse for økonomisk og social historie, der opstod i sidste halvdel af forrige århundrede. Når man valgte at placere institutionen i Århus, har det sin forklaring i to forhold: For det første, at det ved 1940'ernes begyndelse stod klart, at Landsarkivet for Nørrejylland ikke ville blive flyttet fra Viborg til Århus – en tanke man længe havde tumlet med, også fordi så meget ved universitetet i dets første år blev ført frem som noget specifikt jysk. For det andet,

fordi der ved universitetet i 1936 var oprettet en undervisning i økonomi, cand. oeconstudiet, som man fandt sammen med historiestudiet ville være et godt grundlag for arbejdet med økonomisk historie. Dette samarbejde kom der ikke meget ud af, men til gengæld så meget mere af Erhvervsarkivet. 1948 blev arkivet en selvejende institution, 1950 flyttede det til spredte lokaler på universitetet, 1957 til den tidligere Hammelbanegård og endelig 1963 til det tidligere Statsbibliotek. Få måneder i forvejen, 1. okt. 1962, var arkivet blevet overtaget af staten som en selvstændig enhed uden for det almindelige arkivvæsen. Det har nu 35 medarbejdere og rummer i sine samlinger ca. 15.000 m arkivalier fra alle sider af dansk erhvervsliv og fra næsten samtlige erhvervsorganisationer. I Erhvervsarkivet administreres tillige Jysk Selskab for Historie, Historisk Samfund for Århus Stift, Århus byhistoriske Udvalg og Kommissionen til Undersøgelse af de i dansk Privateje bevarede Kilder til dansk Historie (under Videnskabernes Selskab). I 1970 kunne man tage et nyt magasin til ca. 5.000 hyldemeter i brug. Magasinet er indrettet med fem kontorer under parkeringsrampen og de små haveanlæg mod øst.

I det gamle billedes mellemgrund ses til venstre bryggeriet Ceres. Det blev oprettet

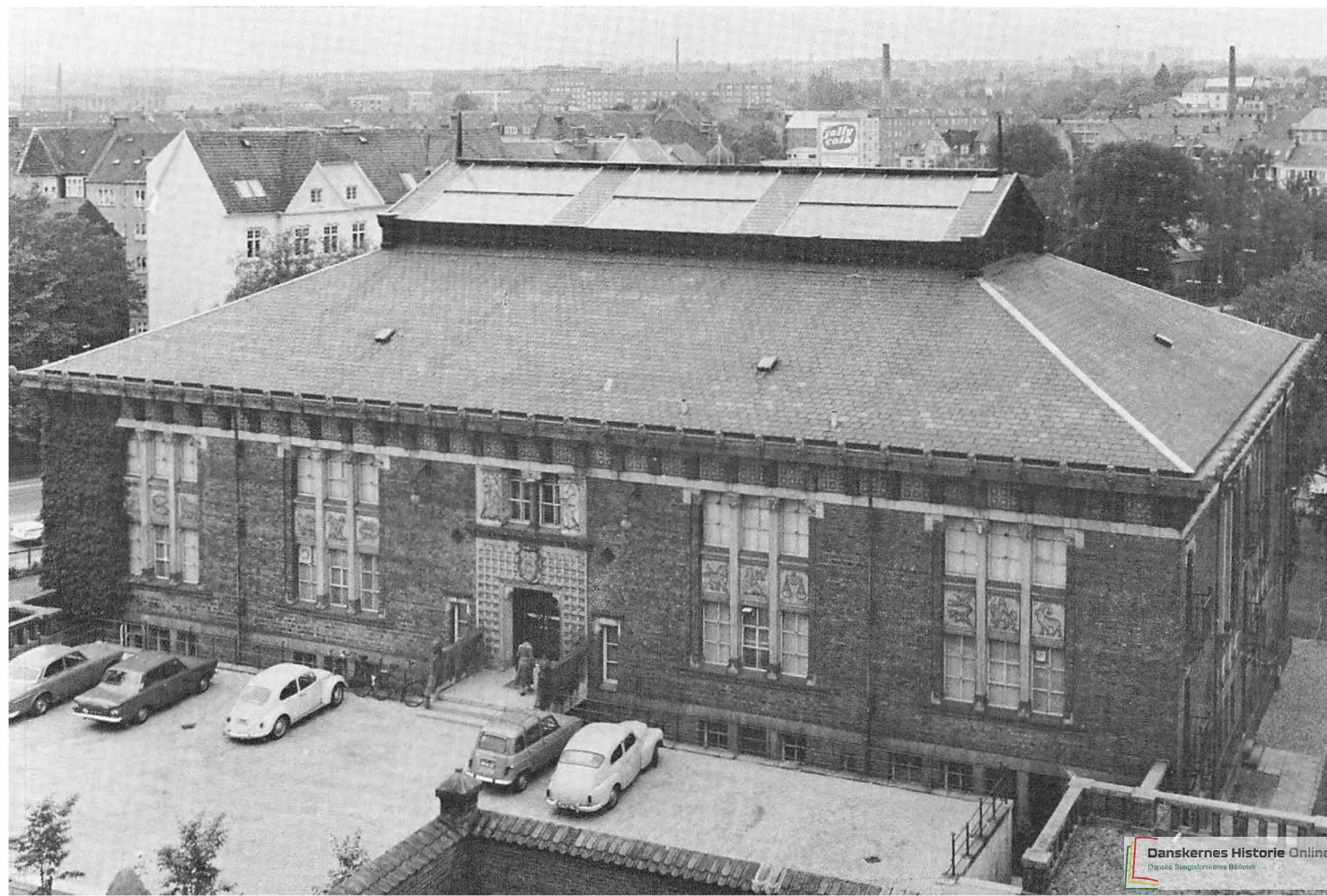
i 1856 af de to apotekere M. S. Aagaard og Knud Reddelin (begge Løve Apoteket) samt købmand og brændevinsbrænder M. C. Lottrup. Apotekerne fratrådte hurtigt, og Lottrup var derefter enejer til 1871, da han afstod det til sin svigersøn L. Chr. Meulengracht. Da denne i 1898 afstod Ceres til det nystiftede A/S Østjyske Bryggerier, havde det i bygningsmæssig henseende fået nogenlunde det udseende, det har den dag i dag.

Lige oven over Slusebroen ses Århus Museum og til højre herfor Århus Mølle, hvis bygninger er skjult af havens træer (se s. 74–75 også om bebyggelsen af Mølleengen og opførelsen af Folkebiblioteket). De høje huse bag Museumsgade ligger i Saltholmsgade. Nogle af dem synes at være under opførelse. Møllen er Vesterbro Mølle, der, opført i 1820'erne, hørte til Århus Mølle. Skorstenen til højre tilhører Tømrermestrenes Damp-Save- og Høvleværk, der begyndte 1900, samme år, som billedet er taget.

Hvor langt ud i landskabet, det gamle fotografi når, er vanskeligt at se. Der synes i al fald at være tale om nogen perspektivforrykkelse. Man regner dog næppe helt galt ved at placere de fjerneste træer over Ceres i det nuværende Frydenlundskvarter.

F. H. L.

På et billede, taget fra et lidt højere stade end det gamle, kommer Erhvervsarkivet til at dominere. Bygningen blev, efter at arkivet i 1963 havde overtaget den, underkastet en nænsom restaurering, der slet ikke ændrede dens ydre, men til gengæld nok så meget dens indre. Ændringerne tjente i hovedsagen til fremskaffelse af mere kontorplads. Det centrale lokale, den store læsesal, står dog praktisk talt urørt; men anvendes ikke mere til sit oprindelige formål.

En strøggade skabt af jernbanen

Søndergade, her set fra Reginakrydset udgør i dag en del af byens stærkt trafikerede strøggade.

I de første år efter dens anlæggelse i midten af 1850'erne var der intet, der tydede på, at den skulle få en så central placering i bymiljøet. Den strakte sig da fra Fiskergade op over en stejl og til tider næsten ufremkommelig skråning mod syd til den østlige ende af »Alleen bag byen«, den senere Sønder Allé. Abningen af jernbanen i 1862 ændrede imidlertid dette forhold. Man følte snart behovet for en mere direkte forbindelse mellem banegården og bycentret ved torvene end den noget besværlige omvej ad Fredensgade, Mindebro og Skolegade. Det første skridt blev taget ved anlæggelsen af Ryesgade i 1875–76; men det var dog først efter opførelsen af Clemensbro i 1884 (se s. 28–29), at Søndergade med et blev det centrale bindeled mellem de gamle bydele og den hastigt voksende bebyggelse

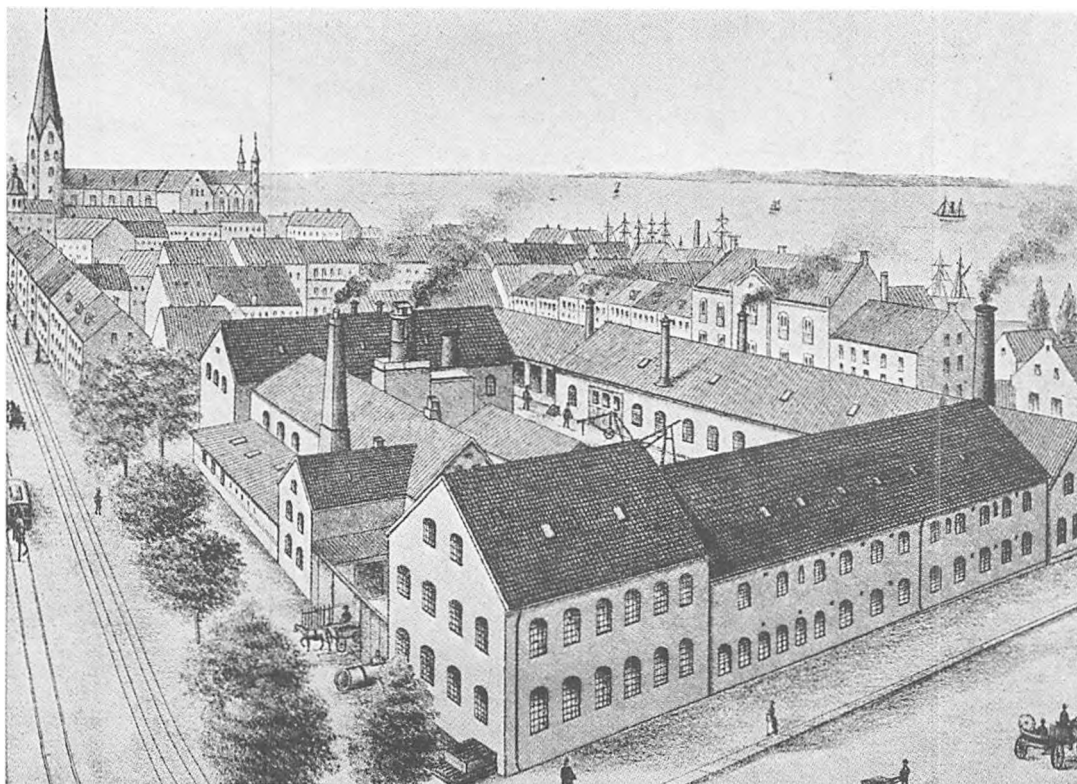
omkring Banegårdspladsen og i det nye Frederiksbergkvarter.

Billederne viser, at Søren Frichs Maskinfabrik og Jernstøberi dominerede gadebilledet i den sydlige ende af Søndergade indtil 1. verdenskrig. Fabrikken var blevet anlagt på den østlige hjørnegrund i 1854 og udviklede sig i løbet af de første 30 år indtil stifterens tilbagetræden til et aneligt kompleks, der beskæftigede mere end 150 mand. Virksomhedens vækst førte allerede i 1870'erne til, at fabrikken erhvervede de overfor liggende ejendomme, der blev indrettet til kontorer, tegnestuer og lagerrum. I 1913 blev fabrikken flyttet uden for byen til sin nuværende beliggenhed i Åbyhøj.

Fabriksanlægget blev afløst af hotel og biograf. I årene 1919–20 opførte A/S Fotorama her Reginakomplekset, hvis markante bygningsværk efterhånden har givet navn til hele gadekrydset.

E. K. J.

1880'erne. Den sirlige tegning med Frichs fabrik i forgrunden er taget fra N. Malmgren: Danmarks Industrielle Etablissements, 1889. Sporvognslinien midt i Søndergade, der var blevet anlagt efter Clemensbroens åbning, blev ikke nogen ubetinget succes at dømmes efter den gængse betegnelse på den hestetrukne vogn: Onkel Toms hytte.

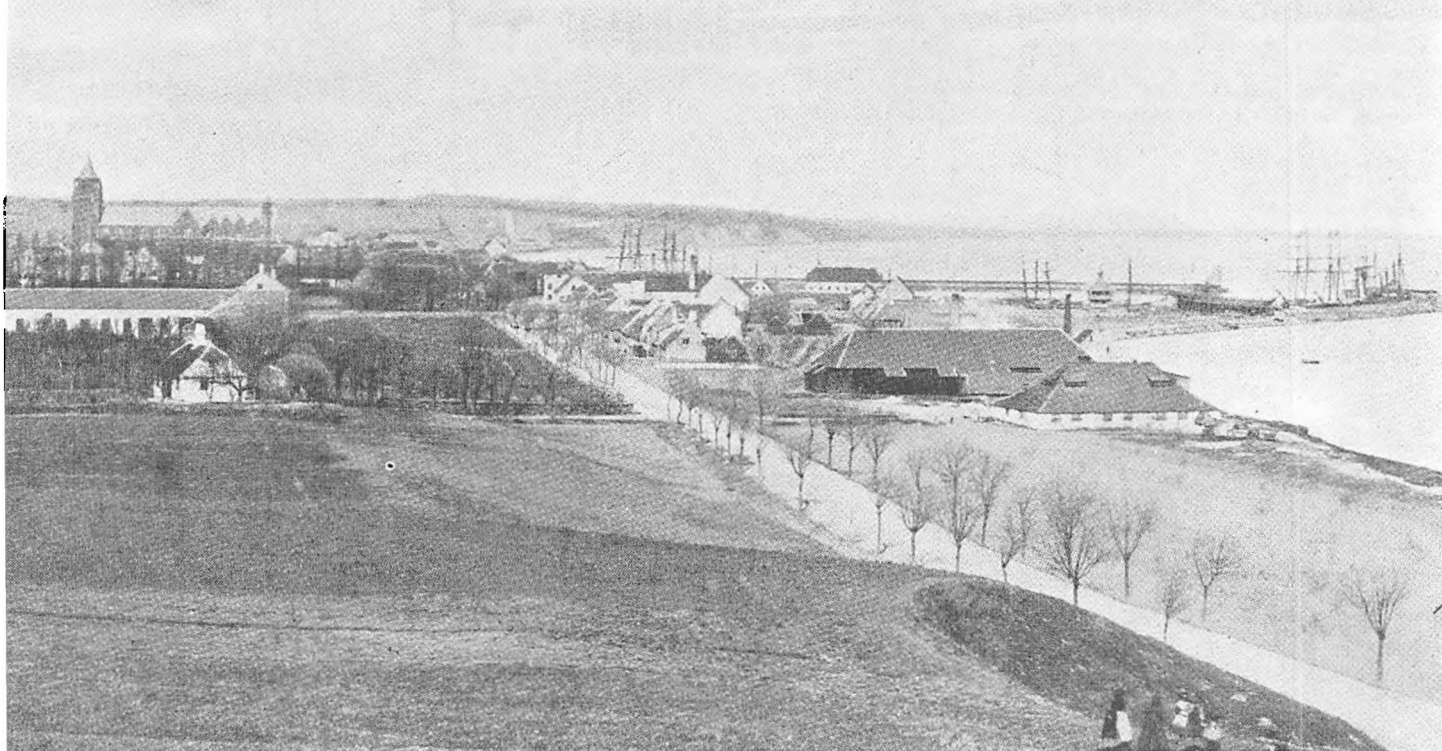

Søndergade set fra Ryesgade 1910. Til højre, delvis skjult bag træerne, ser man maskinfabrikken. Ved sammenligning af gavlens ud mod Søndergade med tegningen, bemærker man, at kunstneren bestemt ikke har undervurderet fabrikkens størrelse.

Der er ikke væsentlige bygningsændringer fra dette billede blev taget i slutningen af 1920'erne; men gadebilledet vil nu ændre karakter. I forbindelse med, at sporvogns-linierne nedlægges, og en ny busgade tages i brug, skal bl. a. Søndergade udlægges som gågade.

Spanien og Hads Herreds Vej i 1860'erne. Gadenavnet skyldes, at spanierne under deres ophold i Århus i 1808 som vore allierede i krigen mod England havde såvel en hestestald som en vagtbygning liggende uden for Mindeport omtrent på den nuværende rutebilstations areal. I forgrunden Wallensteins skanse, der går tilbage til de kejserlige troppers besættelse af Jylland i 1627–29. Til venstre midt i billedet ligger nuværende Jægergårdsgade mellem Jægerhuset og Jægergården, der kun skimtes. Til højre, ud for Jægergårdsgade ligger dragonernes ridehus, bygget 1820 og 1898–99 flyttet til Vester Allés kaserne. Bag ridehuset lå gasværket. Over ridehuset ses toldboden, opført 1833–34, afløst 1868, nedrevet 1934, og til højre lods-huset, bygget 1805, ombygget 1862, nedrevet ca. 1930.

37

SPANIEN/STRANDVEJEN

„Byens planker“ falder

Indtil midten af 1800-årene var Århus som landets øvrige byer skarpt afgrænset fra de omliggende landdistrikter ved hjælp af »byens planker«, et hegn, der overvejende bestod af plankeværker og gærder. Forbindelsen mellem by og land måtte kun foregå gennem de byporte, der fandtes, hvor de vigtigste indfaldsveje nåede byområdet.

Årsagen til denne skarpt markerede grænse var den forbrugsafgift, portkonsumtion, som siden svenskekrigenes tid i midten af 1600-årene var pålignet de levnedsmidler, der blev ført ind i byerne, og som opråvedes ved byportene. Konsumtionen blev ophævet i 1850, og byerne kunne derefter frit brede sig ud over den tidligere bymark.

En af Århus bys syv byporte var Mindeport, der i sin sidste tid lå ved hjørnet af Dynkarken og den nuværende Sønder Allé. Herfra gik landevejen, Hads Herreds Vej, mod syd. Kun den nordligste del af området uden for Mindeport tilhørte Århus, idet grænsen mod Viby sogn gik lige syd for det nuværende banegårdsterræn. Først i 1874

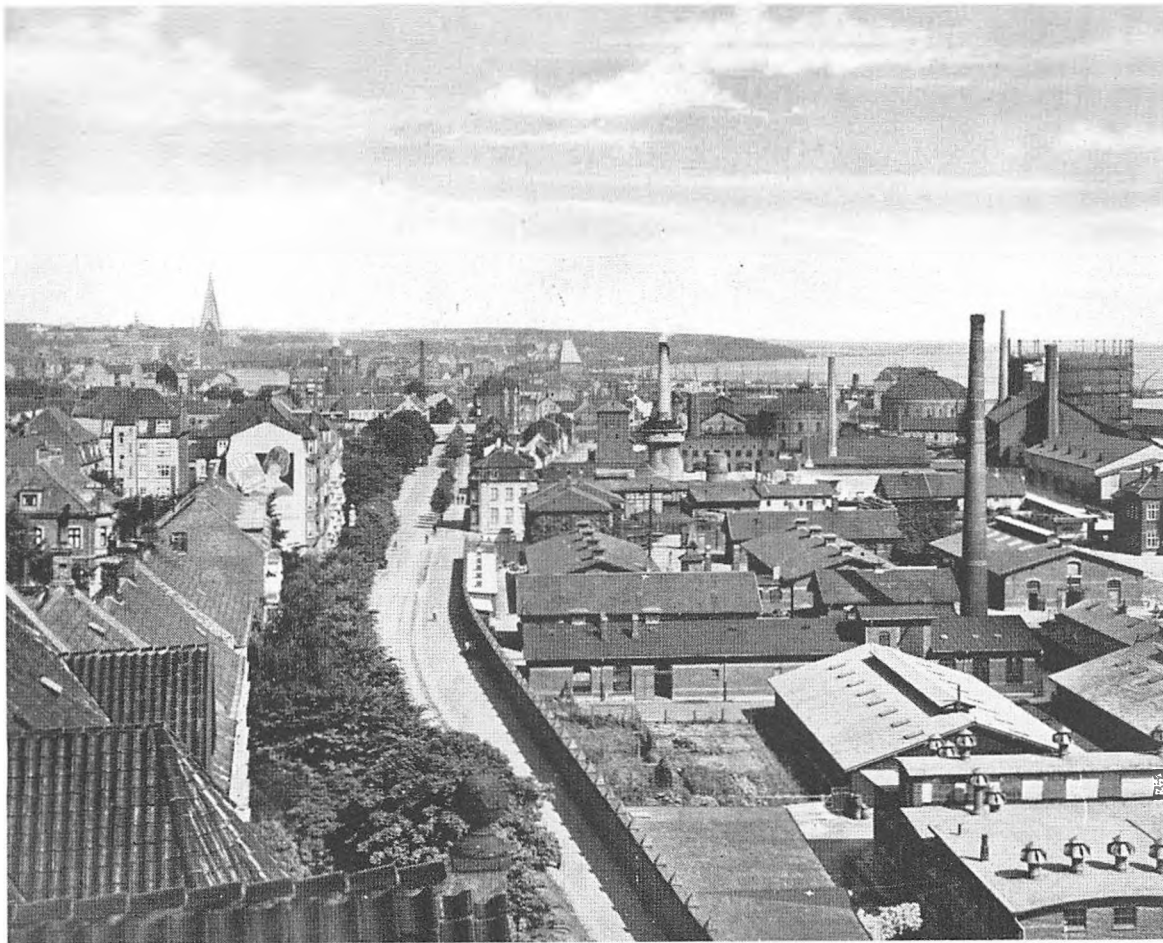
indlemmedes arealet indtil den nuværende Ingerslevs Boulevard og Odensegade i Århus.

Når Århus efter 1850 navnlig bredte sig mod syd, var banegårdens placering i 1861 i byens sydlige udkant en medvirkende årsag hertil. Langs den inderste del af Hads Herreds Vej, der fra 1828 kaldtes Spanien, byggedes små beboelseshuse. Længere ude placeredes fabriksvirksomheder. Således eksisterede en sømfabrik på østsiden af vejen fra 1854 til 1857. Skråt over for denne bygning ved foden af Skansebakken byggedes i 1864 en svovlstikfabrik, der i slutningen af 1860'erne indrettedes til chokoladefabrikken »Elvirasminde« og i 1876 til brøndanstalten »Sct. Nikolaus«.

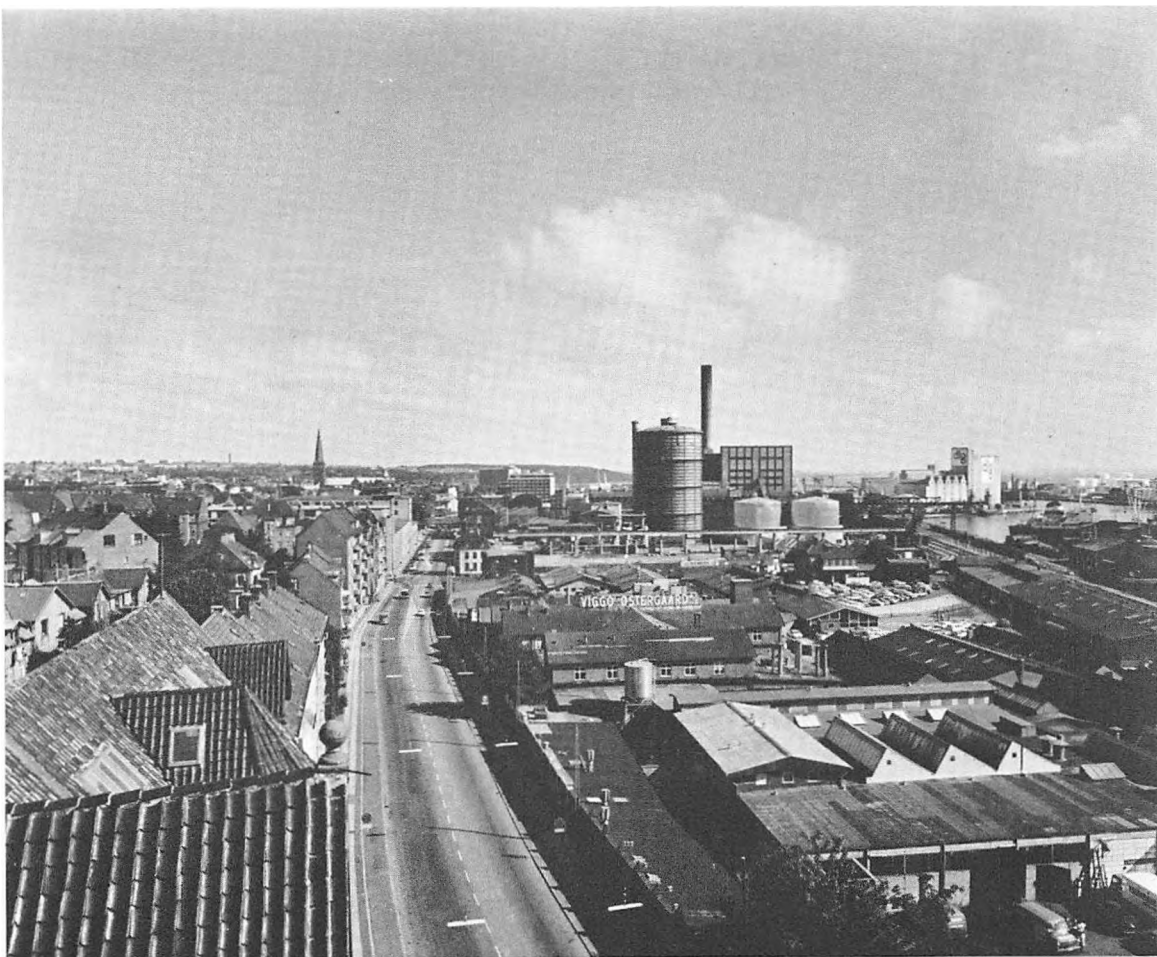
Udbygningen af kvarteret som industriområde er siden fortsat og understreget ved anlæg af offentlige virksomheder som gasværk (1855), elektricitetsværk (1901), badeanstalt (1909) og svømmehal (1933) nord for Jægergårdsgade, og slagtehus (1895) syd for Jægergårdsgade.

G. R.

På dette billede fra 1927 er kvarteret udbygget. I 1900 havde Hads Herreds Vej fra Jægergårdsgade og syd på fået navnet Strandvejen. I forgrunden ses tagene af boligkomplekset Skansen. I forbindelse med landsudstillingen i 1909 blev bygningen, der var under opførelse, lejet af udstillingskomiteen og indrettet til hotel. Med sine 200 værelser og 430 senge var det Danmarks største hotel. Bygningerne til højre er det offentlige slagtehus, indviet 1895. Fra 1911 holdtes der her også hestemarkeder og eksportmarkeder. Midt i billedet ligger Aarhus Kalkværk, hvis kalkovn og hvide kontorbygning på hjørnet ved Jægergårdsgade ses.

Ved at bygge i højden har man opnået en mere intensiv udnyttelse af kvarteret, der længe har været udbygget. De kommunale værkers bygninger domineres af den i 1954-55 opførte 30.000 m³ gasbeholder. Bag denne ses Midtkraft 1/S' skorsten og bygning. Helt til højre ses Aarhus Oliefabriks silopakhus fra 1926-28. I baggrunden til venstre for gasbeholderen Hotel Atlantic, indviet 1966, og BP-huset, indviet 1959.

Alleen uden træer

Park Allé er en af de nyeste gader i det centrale Århus. Den er anlagt i forbindelse med den store regulering og bebyggelse af kvarteret omkring banegården, der fandt sted i 1920'erne under ledelse af arkitekt Axel Høeg-Hansen (1877–1947).

Baggrunden for den store ændring af banegårdskvarteret var bygningen af en ny banegård, Århus' tredje, indviet 1929. Den nye stationsbygning blev rejst på den gamle plads, men hævet en etage. Det betød, at Banegårdsplads og den nærmeste del af Ryesgade måtte opfyldes, samt at bebyggelsen omkring den udvidede Banegårdsplads og i Ryesgade indtil den katolske kirke måtte fornys.

I overensstemmelse med Høeg-Hansens bebyggelsesplan for hele kvarteret fra 1920 anlagdes i årene efter 1921 en gade over den østlige del af den gamle Søndre Kirkegård fra Banegårdsplads til Sønder Allé.

Kun gadens østlige side skulle bebygges, medens den vestlige side skulle støde op til den park, der skulle dannes af den resterende del af Søndre Kirkegård, når denne blev nedlagt. Ved etableringen af gaden, der graves noget ned i terrænet, anlagdes langs kirkegården, hævet over gadens niveau, en spadseresti, der hurtigt blev en yndet promenade, og som ved hver ende afsluttedes af en rotunde. Til rotunden ved Banegårdsplads flyttedes Rasmus Andersens statue af E. M. Dalgas, der indtil 1921 havde stået i et lille anlæg på Banegårdsplads, statuen blev i 1938 atter flyttet, nu til Chr. Filtenborgs Plads. I rotunden ved Sønder Allé afsløredes i 1924 Elias Ølsgaards statue af Peter Sabroe. Den blev i 1938 flyttet til Sabroes Plads ved Vennelyst.

I 1925 vedtog byrådet at kalde gaden Park Allé, hvad den allerede i et par år uofficielt havde heddet. I sin første tid, me-

Park Allé, set fra Banegårdsplads 1923. Til venstre ses den nyanlagte gade – Park Allé – med sporvognsskinner og i forgrunden to sporvognsskinnerkrabere. Mellem træerne helt til venstre lå den omtalte spadseresti. Alleen til højre dannede tidligere Søndre Kirkegårds østgrænse. Bag disse træer ses den katolske kirke. I midten ligger det areal, hvis bebyggelse var afsluttet i 1932.

Billedet fra 1971 viser klart, hvordan rådhuset med sit tårn på udmærket måde afbalancerer Høeg-Hansens ensartede, høje, palæagtige bygninger langs gadens østside. På pladsen foran rådhusets lave fløj står Johs. Bjergs springvandsfigurer Agnete og Havmanden, der afslørede 1. juli 1941, dagen før byjubilæet og rådhusets indvielse, som gave fra Ny Carlsberg-fondet. På den lave fløj ud mod Park Allé sidder Olaf Stæhr-Nielsens Ole Rømer relief, afsløret 25. september 1965.

dens omlægningen af Banegårdsplads og Ryesgade stod på, var Park Allé stærkt trafikeret, idet færdselen fra Søndergade til banegården – herunder sporvognslinien – blev ført gennem Park Allé.

Den første bebyggelse på gadens øst-side var hjørneejendommen ved Sønder Allé, færdig 1925. Hele husrækken var rejst i 1932. I gadens fulde længde lå nu Høeg-Hansens ensartede, palæagtige ejendomme, der fortsatte hans bebyggelse på Banegårdsplads.

Som nævnt var det planen at udlægge den resterende del af Søndre Kirkegård til park. Men der havde været andre planer fremme. På grund af pladsmangel i rådhuset fra 1857, den nuværende politistation, havde et af byrådet i 1918 nedsat udvalg foreslået at bygge en ny administrationsbygning ved den projekterede gade over Søndre Kirkegård. Planen blev dog opgivet i 1920. Men i januar 1936 rejstes spørgsmålet om et nyt rådhus atter, og i april 1937 udkrev Århus kommune en konkurrence om et nyt rådhus på Søndre Kirkegårds areal. Konkurrencen blev vundet af arkitekterne Arne Jacobsen og Erik Møller.

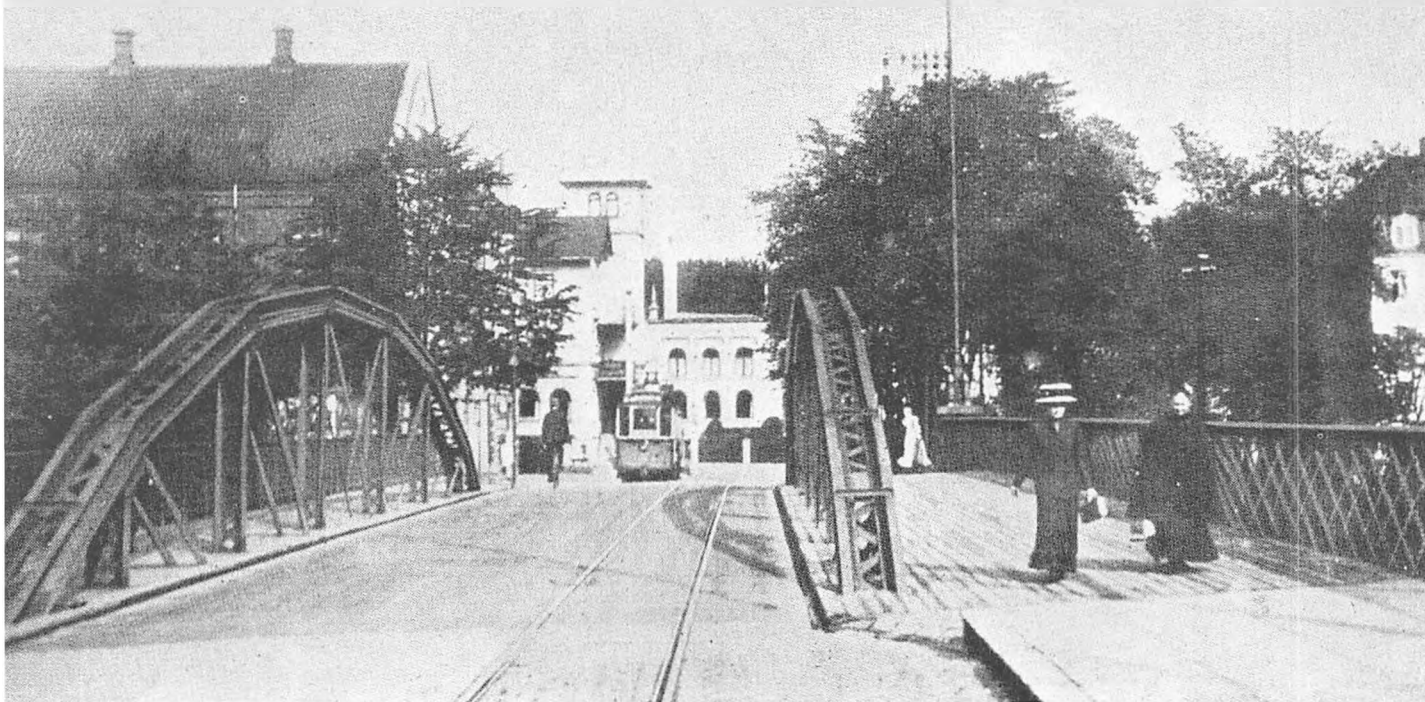
På byrådets opfordring bearbejdede vinderne deres projekt, idet man ønskede, at bygningen skulle fremtræde mere monumentalt. Det ændrede forslag bevarede alle hovedtræk fra det oprindelige projekt, der op-

delte bygningen i tre afsnit i indbyrdes nøje forbindelse: 1. halfløj med rådhusal, byrådssal og de mere repræsentative lokaler, 2. den høje kontorfløj med den store mængde kontorer og 3. den lave fløj med de store ekspeditionslokaler. Men ændringerne: hovedindgangspartiet med tilkørsel, udformningen af bygningen ved Banegårdsplads med det 60 m høje ur-, klokke- og udsigtstårn samt marmorbeklædningen (fra Porsgrunn i Norge) gav bygningen en mere højtidelig iklædning. Den 18. november 1937 vedtog byrådet at opføre et nyt rådhus efter det ændrede skitseprojekt.

I maj 1938 påbegyndtes jordarbejdet, den 24. september s. å. nedlagdes grundstenen, den 21. december 1939 holdtes rejsegilde på den høje kontorfløj og den 2. juli 1941 – på 500-årsdagen for de købstadsrettigheder, som byen fik af Christoffer af Bayern – indviedes rådhuset, idet de udvendige arbejder og husets fornemste rum, den store hal, stod færdig. Den 1. januar 1942 toges byrådssalen i brug, og i løbet af sommeren 1942 var hele huset i orden.

Park Allé var af Høeg-Hansen tænkt som en fredfyldt og butiksløs »engelsk« boliggade, men har udviklet sig til en stærkt trafikeret færdselsåre, der langs den ene side har bygninger, som rummer forretninger og kontorer, og langs den anden side »byens hus«.

G. R.

Den gamle Bruunsbro i 1910. Man ser de tunge hoveddragere mellem kørebane og fortov. Det østre fortov er udbygget og ser ud til at være foretrukket af fodgængerne. Sporgvognen har kun enkeltspor, men i baggrunden er der vigespor ved Banegårdsgade.

39

M. P. BRUUNS BRO

En bro med basarer

Bruunsbro eller rigtigere M. P. Bruuns Bro har ligesom gaden navn efter fabrikanten og politikeren M. P. Bruun, ejer af Jægergården 1857–84.

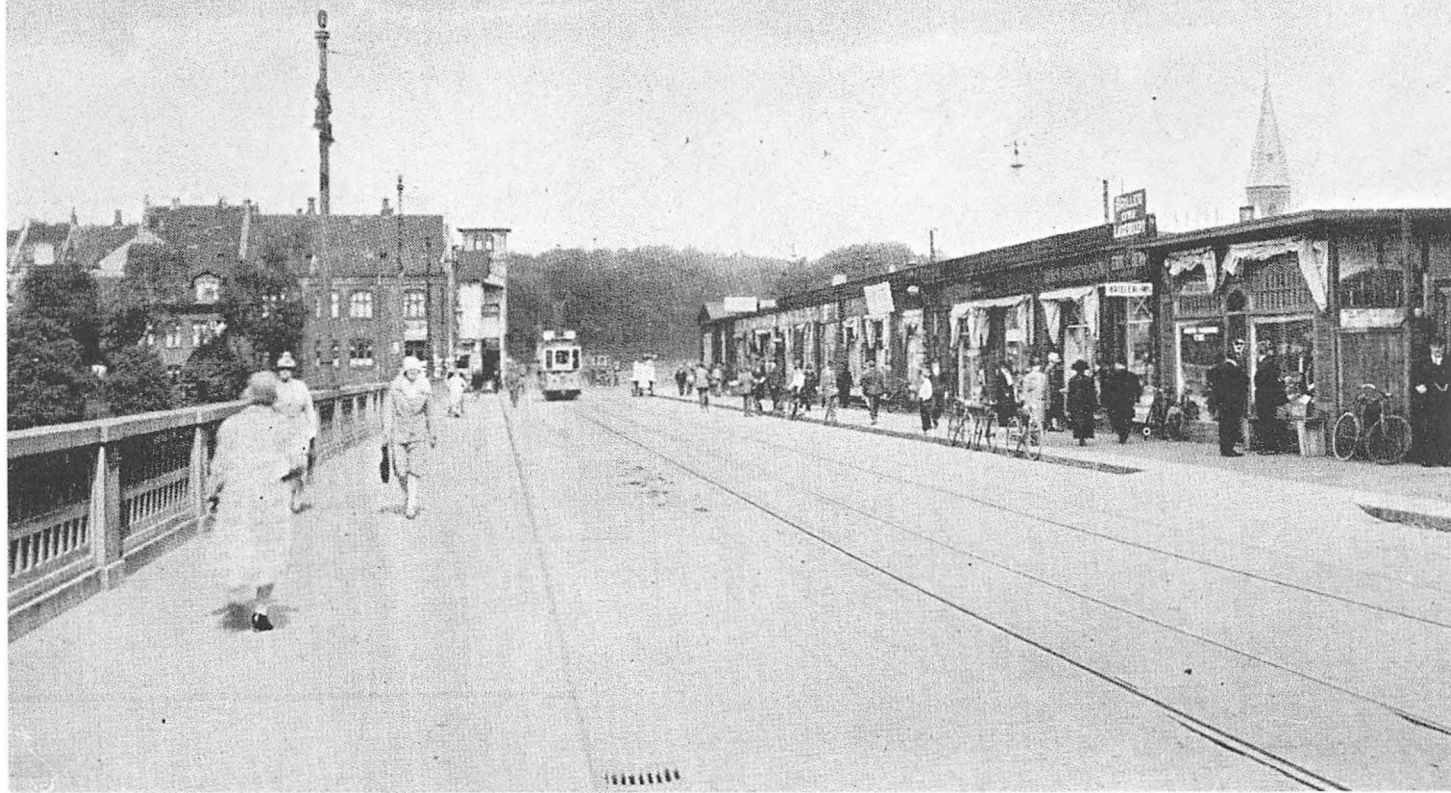
Efter anlægget af jernbanen 1862 og indlemmelsen af Frederiksberg 1874 var der hårdt brug for en direkte forbindelse med det ny kvarter syd for banelinjen. Der blev holdt licitation over bygning af en jernbro umiddelbart vest for banegården, arbejdet blev overdraget til Alborg-firmaet Brødrene Vang, og broen blev afleveret i juni 1875. Den fik først navnet Banegårdsbroen.

Det første billede viser broen med de oprindelige, karakteristiske hoveddragere, men med det østre fortov udvidet ved en ombygning i 1907. I baggrunden ses Banegårdspladsen, der dengang hed Banegårdsgade, med to af de derværende hotelbyg-

ninger: det muntre forlystelsesetablisement hotel Kronprinsen og missionshotellet Ansgar.

Den store omlægning af banegårdskvarteret efter 1. verdenskrig medførte nedrivning og nyopførelse af broen 1920–23. Længs det østre fortov opførtes – i fortsættelse af den midlertidige banegårdsbarak – en række en-etagers basarbygninger af træ. På det andet billede er hotellerne ved banegården nedrevet, og Park Allé er ført igennem langs Søndre Kirkegård, hvis træer danner baggrund. Til højre skimtes tårnet af romersk-katolsk kirke. Endelig viser det sidste billede broen i dag. Basarerne er ombygget i beton, og baggrunden domineres af Demokratens hus, opført ved Banegårdspladsen 1936, og byens nye rådhus fra 1938–42.

K. E.

M. P. Bruuns Bro efter ombygningen 1923. Der er dobbeltspor til sporvognen, og broen opleves af basarerne på det østre fortov, der afsluttes med gavlen af den midlertidige banegård. Hotel Kronprinsen er nedrevet; men dets fir-kantede tårn blev stående indtil 1934.

M. P. Bruuns Bro 1971, set fra M. P. Bruuns Gade med Arbejdernes Landsbank til venstre og Arhus Oliefabriks bygninger til højre. Mellem de lave basarer på broen rager restaurant Rico i vejret med 2 etager. I baggrunden Banegårdspladsen og Park Allé med rådhustårnet.

Sydpå mellem kirkegårde

Endnu i midten af forrige århundrede fik man et fredeligt, landligt syn for øje, når man fra Frederiksgade fortsatte mod syd ud gennem Frederiksport. Herfra udgik landevejen til Skanderborg og Horsens. På venstre hånd lå umiddelbart på den anden side af »vejen bag om byen« den nye Søndre Kirkegård, der var blevet taget i brug i 1818, og på vejens vestlige side passerede man forbi en lille lund, inden man nåede til den mosaiske kirkegård, tilhørende byens jødiske menighed. Derefter begyndte det åbne land.

Det skulle dog ikke vare mange år, inden landevejens omgivelser begyndte at skifte karakter. I 1857 udbød således købmand A. Malling byggepladser til salg fra sin toft på »hele strækningen langs med

chausseen«, og især efter jernbanens åbning i 1862 kom byggeriet for alvor i gang.

Nogle enkelte større offentlige bygninger opførtes som f. eks. »Kaserne-Etablissemnet på Hjeronimus-Bakken«, i årene 1875–79, og Søndre Pige-Byskole, der blev taget i brug i 1883. Men herudover var de fleste af ejendommene i Frederiks Allé – som strækningen umiddelbart uden for Frederiksport blev omdøbt til i 1872 – forholdsvis små, i regelen på en eller to etager. Alleen fik udpræget karakter af en arbejdergade. Således tilhørte omkring århundredskiftet noget over halvdelen af lejlighedsindehaverne arbejderklassen, mens knap en fjerdedel bestod af mindre, selvstændige håndværksmestre og handlende, der boede bag ved eller oven på deres små butiksloka-

Frederiks Allé kort efter århundredskiftet. Kirken, der ligger til venstre umiddelbart efter muren langs Søndre Kirkegård, tilhører den katolsk-apostolske menighed. Den blev taget i brug i 1894 til afløsning af menighedens tidligere kirke i Østergade.

De små forhaver er på billedet fra 1971 naturligvis forsvundet sammen med byggefor- eningshusene. Man kan dog endnu sidde og nyde solen, hvor de lå, idet der på pladsen foran Føtex er indret- tet et mini-anlæg med nogle bænke under de gamle allé-træer.

ler. Til den bedre del af de arbejderboliger, der var karakteristiske for gaden, må regnes de små to-etagers huse med forhaver, der ses længst til højre på det ældste bil- lede. Disse hører nemlig med blandt de 10 ejendomme i Frederiks Allé (nr. 22–40), som i 1872 blev opført af Arbejdernes Bygge- forening, et foretagende, der var blevet stif- tet samme år. Foreningen, hvis økonomiske grundlag ud over en grundkapitel på 18.000 kr. bestod af ugentlige medlemsbidrag, havde som formål »for foreningens medlem- mer at opføre boliger med sunde og gode beboelseslejligheder på Århus købstads grund«. Kvaliteten af de opførte huse lå virkelig betydeligt over arbejderboligernes gængse standard, og foreningens fortjenst- fulde indsats fremhæves adskillige gange år- hundredet ud i de medicinalberetninger, der af byens læger blev udarbejdet til brug for Det kongelige Sundhedskollegium. Forenin- gen byggede tilsvarende huse bl. a. i Bruun- gade, Valdemarsgade og Nørre Allé, og den havde indtil anden verdenskrig stået for opførelsen af mere end 180 ejendomme.

I de senere år har især den nordlige ende af Frederiks Allé skiftet karakter. Den mest markante ændring i gadebilledet fandt sted

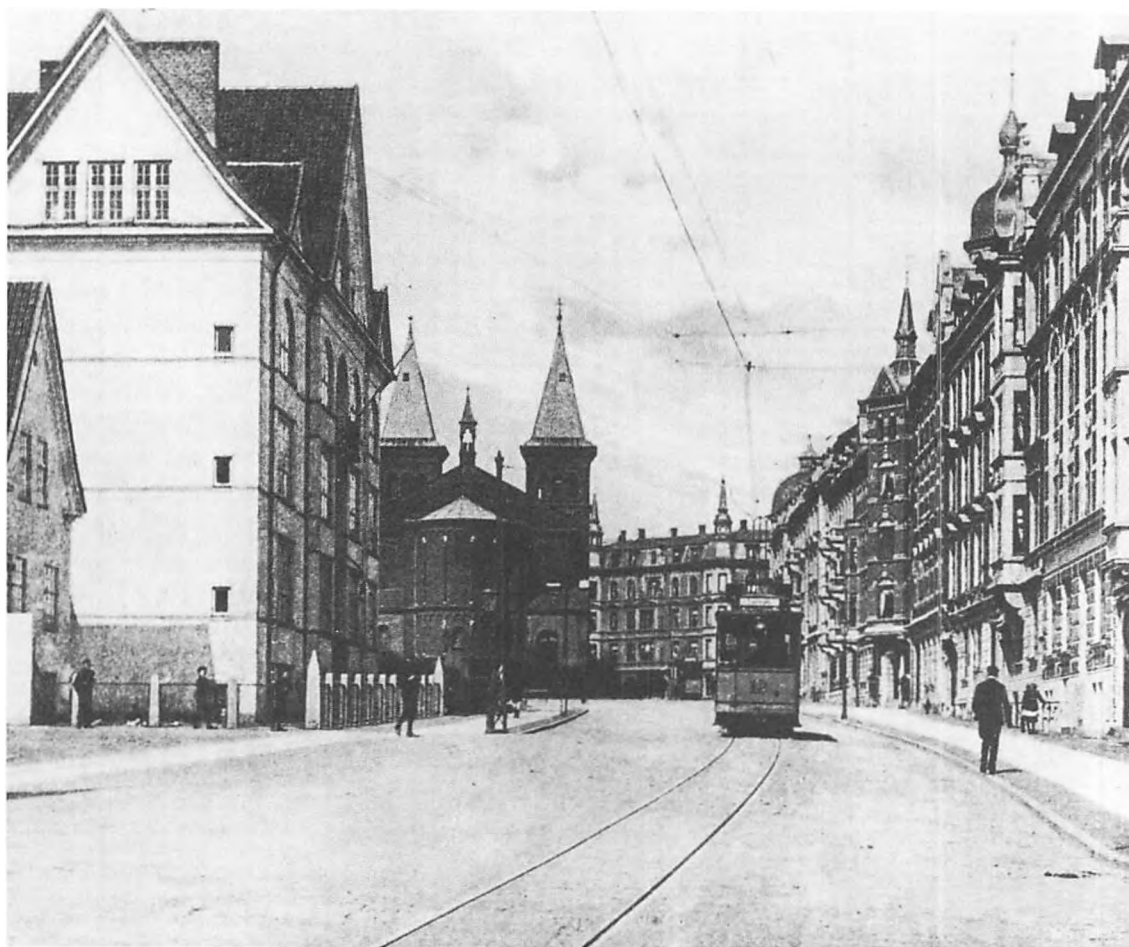
omkring 1940, da man på en del af det tidligere kirkegårdsareal opførte byens nye rådhus, der blev indviet i forbindelse med byjubilæet i 1941. Samtidig hermed blev den resterende del af kirkegården langs med alleen udlagt som parkområde. I mid- ten af 1960'erne har Arbejderes Byggefor- enings huse måttet vige pladsen til fordel for et stort moderne glaskompleks. I ejen- dommens underetage har Dansk Supermar- ked A/S indrettet et Føtex-varehus, mens bl. a. Folkeregisteret og De danske Mejeri- foreningers Fællesorganisation (Mejerikonto- ret) har lokaler i etagerne ovenover. Sidst- nævnte har desuden opkøbt ejendommene nr. 42–54, der således også snart står for fald. Af private bygninger fra før århun- dredskiftet står snart kun nr. 43 på hjørnet af Banegårdsgade tilbage.

Endelig er i 1969 Vester Allés kaserne blevet rømmet. Det frilagte areal, der nu for størstedelen anvendes som parkerings- plads, rummer mange muligheder. En del af det ville f. eks. sammen med Rådhus- parken og de endnu bevarede træer langs alleen kunne skabe et grønt åndehul midt i byens hjerte.

E. K. J.

Udsigt fra Marselisborg Mark ud over kvarteret ved Sct. Pauls kirke omkring århundredskiftet. Selve Marselisborg blev i sidste århundrede drevet frem til et mønsterbrug af ejeren, indenrigsminister H. P. Ingerslev.

Samme parti efter bygningen af Hans Broges Gade. Billedet er fra omkring 1906, og det ses, at den elektriske sporvogn fra begyndelsen var ført rundt om Paulskirken og hen forbi Den jyske Handelshøjskole.

På Marselisborg mark

I den første snes år af dette århundrede udvidede byen sig stærkt mod syd. Da Sct. Pauls kirke blev indviet i februar 1887, var der – som det fremgår af billedet – ikke nogen bebyggelse syd for kirken; her var Marselisborg Mark. 1896 købte Århus Marselisborg gods og indlemmede det fra Viby kommune mod en erstatning på 75.000 kr., og dermed var der skabt nye store muligheder for udvidelser.

Noget af det første, der blev bebygget, var efter århundredskiftet trekanten Sct. Pauls Plads – rundkørslen ved Dalgas Avenue – Ingerslevs Plads, forbundet ved gaderne Hans Broges Gade, Dalgas Avenue og Odensegade. I Hans Broges Gade, bag ved kirken, byggede man 1904–05 Den jyske

Handelshøjskole, oprettet af den jyske handelsstand for en indsamlet grundkapital. Grunden var overladt af Århus kommune, og bygningen blev opført af Hack Kampmann, kgl. bygningsinspektør. Undervisningen på skolen var fra begyndelsen anlagt med et-årigt kursus, på hvilket der foruden i handelsfag undervistes i sprog; endvidere var der et halvårigt kursus uden sprog.

Den noget dominerende Pauls kirke er opført på en grund, skænket af M. P. Bruun, statsråden fra Jægergården. De 25 m høje murermestertårne gør sig ikke så meget gældende ved skønhed som ved fylde. Det kobbertag, der nu dækker kirken, er nyt; et gammelt skifertag blev udskiftet med det nuværende i 1950'erne. I. G.

Store ændringer er der ikke sket i tiden efter århundredskiftet. Til venstre på Tietgens Plads ses statuen af Hans Broge, udført af billedhuggeren Axel Hansen og afsløret 1910.

Først herregårdsallé – siden bygade

Kvarteret ved det senere skanseanlæg omkring 1900. Marselisborg Allés huse (tv.) var dengang ikke nået længere ud end til hjørnet ved Sct. Pauls Gade. I midten og th. i billedet ses bagsider og facader af ejendomme i Heibergs Gade. – Det er en afholdsdemonstration, der er på vej ned ad markvejen, hvor senere Hendrik Pontopidans Gade blev anlagt.

Fra den gamle herregård Marselisborggård, som lå, hvor nu Marselisborg Gymnasium er, førte en allé ind til Jægergården, en gammel funktionærbolig under godset, der var bygget i 1724, og som i sin tidligste tid havde været skovriderbolig. Denne allé var en del af den nuværende Marselisborg Allé.

I slutningen af forrige århundrede blev vejens nordligste del bebygget. Den ændredes dermed til at blive en regulær bygade, dog fortsat med allé-præg, idet den til langt

hen i indeværende århundrede var beplantet med træer på begge sider af gaden, ligesom der foran flere ejendomme var små haver.

Øst for Marselisborg Allé lå resterne af et stort skanseanlæg fra svenskekrigenes tid i 1600-årene (se også s. 82–83). I løbet af 1800-tallet blev der gjort et godt indhug i voldanlægget, idet byens borgere hentede grus og sten derfra. I 1890 besluttede byrådet, at den gamle skanse skulle »afgra-

Hvor den sidst anlagte del af Heibergsgade blev ført tilbage til Marselisborg Allé, opførtes i tiden efter Landsudstillingen i 1909 en da fornem karré, Skansepalæet, som blev bygget i stil med Skansen, der under udstillingen blev anvendt som hotel. Også Marselisborg Allé's vestre side (tv.) mellem Sct. Pauls Gade og Odensegade blev på den tid fuldt udbygget. Skanseanlægget (th.) er i lighed med byens andre parker blevet en åben have uden hegn om.

ves«, og der skulle anlægges en gade over arealet. Tre år senere var arbejdet hermed så vidt fremskredt, at gaden kunne navngives. Den kom til at hedde Heibergs Gade. Der blev opført huse, til en begyndelse i en retning vinkelret på Marselisborg Allé. Senere fik gaden et knæk, og den videre bebyggelse kom til at ligge parallelt med Marselisborg Allé.

Uden for Marselisborg Allé og Heibergs Gade lå mod syd fortsat store åbne arealer. Nærmest Heibergs Gade anlagde kommunen i 1901 byens første parkanlæg efter »Vennelyst«. Efter de gamle volde fik anlægget navnet »Skandsen«. Ved samme lejlighed blev Heibergs Gade ført videre, således at dens sidste trediedel førte tilbage til Marselisborg Allé. Ligeledes blev der anlagt en vej syd for det nye anlæg, der i fortsættelse af Odensegade førte til Strandvejen. Den fik navnet Svendborgvej.

I 1903 førtes en gade videre mod syd fra Marselisborg Allé. Det var Hendrik Pontoppidans Gade. Der blev solgt grunde ved gaden til 9 kr. pr. kvadratalen, og de første huse blev opført.

På arealet øst for Hendrik Pontoppidans Gade, i retning mod Strandvejen, var det, at en del af den store landsudstilling i 1909 havde hjemme. Senere var der i mange år kolonihaver her. Men i 1935 blev der fremlagt en plan til nye gader og til bebyggelse af det tidligere udstillingsterræn. I disse planer var der bl. a. forslag til en parkbebyggelse på havearealet mellem Hendrik Pontoppidans Gade og Strandvejen. Samme år købte ejendomsaktieselskabet »Strandparken« området, der var på ca. 28.000 kvadrater, for 616.000 kr. og påbegyndte snart efter opførelsen af »Strandparken«, et byggeri, der blev gennemført i flere etaper.

P. J.

Dalgas Avenue set fra Ingerslevs Plads omkring 1909. Teknisk Skole var blevet opført som en filial af skolen i Nørre Allé i 1903. Den brede, åbne avenue med havet i baggrunden er endnu ubebygget. Ikke før efter landsudstillingens ophør blev der i gaden østlige side opført huse.

43

DALGAS AVENUE

Her var gøgl, cirkus og boldbaner

Efter at Marselisborggårds jorder i 1899 var blevet indlemmet i Århus, blev flere af de tidligere herregårdsmarker under gårdens afvikling udlagt som kolonihaver. Således også markerne, som lå i retning ind mod byen umiddelbart nord for gården. Allerede i 1898 var et projekt til nye gader på dette areal færdigt. En af disse, omtalt som »den store avenue«, skulle egentlig være kaldt Frihedsalleen, men kom til at hedde Dalgas Allé, senere ændret til Dalgas Avenue.

De nye haveejere ved denne gade måtte

ret hurtigt opgive deres haver. I erstatning fik de 3 øre pr. kvadratalen for med »kun få dages varsel« at måtte flytte, da en ny teknisk skole i 1903 blev opført på stedet. Ikke langt derfra indviedes samme år en ny kommuneskole, Ingerslevs Boulevards Skole, og imellem disse to læreanstalter byggede man Fjordsgades Skole, indviet i 1910.

Bag skolerne blev marken ned mod Marselisborggård anvendt til landbrugs- og haveudstillinger m. m. under landsudstillingen i 1909. Efter udstillingens ophør indrette-

des her et stykke jord til skolchaver, ligesom Århus Gymnastikforening fik overladt et areal til boldbane. Foreningen lod senere opføre et klubhus her. Nogle år efter, i 1913, fik også skolerne i den sydlige bydel boldbaner på disse marker, der i flere årtier blev samlingssted for de idrætsinteresserede unge (og ældre) i bydelen. Yderligere to sportspladser blev indrettet i begyndelsen af 1920'erne, således at flere idrætsforeninger kunne nyde godt af boldbanerne.

Men også til andre former for tidsfordriv end sport blev der plads ved Dalgas Avenue, nemlig til markedsgøgl og cirkus. Cuenos zoologiske udstilling, »den største i verden«, var her allerede i 1911. Fru Miché viste i 1922 en samling vilde dyr, og samme år stillede Brdr. Stefansen en stor bjerg-rutschebane op, mens det i 1927 var Pariserradiobilerne, der var årets attraktion. Flere cirkus holdt til ved Dalgas Avenue fra omkring 1917 og i årene efter.

Forlystelserne var dog ikke til luttet glæ-

de for beboerne på avenuens østre side, der efterhånden var blevet bebygget med høje ejendomme. Byrådet besluttede derfor i 1923, at kun cirkus og enkelte »ikke støjende forlystelser såsom udstillinger og menagerier« fremtidig måtte få studeplads ved Dalgas Avenue.

I løbet af de senere år er der sket store ændringer ved de tidligere boldbaner langs gaden. En stor tilbygning til Teknisk Skole blev opført i 1939–41. Første del af et kollegium for skolens elever blev opført i 1950–51, og kollegium nr. 2 blev indviet i august 1960.

Året efter toges endnu to institutioner ved Dalgas Avenue i brug. I september 1961 indviedes Marselisborg Seminarium og i oktober et Otto Mønsted-kollegium med plads til 104 handelsstuderende.

Syd for disse bygninger rejstes i 1960 kvarterets første højhus i 14 etager. Omkring samme tid ophørte skolchaverne ved Fjords Gade at eksistere.

P. J.

Hvor boldbanerne ud til avenuen var, skimtes imellem træerne de nye kollegier og skoler, og over taget på Teknisk Skole ses til venstre et af kvarterets højhuse.

Bilerne præger som overalt i byen gadebilledet. Fra pladsen foran skolen fører op- og nedkørsler til en underjordisk parkeringsplads.

Strandvejen set omtrent fra hjørnet ved Oddervej i retning mod byen omkring 1900. Tv. ses højt oppe på skrænten de såkaldte sømærketræer. Træerne blev omfattet med megen veneration af byens borgere, og der foregik en heftig debat i byrådet om dem, da man i 1915 lagde vejen om, og træerne derfor måtte fældes.

Strandpromenade mod syd

Fra gammel tid gik en lille primitiv vej fra Dynkarken mod syd langs kysten. Den var ikke meget befærdet og førte i øvrigt også over private herregårdsjorder. I begyndelsen af forrige århundrede ses den benævnt som Norsminde landevej.

Omkring 1845 blev vejen udvidet, og skønt den nu omtales som »den nyanlagte vej«, var den ikke stort bedre end tidligere. Passagen var »virkelig halsbrækkende«, blev der klaget over. »Agrenes forrige løb« var endnu synlige på vejen, som var meget sandet og i regnvejr med dybe huller i.

Ved højvande og i stormvejr kunne havet skylle jorden langs vejen bort, og fra stranden hentede folk grus og sand, hvilket ikke gjorde forholdene langs kysten betryggende. – Officielt hed vejen langs stranden sammen med strækningen op til »Frederikshøj« Hads Herreds Vej.

Den store ændring af kvarteret langs stranden skete efter, at Århus kommune i 1896 havde købt Marselisborggård og i 1899 indlemmet gårdens jorder og skove i byen. Hads Herreds Vej langs kysten kom da i 1900 til at hedde Strandvejen. I 1901 blev vejen lagt helt om og udvidet. Der blev indrettet to spadserestier samt cykelsti og ridesti og en ny kørebane.

På samme tid begyndte salget af villa-grunde langs Strandvejen. De første grunde omkring »Louisenhøj« (Stefanshjemmet) blev solgt i efteråret 1900, og skønt prisen egentlig var sat til 3 kr. pr. kvadratalen, slap køberne med at give 2,50 kr. En række store, smukke herskabsvillaer blev bygget langs vejen. I 1903 nævner byens vejviser for første gang de nye huses beboere, blandt

hvilke var byrådssekretær Hjalmar Aae, direktør Fr. Lausen, arkitekt Hack Kampmann og nogle år senere grosserer Chr. Filtenborg. På »Louisenhøj«, der, indtil villa-bebyggelsen kom til, havde været Strandvejens eneste hus, boede fra 1881 til sin død i 1906 landskabsmaleren Andreas Fritz.

Strandvejens første omlægning, i 1901, under Århus kommune havde kun berørt strækningen til Carl Nielsens Vej (tidligere Holmevej), men i 1915 blev den næste etape, til Oddervej, gjort i stand og forsynet med spadseresti, cykel- og ridesti. Grundstykkerne ved denne strækning var tre år tidligere sat op fra 2,50 kr. pr. kvadratalen til 7,50 kr. pr. kvadratmeter. Flere af villaejerne langs Strandvejen fik i 1918 mulighed for at købe en strimmel skov bag deres grunde og indrette låger i hegnet ind mod skoven.

Strandvejen blev, efter at kommunen havde overtaget den, en yndet promenade. Ad den kørte og gik man »i skoven«. På Filtenborgs Plads holdt i mange år kaper-vogne, der på sommerdage kørte uafbrudt frem og tilbage mellem pladsen og traktørstederne i skoven. Ved Strandvejen indrettedes badeanstalter til skolerne i den sydlige bydel, ligesom flere villaejere havde deres eget lille private badehus. Men nu er badhusene borte. Og kapervognene er afløst af biler.

En yderligere udvidelse og regulering af Strandvejen fandt sted i 1940. Ridestien, som ikke mere blev benyttet ret meget, blev indrettet til cykelsti, og både fortove og kørebane blev udvidet på hele strækningen fra Filtenborgs Plads til »Varna«. P. J.

Strandvejen er ikke mere den uanselige bi-vej til Hads Herred, som den oprindelig var. Vejens beliggenhed og dens anlæg med en bred kørebane og fortove for de spadserende har gjort den til en promenade så smuk som kun få i landet. Fra stedet, hvor de gamle sømærketræer stod (tv.), til Filtenborgs Plads er i århundredets løb opført en række fornemme herskabsvillaer, hvoraf flere dog nu anvendes af institutioner og firmaer.

Udsigt fra •Enigheden• skorsten over Vestre Ringgade i retning mod Viborgvej 1936. Her som på størstedelen af strækningen mellem Silkeborgvej og Randersvej blev Ringgaden anlagt tværs over byens udstrakte og ubebyggede markjorder.

45

VESTRE RINGGADE

En omkørselsvej, der blev city-ring

Allerede i slutningen af forrige århundrede opstod tanken om at anlægge en omkørselsgade omkring byen til aflastning af trafikken i de smalle gader i den indre by, og i 1898 skitseredes disse ideer bl. a. i et udkast til en byplan for byens sydlige del. Men ud over tegnebordet nåede planen ikke, selv om der med boulevarderne mod nord blev gjort ansats til en sådan (se s. 64–65). Efter første verdenskrig blev ideen taget op igen. Byrådet udskrev i 1919 en offentlig konkurrence om en byplan, og i det vindende projekt, som var udarbejdet af ingeniør A. Klixbüll, udgjorde Ringgaden en hovedbestanddel af forslaget. Denne frem-

trædende placering var i høj grad en følge af den ændring, der var sket i trafikforholdene i og med, at det nye transportmiddel, bilen, var begyndt at vinde frem og kunne forudses at ville gøre sig gældende også i fjerntrafikken.

Endnu nogle år forløb dog, inden anlægsarbejdet kom i gang. I 1926 startede man med at opfylde dæmningen på begge sider af åen, og tre år senere anlagdes den sydlige del af gaden, der udgik fra Baunes Plads, i forbindelse med udstykning af Marselisborg-jorderne. Derefter gik det slag i slag: projektets mest komplicerede afsnit var broen over baneterrænet, der blev fuldført i

Forhøjningerne i midterterrassen dækker over offentlige beskyttelsesrum. Disse blev indrettet få år efter Ringgades anleggelse som led i de foranstaltninger, der blev truffet i anledning af krigen. I oktober 1971 er de sløjfede.

årene 1936–38. Den mere end 300 meter lange bro, på daværende tidspunkt Danmarks længste vejbro, kom til at hvile på syv jernbetonbuer mellem otte piller. Med en samlet bredde på 21 meter fik den ringgadesystemets smalleste vejbane, idet bredden i øvrigt varierede mellem 25 og 45 meter med den største på strækningen Silkeborgvej–Randersvej. Ved afslutningen af projektet, der blev markeret ved en officiel indvielse i juni 1939, var lovordene mange og kulminerede i socialminister Ludvig Christensens bemærkning: »Den er simpelthen pragtfuld.«

Begge billeder er valgt, så de viser Vestre Ringgade, set fra krydset ved Silkeborgvej i retning mod Viborgvej. I 1936 var hele strækningen mellem de to udfaldsveje ubegyget med undtagelse af ejendommen nr. 41–45, der ses yderst til venstre på billedet. Området bag træerne var i 1927 blevet udlagt som den nye Vestre Kirkegård, efter at de sidste gravpladser på Søndre Kirkegård var taget i brug året i forvejen. På den sydøstlige hjørnegrund lå det i 1936 grundlagte mejeri Enigheden. Efter vejens

fuldførelse kom der gang i byggeriet. Allerede i sommeren 1937 lod firmaet Carl Christensen A/S, autoreservedele og motorreovering en gros, en større fabriksbygning opføre på hjørnet over for mejeriet, og de følgende år så man den ene tre- eller firetagers boligkarré efter den anden rejse sig på grundene langs den østlige side af Vestre Ringgade op mod Viborgvej. Den i 1938 nystiftede boligforening »Ringgården« tog del i dette byggeri og forestod bl. a. i årene 1939–42 under ledelse af arkitekt Hans Møller opførelsen af blokkene nr. 72–86 længst oppe mod Viborgvej.

I og med at byen og forstæderne uden for Ringgaden er blevet stadig tættere bebygget, er den begyndt i højere grad også at blive et centralt led i lokaltrafikken. Det har medført, at der er opstået et behov for en »ring 2«. Denne har i de senere år været under anleggelse og skal, når den er afsluttet, kunne føre fjerntrafikken ad et ringvejssystem mellem Viby Torv på Skanderborgvej over Hasle til Vejlbj, hvor det munder ud i Grenåvej.

E. K. J.

Op over bakken forbi Selskabshaven

Landevejen til Viborg udgik oprindelig fra Vesterport, der lå for enden af Vestergade, omtrent hvor nu gaden Vesterport munder ud i Vesterbro Torv. 1868 fik den inderste del af vejen, som nu var delvis bebygget, navnet Vesterbrogade. Herfra strakte Viborgvej sig op ad bakken mod Hasle, smal og stejl og kantet af vejtræer, som det fremgår af det første billede. Det er taget omkring århundredskiftet fra taget eller øverste etage af det højtliggende bryggeri Ceres, der var grundlagt 1856.

Nordsiden af vejen er optaget af »Selskabshaven«, det areal på 8 tdr. land (»jordlod nr. 3 i Møllevangen«), som Det jyske Haveselskab i 1873 havde lejet af Århus kommune. Lejemålet gjaldt »til Mikelsdag 1900«, men blev senere forlænget indtil 1911, da kommunen selv overtog haven. Det drejede sig kun om den nederste, smalle del af den nuværende Botanisk Have, der med sine 22.5 ha har bredt sig over markerne i baggrunden af billedet. I

haven ses den opstemmede Hesselbæk, der danner en lille, kunstig sø, og endvidere haveselskabets gartnerbolig, opført 1873 til brug for havens bestyrer, plantør Christian Hansen (1844–1907). Efter kommunens overtagelse af anlægget blev huset stadsgartnerbolig, til det blev nedrevet i 1942.

Til højre ser man Vesterbro Mølle, der lå, hvor nu Mønsgade støder til Møllevejen, der i gamle dage kaldtes Vejrmøllevejen. Her havde ejeren af Århus Mølle i 1755 opført en stubmølle, der skulle være til hjælp, når der var for lidt vand i mølledammen. Den blæste ned i en storm i 1821 og erstattedes af en hollandsk mølle, der to gange hærgedes af brand (1885 og 1903), men blev genopført og først nedrevet under første verdenskrig.

Hele den gamle del af Botanisk Have danner i dag rammen om købstadmuseet »Den Gamle By«, der fra en beskeden begyndelse i 1914 (den gamle borgmestergård) nu omfatter over et halvt hundrede

Viborgvej fotograferet i fugleperspektiv o. 1900. Man ser den smalle landevej, kantet af træer, og Det jyske Haveselskabs have med gartnerboligen, opført 1873, senere stadsgartnerbolig, nedrevet 1942. Til højre Vesterbro Mølle og i baggrunden udsigt over de åbne marker mod vest.

Viborgvej under afspærring i forbindelse med den store udvidelse og regulering 1924–25, der i flere måneder medførte trafikens omlægning over Abyhøj til Hasle. Til venstre skimtes Århus Trælasthandels bygninger, i baggrunden villa-kvarteret omkring Eugen Warmings Vej.

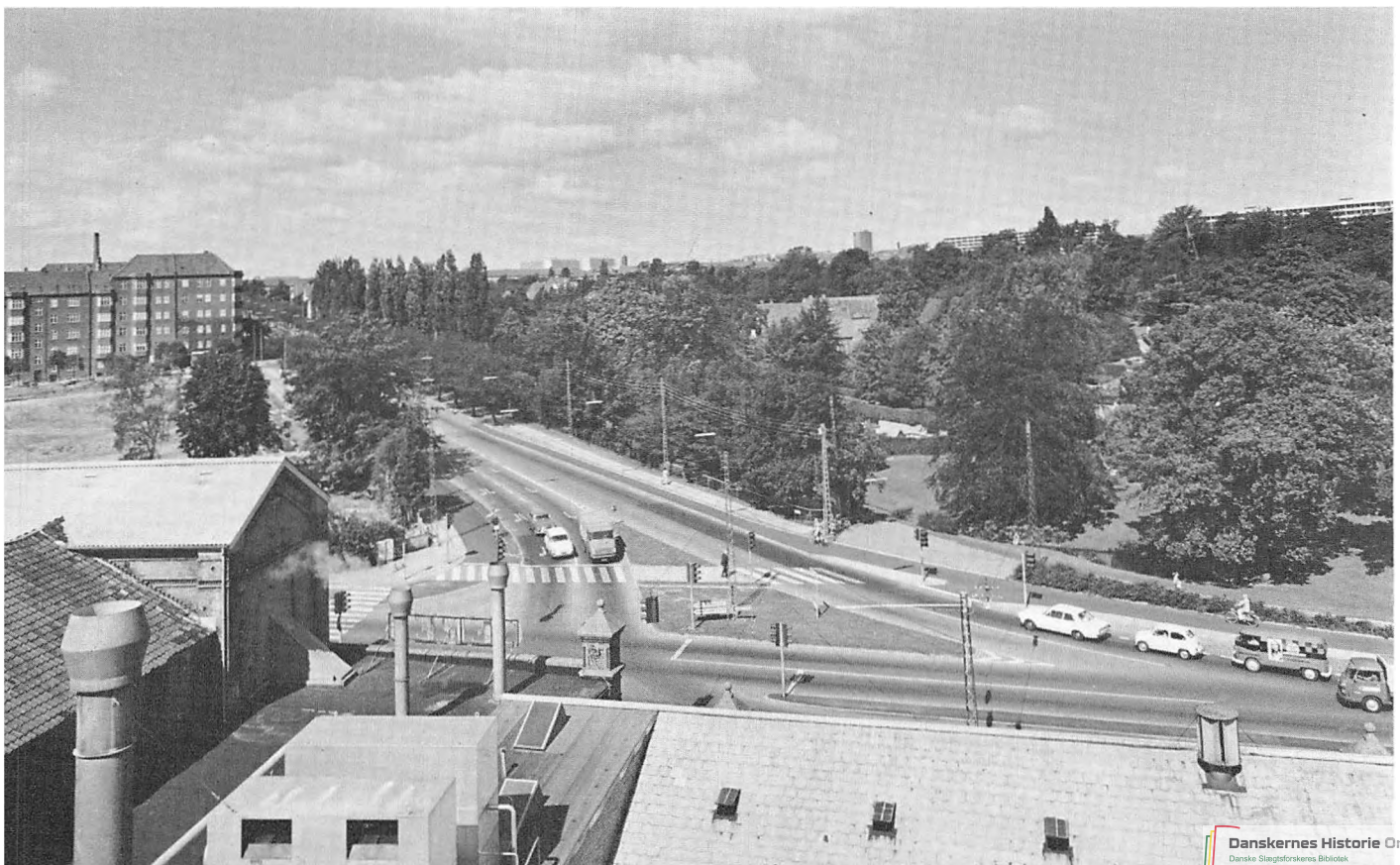
Viborgvej 1971 set fra Bryggeriet Ceres. I forgrunden det trafikregulerede kryds ved Silkeborgvej. Trælasthandelens bygninger er fjernet, og man ser de høje beboelseshuse ved Herningvej. Mellem træerne i Botanisk Have skimtes Den Gamle By, og over trætoppene de moderne boligkvarterer Frydenlund, Charlottchøj og Klostervangen.

huse fra danske købstæder, arrangeret i gader og torve. Den prægtige stubmølle, der i dag kroner højdedraget, ligger kun få skridt fra den tidligere Vesterbro Mølle, men på »Den Gamle By«s grund. Den opførtes først 1792 i Frøstrup, Ribe amt, men var siden gennem mange år Varde bys mølle, til den i 1930 erhvervedes til købstad-museet.

Sydsiden af Viborgvej optoges gennem mange år af Århus Trælasthandels Vesterbroafdeling, der 1917 udskiltes som det selvstændige aktieselskab Vesterbro Trælasthandel. Længere oppe ad bakken bygge-

de Arbejdernes Andels Boligforening i 1930'erne et kvarter af røde, tre- og fire-etagers beboelseshuse omkring Herningvej og Ringkøbingvej, og vest herfor rejste sig i årene 1932–35 Århus Amtssygehus' vidtstrakte kompleks, tegnet af A. Høeg-Hansen. På den anden side af vejen, oven for Botanisk Have, opstod et villakvarter med botanikernavne (Eugen Warmings Vej, Johan Langes Vej), og bebyggelsen afsluttedes ved Vestre Ringgade af boligforeningernes blokke, Ringgården fra 1939–42 og Viborggården fra 1937–47.

K. E.

Reginehøj – „Svinehøj“ – Christiansbjerg

Randersvej ca. 1940, set fra vandtårnet mod byen. Vejen hed tidligere Randers Landevej til 1904, derpå Niels Ebbesens Vej til 1939. Vandtårnet, bygget 1906–08, lå endnu i 1940 uden for byen, omgivet af åbne arealer. Den chaussé-brolagte vejs fortove standsede ca. ud for gården Højvang, der ses t. h. i billedets kant. Træerne nord for den gamle bebyggelse på vejens østside skjuler gartneriet Vorrevangs hovedbygning. Nord herfor ligger Nordvestpassagen, navngivet 1939.

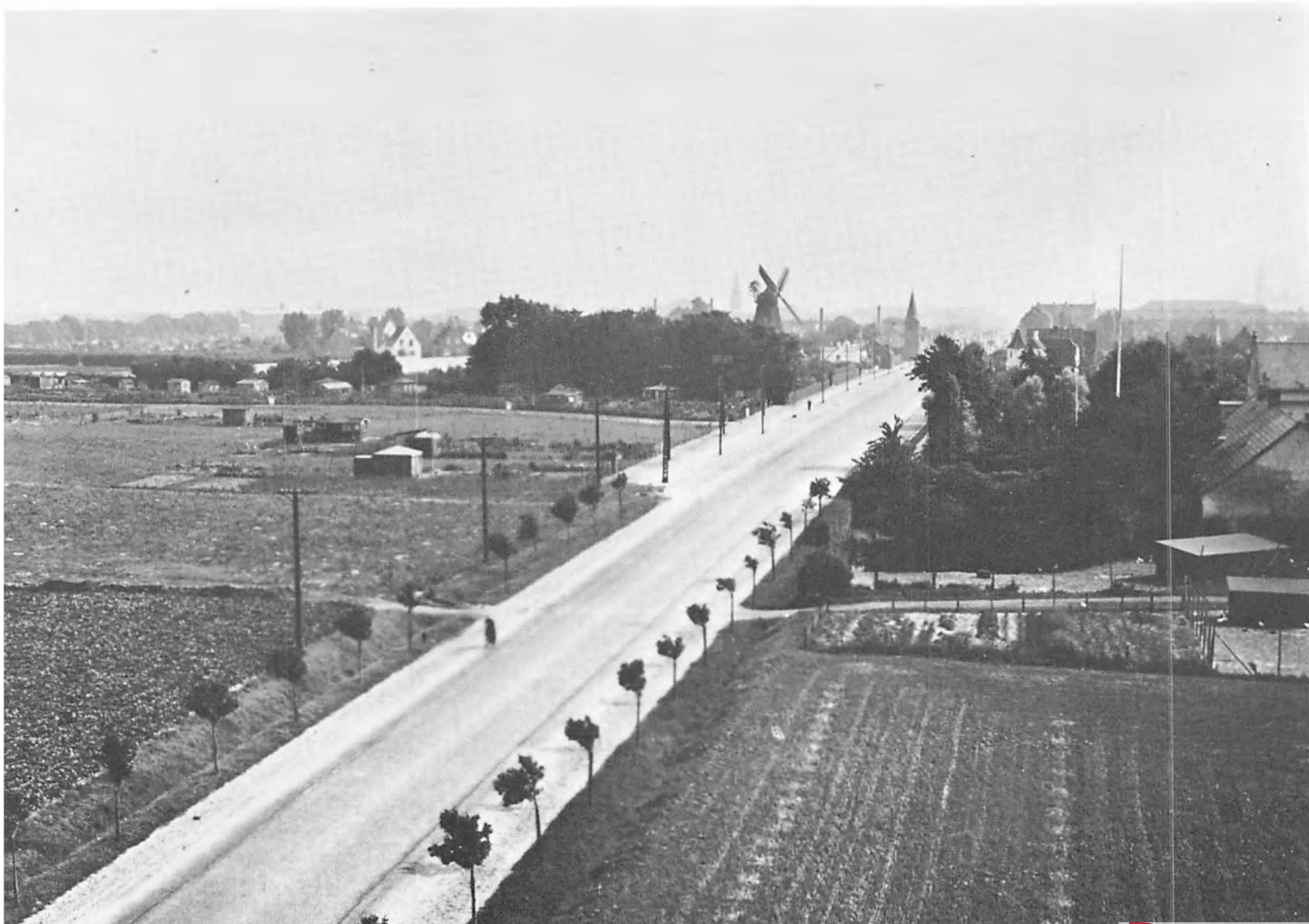
Det var formentlig i 1395, at dronning Margrethe – i overensstemmelse med jyske lov af 1241 – »indred« byens mark og derved afgjorde striden mellem borgerne og kirken om ejendomsretten til bymarken. Ved sit ridt fastslog Margrethe, at bymarkens nordgrænse gik langs bækken gennem den nordlige del af Riis Skov over til »Riigbjerg« eller »Rubjerget« – det nuværende Højvang – herfra over til »Kræmmerstenen«, der lå, hvor Brendstrupvejen gik ind på Brendstrup mark.

I 1542 blev denne grænse forskudt mod nord, idet Christian III overlod byen »Vorregårds mark« i forlening på grund af to store ildebrande, der havde ramt byen. Den nævnte mark lå nord for byen mellem Vejlbjby mark, Skejby mark, Brendstrup mark og Århus og omfattede også den nordligste

del af Riis Skov. Undtagen var kun den nuværende Vestereng. Forleningen afløstes i 1559 af ejendomsret, idet Frederik II overdrog marken til byen.

Det areal, hvorpå Christiansbjerg ligger, har således hørt til byens område i århundreder. Men en bymæssig bebyggelse her blev ikke etableret før i 1870'erne. Det var beskudne småhuse, bygget på østsiden af Randersvej ved Skovvangsvej, på Reginehøjgårds jorder. Heraf navnet Reginehøj-kolonien eller blot Reginehøj.

Den lille forstad var ikke synderlig estimeret. Hertil bidrog, at de hygiejniske forhold var slette, og at forbudet af 1854 mod svinehold i byen ikke gjaldt Reginehøj. I 1884 afgav således »den bebyggede del af Reginehøj mark langs Randers chaussé boliger for omtr. 500 mennesker og 2 à 300

Bebyggelsen langs øst-siden 1934, også set mod byen. Bag de beskudne småhuse ses t. v. Christiansbjerg Mølle. Opr. lå den på Østboulevarden (se s. 64–65), flyttedes i 1895 hertil og fik navnet Reginehøj Mølle, senere Christiansbjerg Mølle, nedrevet 1946. Længere nede ad vejen ligger den gamle Christianskirke. Bygget som bedehus i 1894, omdannet til kirke i 1912–13 ved tilbygning af tårn og kor, arkitekt R. Frimodt Clausen (1861–1950), nedbrudt 1946, efter at den nye Christianskirkes krypt var bygget i 1941–42.

svin, og af de sidste til sine tider endog flere«. Kvarteret fik derfor i folkemunde navnet »Svinehøj«. Med sundhedsvedtægten af 1887 blev svineholdet imidlertid forbudt på Reginehøj.

I 1897 ændredes kvarterets navn til Chri-

stiansbjerg, og samtidig omdøbtes gadenavnene: Reginehøj Skovvej til Skovvangsvej, Socialgade til Tjørnegade, Andersensgade til Bøgegade, Bagvejen til Egegade og Lille Vej til Elmegade.

G. R.

Den stærkt udvidede Randersvej, også her set fra vandtårnet, fungerer nu som Europavej 3. Fra krydset i forgrunden går mod øst Vejlbj Ringvej, indtil 1966 Skipper Klements Vej. Bag Vorrevangens villakvarter t. v. ses tre af boligforeningen Vesterbo's fem boligblokke, der danner »Reginehøj«, indviet i årene fra 1964 til 1967, arkitekter Arne Gravers og Johan Richter. Arealet i forgrunden t. h. tilhører Århus Akademi. Nærmere byen ses i billedets kant gården Højvang.

„Den mest fortryllende udsigt“

I 1824 blev udsigten fra »Frederikshøj« berømmet som en af »de mest fortryllende i Jylland«. Dengang var arealet mellem det gamle skovfogedsted, som »Frederikshøj« oprindeligt var, og havet helt ubebygget. Ned ad skråningerne lå marker, der hørte til Marselisborggård. Ved den nordlige side af den smalle vej, der fra »Frederikshøj« førte ned til kysten, lå markerne (nu Mindeparken), der tilhørte »Louisenhøj« (Stefanshjemmet).

Vejen fra kysten til traktørstedet spillede endnu i de første årtier efter 1800 ikke nogen stor rolle. De få trafikanter til og fra Hads Herred benyttede en vej ned gennem

skoven til Marselisborggård og videre til Aarhus. Først efter Strandvejens udvidelse i 1840'erne blev Oddervej eller, som den tidligere hed, Hads Herreds Vej mere trafikeret.

Men nogen fornøjelsestur var det ikke at befare vejen. En af dens benyttede klagede i 1846 over, at den store bakke op til den såkaldte runddel var næsten ufremkommelig. Den var fuld af dybe huller og »uhyre store« sten, og den manglede »al mulig facon«. Det var så slemt, at den, der kørte midt på vejen, næppe kunne undgå at vælte – for der var nemlig to dybe spor i både højre og venstre side.

Oddervej set omtrent fra »Frederikshøj« i retning mod havet omkring 1900. Byen skimtes i baggrunden, og tv. for vejen ses Donbækhusene (nu i Mindeparken), der lå ved »Louisenhøj«s mark. De to huse, hvoraf det ældste er fra 1828, var i mange år arbejderboliger under Marselisborggård. – Karakteristisk for datidens veje var de dybe grøfter ved begge vejsider.

Det kostede i 1938-39 over 1/2 million kroner at ændre den primitive Oddervej til en smuk, bred nedkørsel fra Højbjerg til Strandvejen.

Villaerne ved begge sider af vejen er byggede på de tidligere marker til »Frederikshøj«, og den frie udsigt ind over Mindeparkens areal er borte.

Hen i forrige århundrede, da det kom på mode at tage i skoven om søndagen, gik turen til »Frederikshøj« ofte ad vejen langs havet og op ad bakken til kroen. I 1870 var der på søndage regelmæssig befordring fra jernbanebroen i Spanien til »Frederikshøj«, ligesom kromanden selv havde anskaffet en drosche til »det ærede publikums afbenyttelse«. I 1880'erne udgik droscheturerne fra Mindeport, og der blev kørt både søgne- og helligdage. Det kostede 25 øre for hver person.

Som Hads Herreds Vej i forrige århundrede var elendig, var den det også i begyndelsen af vort. Kromand Rasmus Christensen var så fortvivlet over de dårlige vejforhold, at han i 1914 klagede til byrådet. Det havde han gjort tidligere, og ingen ville heller benægte, at han havde ret i sin påstand om, at støvet på vejen var til »megen gene for ham«. Man havde da også på varme sommerdage af og til ladet vandvognen køre forbi »Frederikshøj« – selv om det egentlig var uden for bestemmelserne. Nu besluttede byrådet, at vejen skulle skrubes for støv og

overgydes med clorcalium, i håb om at det ville hjælpe.

Men sit fine, imponerende udseende fik Hads Herreds Vej først i 1938, da man foretog en stor afgravning, udvidelse og omlægning af strækningen fra Strandvejen til Højbjerg. Arbejdet blev udført som beskæftigelsesarbejde og afsluttet i august 1939. Samtidig blev Hads Herreds Vej døbt om til Oddervej.

Da havde bebyggelsen langs vejen været i gang i mange år. Den første grund af den såkaldte Frederikshøj mark blev solgt til købmand Alfred Christensen i 1919, og herefter gik det slag i slag med salget. Prisen var dengang 11,50 kr. pr. kvadratmeter. I begyndelsen af 1920'erne blev villavejene Frydenlundsvej, H. C. Lumbyes Vej og Bechgårds Vej anlagte og efterhånden bebyggede.

De første villagrunde ved Oddervejs nordre side blev udstykkede i februar 1936, og snart efter var også denne side af vejen bebygget.

P. J.

De to huse i billedets venstre del har nok hørt under gården Kragelund eller teglværket af samme navn. I årene fra ca. 1850 til 1890 ejedes Kragelund af den fremragende landmand Hans Peter Heide, der bl. a. var med til at starte Foreningen af jyske Landboforeninger. På Kragelunds jorder drev Heide et teglværk.

Højbjerg voksede i 1920- og 1930-erne, og der kom flere huse i byen, således som det ses på dette billede. Hestevognen midt i billedet tilhørte vognmand Chr. Sørensen, Trekanten (d. v. s. området mellem Oddervej og vejen til Hørret på Langballebakken).

Skidenpyt var det gamle navn

Det gamle navn for Højbjerg er Skidenpyt. Helt tilbage til 1600-tallet finder man betegnelsen Skidenpyt. Der løb en bæk gennem Højbjerg, og denne bæk har øjensynlig ikke været ganske ren.

På snelandskabsbilledet ses Skidenpyt omkring 1910. Man ser Oddervej i retning mod Århus. Omtrent midt i billedet løber mod venstre en vej, der har et hegn langs den ene side. Den er den senere Rosenvangs Allé, der dengang førte over til Holme. I billedets nederste venstre hjørne anes den senere Kragelunds Allé.

Det var ikke mange mennesker, der dengang boede i Højbjerg, som var præget af store ubebyggede arealer. På den nordlige hjørnegrund mellem Oddervej og Rosenvangs Allé lå O. Larsens gartneri. Man kan ane taget af hans drivhuse med en rygende skor-

sten. Gartner Larsen havde købt grunden i 1902 af en murer Jensen, der havde lavet cementtagsten her. Det havde været en dårlig forretning, så han gik fallit. Larsen drev sit gartneri frem til en ganske betydelig forretning. I 1930'ernes slutning blev grunden imidlertid solgt, og der blev bygget en stor beboelses- og forretningsejendom på den. Gartnerboligen står imidlertid endnu.

På hjørnet af Oddervej og Kragelunds Allé, lidt inde, lå Kjeldbjerggården, der tilhørte gårdejer og mælkehandler Rasmus Caspersen. Rasmus Caspersen kørte hver dag i mange år ind til Århus og solgte sin dyrlægekontrollerede mælk, således som det var angivet på hans vogn. Kjeldbjerggården blev først nedrevet, da Højbjergparken blev bygget på dens jord.

C. R. J.

I 1909 solgte Hans Peter Heides søn Kragelund teglværk, mens gården Kragelund blev indrettet til lystgård. Erindringer fra dengang fortæller, at livet på Kragelund var meget fornemt. I 1932 blev hotel Kragelund indrettet i den tidligere lystgård. Som nævnt foregik der forandringer i Højbjerg i disse år. I 1939 blev således den karakteristiske Rio-bygning opført.

Bjerge og bakker

Holme-Tranbjerg kommune indbefattede foruden Holme og Tranbjerg såvel Højbjerg som Skåde. Oprindeligt var dette store område stærkt landbrugsbetonet – man boede her i egentlig forstand på landet. Men efter at der blev udlagt store arealer til industribyggeri, ændrede forholdene sig. En hel række århusianske virksomheder tog konsekvensen af mangelen på yderligere udviklingsmuligheder og henlagde bestående fabriker til eller opførte nyt fabriksbyggeri

i kommunen, der stillede de nødvendige arealer til rådighed.

Engang havde kommunen havet som nabo. Det hørte op, da Århus i 1896 købte Marselisborg gods for derefter i 1907 at indlemme Holme-Tranbjergs skovklædte kyststrækning fra Thors Mølle til Moesgård.

Af de kommuner, der var nærmeste nabo til Århus inden samlingen, var Holme-Tranbjerg, den som – næst efter Hasle – sidst blev mål for udflyttere. Vel rummede Hol-

Holme kirke med den nuværende kro til højre i billedet. Kirken er opført 1882 af røde mursten og på granitsokkel. Den afløste en gammel romansk kirke fra ca. 1100 på samme sted.

Samme parti 1971. De nordlige dele af Holme, Lundshøj og Rundhøj, er naturlige forstads kvarterer til Århus. Her på Holme Byvej med kirke og kro er vi i det egentlige Holme, og motivet lader kun ane en almindelig moderniseret landsby.

me-Tranbjerg en naturskønhed, som ingen af de andre kommuner kunne hamle op med; men skønheden var svær at komme til på grund af det bakkede terræn.

I 1899 byggede ingeniør Wied fra Frichs fabrikker i Århus, fætter til digteren Gustav Wied, den første villa i Skåde Bakker. Ret hurtigt fulgte andre efter. Lige efter århundredskiftet købte garver Flach og bødker Balle et stort areal, hvorpå de opførte fire villaer. De to beboede de selv, de to andre lejede de ud. Flach og Balle lavede også et udkigstårn i Skåde, som Søsterhøj-masten nu har afløst. Rigtig fart i udstykningen kom der dog først, da bilen blev mere almindelig. Men så gik det også stærkt.

Udviklingen efter 2. verdenskrig har været accellererende. I sin byplan havde kommunen afsat plads til to industrikvarterer, det ene på arealerne ved Christian X's Vej, det andet ved Oddervej. Disse to steder er den ene virksomhed skudt op efter den anden: Sabroe, Færchs tobaksfabrikker, Coca-Cola, der forsyner Jylland og Fyn, og Aarhus Stiftsbogtrykkerie. Der er her skabt moderne industrikvarterer med mange grønne områder.

I århundreder var Holme sognets førende lokalitet. Her lå kirken, først den romanske, der i 1882 afløstes af den nuværende kirke. Her havde den kommunale ad-

ministration også sit hjemsted, indtil den i 1949 flyttede til den nye administrationsbygning ved Holmevej, der hvor Rundhøj-arealet opstod.

Udviklingen i Holme-Tranbjerg har først taget fart på det tidspunkt, hvor nybyggeriet bestod af villakvarterer og åbne etagehusbebyggelser, og end ikke de gamle radialvejs 2-3 etagers blandede randbebyggelse findes, sådan som vi ser dem på flere andre århusianske udfaldsveje. Holme-Tranbjerg har fra naturens side været heldig. Det stærkt kuperede østjyske bakkelandskab, med Holme Bjerge mod syd, Skåde Bakker i ly af skovene i øst og Rundhøj med udsigt ind over Århus i nord er hovedpunkterne, og disse værdifulde landskabstræk er indgået i planerne for det fremtidige Holme-Tranbjerg. Holme Bjerge omkring Jelshøj er søgt holdt fri for bebyggelse gennem fredning, og Skåde-området er søgt knyttet sammen med skovområderne mod øst.

De attraktive områder har tiltrukket en del borgere med høje indkomster, og Holme-Tranbjerg var da også i 1960'erne indtil kommunesammenlægningen den kommune, der havde den højeste gennemsnitlige ansat indkomst, en placering kommunen fik efter Risskov fra ca. 1960.

I. G.

Parti ved kroen set mod syd omkring 1910. Yderst til venstre ser man købmand Nielsens butik, og for enden af kroen den store rejsestald, der senere er nedrevet. Skiltet mellem vinduerne fortæller, at kroen også fungerer som »Brandforsikrings-selskabet Danmarks Indbetalingskontor«. På den modsatte side af vejen ligger centralen.

51

TRANBJERG

Landsby, stationsby og ny forstad

I 1884 blev den private jernbane mellem Århus og Hou åbnet. I forbindelse hermed oprettede man en station i Tranbjerg, og denne gamle landsby rykkede således som talrige andre i det 19. århundredes sidste halvdel over i stationsbyernes række. De forbedrede trafikale forhold dannede baggrund for en betydelig tilflytning, og fra dette tidspunkt og indtil slutningen af 1950'erne gennemgik Tranbjerg en stadig vækst, der ikke var præget af de store omvæltninger.

Endnu i begyndelsen af århundredet var byen dog ikke stor. Umiddelbart syd for jernbaneoverskæringen lå den gamle kro, i hvis nordende købmand Nielsen havde indrettet sin butik, en – som det fremgår af billedet – typisk blandet landhandel. Hvis man gik over baneoverskæringen, kom man først forbi mejeriet, og derefter skulle man kun

passere endnu en to-tre huse, inden man var nordude af byen.

Århus-områdetets hastige vækst i 1960'erne har imidlertid medført, at Tranbjerg efterhånden er ved at få mere og mere karakter af en forstad. I mindre grad iagttages denne udvikling i selve det gamle bycentrum. Midt i årtiet blev nemlig Horsensvejen, der tidligere gik gennem byen, ført i en bue øst om denne, og der blev således skabt et skel mellem den gamle bydel omkring stationen og de nye kvarterer, Tranbjerg Haveby, der rejser sig øst for vejen. Ved hjælp af en række grønne fællesarealer og de mange haver har man her forsøgt at skabe et åbent og varieret miljø i det i øvrigt ret ensformigt bebyggede område.

E. K. J.

Bancoverskæringen og den nordlige ende af byen omkring 1920. Endnu på dette tidspunkt var landevejen grusbelagt, og først i midten af tyverne blev strækningen gennem Tranbjerg forsynet med brolægning.

1971. Der er blevet stille og fredeligt på hovedgaden, efter at den stærkt trafikerede Horsensvej er blevet ført uden om byen. Vejen, der bag kroen drejer mod venstre, er ført under den nye omkørselsvej og skal skabe forbindelse til de nye kvarterer mod øst.

Dette gamle billede fra Beder kan ikke nøje tidsfæstes; men det er nok fra tiden omkring første verdenskrig. I billedets højre side ses en telefonmast af den slags, der bredte sig ud over landet fra den tid. I mellemkrigsårene blev vindens syngen i telefontrådene en del af vandrerens naturoplevelse.

Tidligere landsby, nu bosted for byfolk

Anlæggelsen af to trafikveje mellem Århus og Odder har betydet meget for Bederes udvikling. Først kom Odderbanen med de små personvogne, de såkaldte »cigarkasser«, hvis døre skulle lukkes udvendig fra med et overfald. Toget blev kaldt og kaldes endnu »Oddergrisen«. Derefter kom i 1920'erne anlæggelsen af landevejen. Billedet viser et hold vejarbejdere, et hestespand i baggrunden samt en rigtig damptrømler; dog ikke af den tidlige type, hvor selve trømlen bestod af en hul jerncylinder, der kunne fyldes med vand på det sted, hvor trømlen skulle arbejde.

Landevejen gennem Beder 1971; som på det tidlige billede ser man mod Aarhus. Til højre Kristiansgårdsvej, til venstre Stationsvej. En del af de gamle træer langs vejen er faldet.

Få steder som i Beder kan man se den nyeste udviklings resultater. Her er et landsbysamfund under forandring til en forstadsagtig bebyggelse. Det lille Beder sogn – ca. 1.000 ha – rummer megen skønhed: små landsbyer som Fulden, Fløjstrupskovene mod øst, mod vandet og området ved Vilhelmsborg. Den naturskønne egn har gjort indtryk på mange:

»Ak hvor snart, hvor snart,
ret med vindens fart
svandt dog tiden, hulde børn, blandt eder.
Aldrig før så skønt,
sommerfriskt og grønt
forekom mig livet her i Beder«.

Således skrev ingen ringere end »Adam Homo«s forfatter, Frederik Paludan-Mül-

ler, der ofte var gæst i præstegården, idet hans bror havde embedet.

Fra 1884 blev Beder stationsby, da Hads-Ning Herreders jernbane blev åbnet. Banen fik stor betydning for Beders udvikling; byens privilegerede kro blev flyttet til stationsvejen, og flere snese beboelsesejendomme blev opført.

Hvad der i anden omgang ændrede Beder præg var anlæggelsen af landevejen, der har gjort det muligt let at komme til og fra Aarhus og dermed gjort den tidligere landsby til et attraktivt område for parcelhusbyggere. Beder er endvidere blevet gennemkørselsby for trafikken til strandområderne i Mariendal og Ajstrup samt fritidsområdet ved Norsminde, til Rude og til Saxild strand.

I. G.

Skanderborgvej set mod
 Århus omkring 1940.
 Det forreste hus i bil-
 ledets højre side er
 senere blevet revet ned,
 men de tre følgende
 står endnu, således
 som det ses på
 det andet billede.

53

KONGSVANG

Her boede Larsen-Ledet

Borgerforeningen i Viby havde søgt sognerådet om tilladelse til at skænke spiritus ved sit julebal, men havde fået afslag. Der blev imidlertid skaffet øl frem ved festen, og sognerådsformanden var ikke den, der sagde nej tak. Larsen-Ledet, der var medlem af Viby sogneråd i årene 1917–21, fortæller om det følgende sognerådsmøde:

»Vi må, sagde jeg, kræve sognerådets beslutninger respekteret, og vi må først og fremmest forlange, at sognerådets formand retter sig efter de vedtagelser, der sker her.

Heri gav alle mig ret.

Formanden slog sin smedenæve tre gange i bordpladen:

»Da jeg ikke længere har sognerådets tillid, ikke engang mine partifællers . . .«

»Ja, vi andres tillid har De aldrig haft« indskød en modstander.

» . . . så nedlægger jeg min post. Jeg foreslår, vil vælger Larsen-Ledet til formand.«

Larsen Ledet blev valgt til sognerådsformand, da der ikke var andre forslag. Han meddelte imidlertid, at den nyvalgte formand nedlagde sit hverv. Der måtte derfor vælges en ny formand. Den tidligere formand blev foreslået, og da der ikke var andre forslag, betragtedes han som valgt. Larsen-Ledet havde været formand for Viby sogneråd i fem minutter.

Den store agitator for afholdsbevægelsen, hvis fader var død af druk, Larsen-Ledet, boede i Kongsvang på Frodesgade nr. 5. På billedet fra 1940 ses i højre side Fro-

Det bygningskompleks, der i baggrunden ligger skråt ned fra Skanderborgvej til Marselis Boulevard, er den ene side af Sønderport, gaden, der skulle have båret Larsen-Ledets navn. Overfor skimtes Langenæs, der begyndte at blive bebygget, efter at en arkitektkonkurrence var blevet afholdt i 1950.

desgades hjørne ud mod Skanderborgvej.

Larsen-Ledets navn var lige ved at blive benyttet til en gade i nærheden af hans bopæl. I 1951, da Larsen-Ledet fyldte 70 år, besluttede Århus byråd, at en af byens gader skulle bære hans navn. Larsen-Ledet blev spurgt og foreslog, at det blev en pæn gade, der ikke på nogen måde kunne sættes i forbindelse med drikkeri. Magistraten foreslog så Sønderport, den lille gade, der går fra Marselis Boulevard til Skanderborgvej, lige før de to gader løber sammen. Man havde imidlertid glemt at tage højde for, at der på Sønderports hjørne ud mod Skanderborgvej lå en forretning, der handlede med spiritus. Forretningens indehaver protesterede mod, at gaden blev opkaldt efter Larsen-Ledet, og denne ønskede heller ikke at få sit navn sat på en gade, hvor der solgtes drikkevarer. Aarhuus Stiftstidende foranstaltede herefter en rundspørge for at finde ud af, hvilken gade århusianerne ville tildele Larsen-Ledet. Forbløffende mange pegede på Harald Jensens Plads – der blev nok tænkt på brændevinsbrænder Harald Jensen i Ålborg i stedet for starteren af »Demokraten«, landstingsmand Harald Jensen. Resultatet blev imidlertid, at Larsen-Ledets

navn blev benyttet til en vej ved Nordre Kirkegård. Denne vej kunne på ingen måde sættes i forbindelse med spiritus.

Det var ikke ganske tilfældigt, at magistraten foreslog, at Sønderport skulle skifte navn. Der har aldrig nogen sinde været en port på dette sted på Skanderborgvej. Da Århus byråd i 1939 skulle tage stilling til, hvad gaden skulle hedde, besluttede man at kalde den Sønderport, fordi den allerede havde fået dette navn i folkemunde. I 1951 ville man som nævnt afskaffe det »uhistoriske« navn, men fik det altså ikke gjort på grund af »flaskehandleren« på hjørnet.

Samtidig med at Århus byråd i 1939 navngav Sønderport, fik gaderne på den anden side af Skanderborgvej også deres navne. Man besluttede – efter nogen diskussion – at opkalde dem efter sønderjyske byer: Sønderborggade, Tøndergade, Augustenborggade o. s. v. Disse gader lå på Langenæs, som virkelig må betegnes som et næs, der strækker sig ned mod Århus Å ud fra det højreliggende område øst for Skanderborgvej. En væsentlig del af Langenæs var dengang optaget af kolonihaver. Først i 1950'erne og 1960'erne fik området det udseende, som det har i dag.

C. R. J.

Her boede rosinerne. Befolkningen i Viby var delt i kørendere, de små gårde i Terp, svedskerne med de store gårde i Nordby og de mellemstore gårde, rosinerne, i selve Viby.

54

VIBY

Bilkørsel forbudt i Viby

I 1910 søgte Forenede Danske Motorejere Viby sogneråd om tilladelse til, at der måtte køres på vejene i Viby sogn i tidsrummet mellem 12 og 4 om natten. For det lille bondesamfund uden for Århus var det imidlertid ikke let at acceptere sådan nymodens pjat, så ansøgningen blev afslået. I det hele taget var man ikke begejstret for moderne trafikmidler i Viby. Da Odderbanen i 1880-erne skulle anlægges, skulle der bygges en station i Viby. Sognerådet sendte to mand til forhandlingerne herom. De fik påbud om at modarbejde planerne på alle mulige måder.

Måske skyldes denne negative indstilling til biler og jernbane, at man følte, at der var mere end nok trafik i sognet. Gennem flere hundrede år har landevejene fra Århus til Skanderborg og Horsens gået gen-

nem sognet. Skanderborgvejen og Horsensvejen mødtes et stykke vest for Viby og gik derefter samlet ind til Århus, ligesom tilfældet er i dag. På det ældste billede ses fællesvejen, Kongevej, gennem Viby omkring 1905. Det landlige præg er tydeligt. Bemærk således mælkejungerne ved vejkannten. Der var da heller ikke engang 1.000 mennesker i Viby på den tid. De fleste boede nord for Kongevej, især langs vejen til Nordby, mens bebyggelsen syd for vejen og i Terp var væsentlig mere spredt.

I dag ligger Vibys centrum syd for Kongevej. Den udvikling, der skulle føre Viby fra bondesamfund til by med mange mennesker, industri og handel, begyndte i årene lige før 1. verdenskrig. Gårdene i Viby blev opdelt i parceller, og en række villakvarterer opstod. Således ligger Rosenvæn-

get og Rosenvang, de to ældste villakvarterer i Viby, på Vibygårds jorder. Vibygårds stuehus lå endnu efter 2. verdenskrig på Kirkevej, men er nu nedrevet. Vibygård bidrog også med noget jord til Kongsvangkvarteret, der dog først og fremmest blev opført på Stenkildegårds jorder. Endnu minder Stenkildevej og Stenkildeparken om denne gård. Fredensvangkvarteret ligger på den tidligere Fredensgårds marker, mens Alderslyst og Kongsgårdkvarteret ligger der, hvor Kongsgård havde jord. Og således kunne man blive ved med at nævne gårde, der endnu i dag dukker op i form af navne på kvarterer og veje.

Det var ikke kun villaer, der blev bygget i Viby. De småhuse og gårde langs Kongevej, der ses på det ældste billede, blev revet ned og i stedet blev der bygget beboelsesejendomme. Kongevej var således helt op til 1950'erne en forholdsvis smal gade med beboelsesejendomme og forretninger på begge sider. En del af disse har imidlertid måttet nedrives for at gøre plads til trafikken til og fra Århus. Således er bygningerne på den nordlige side af Kongevej

blevet nedrevet, og politistation og bibliotek opført. På hjørnet af Kongevej og Viby Ringvej, den tidligere Nordbyvej, er hotel Merkur blevet bygget, og lige ved dette ligger der et nyt bycenter med gågade, specialforretninger og supermarkeder. Kongevej er nu blevet firesporet med mange lyskurver. Trafikken er også i dag et problem for Viby.

Bidragende til den kraftige udvikling af Viby – i 1970 havde Viby (Viby og Fredens sogn) ca. 23.000 indbyggere – har været fremvæksten af en betydelig industri. Det begyndte kort efter århundredskiftet, da Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger besluttede at bygge en fabrik i Viby. Denne fabriksvirksomhed er siden blevet udvidet. Andre er kommet til. Et helt nyt industrikvarter – Viby industrikvarter – er opstået mellem Skanderborg landevej og Christian X's Vej, og nord for Skanderborg landevej har Jyllands-Posten nu sit hovedsæde, ligesom Korn- og Foderstof Kompagniet har opført en stor administrationsbygning her.

C. R. J.

Kongevej er en af de mest befærdede udfaldsveje fra Århus. Den overgås kun af Grenåvej, der i august 1969 havde en døgnfærdsel af personbiler på ca. 22.000 mod Kongevejs ca. 19.500.

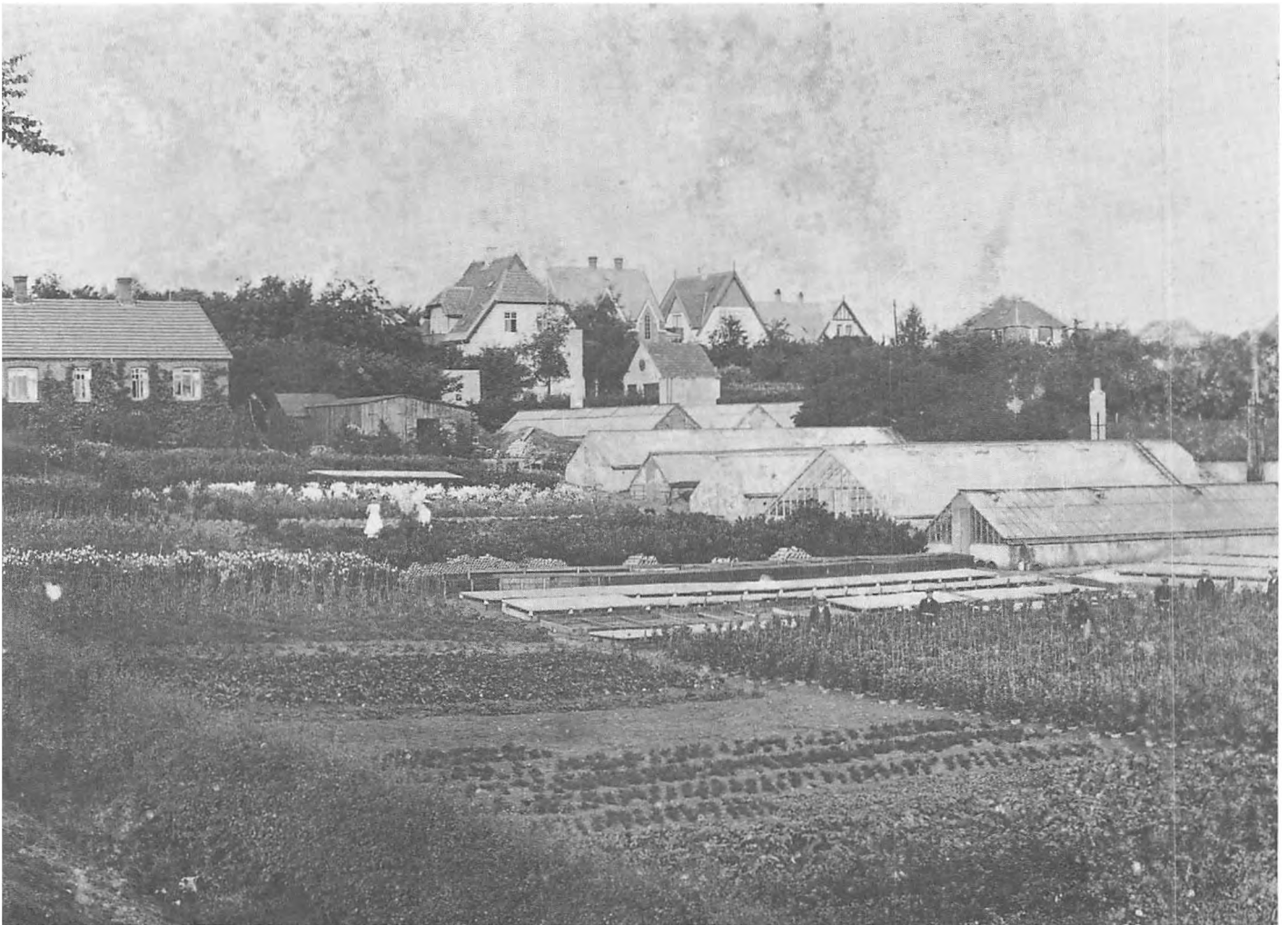
Leverandør af frugt og grønsager

Gartneriet ved bygrænsen ca. 1905. Drivhuse og mistbænke har man kendt i århundreder. Ved flere af vore herregårde er bevaret gamle drivhuse. De kaldes her sædvanligvis orange-rier, fordi de oprindelig var tænkt som vækststeder for de sydens frugter, der ikke kunne få varme nok i det danske klima. Mist betyder gødning, og en mistbænk er en glas-dækket træramme, hvor en gødningsblandet jord om foråret giver gode vækstbetingelser for frø. Allerede i 18. århundrede kendte man til at opvarme mistbænke ved damp.

I en såkaldt landøkonomisk beskrivelse af Århus Amt fra 1827 skrev naturvidenskabsmanden J. H. Bredsdorff, at man i Aby i højere grad, end det hidtil havde været tilfældet, burde lægge sig efter have dyrkning. Opfordringen skyldtes ikke en tilfældig idé, men til en vis grad det forhold, at jordene syd for den nuværende Silkeborgvej på grund af den lave beliggenhed og den heraf følgende fugtighed var vanskelige at have med at gøre. De gav ganske vist megen hø, og Abybønderne var misundt af naboerne på grund af deres fine høslet; men selve slagningen var besværlig, og græsset måtte bæres fra engene til fast bund. Dræning

kendte man endnu ikke til på denne tid.

Nu var det næppe Bredsdorffs tanke, at befolkningen skulle give sig til at spise mere frugt og flere grønsager for at bøde på besværlighederne og næppe heller, at de skulle lægge deres haver i engene, men derimod, at de skulle interessere sig for den nærliggende købstad og der øge deres afsætning af gartneriprodukter. I hvor stort omfang det skete i de følgende årtier, lader sig ikke konstatere; men med Århus bys hastige vækst i århundredets sidste fjerdedel tog udviklingen fart. Det ene gartneri efter det andet blev anlagt såvel i Aby som i den øvrige omegn. Af sognets 39 husmænd

drev de 24 gartneri. De var standens aristokrati, hed det i en artikel fra 1898. Nogle havde vel oprindelig været fremmede, der efter køb af nogle tønder land fra en gård var begyndt som gartner, andre var simpelt hen husmænd, der havde set mulighederne og lagt al deres jord ud til dette brug.

På billedet fra ca. 1930 ses det gartneri, Silkeborgvej 202, der længst holdt ud nærmest byen. Det var grundlagt 1900 af Chr. R. Sørensen og omfattede 1 ha landbrugsjord. 1908 blev det overtaget af Kaj Schjerup, der siden 1906 sammen med C. U. Schierup havde drevet blomsterhandel på Bancgårdsplads (hjørnet til Ryesgade, hvor der nu er fotoforretning). Sørensen begyndte 1909 en ny virksomhed i Gellerup. Gartneriet omfattede, da det var på sit højeste, 20 drivhuse og 250 vinduer, 4.250 m² under glas. Det fulgte ikke det Bredsdorffske nytteprincip, man holdt sig til det dekorative – som blomstergartneri. Schjerup blev en kendt gartner, og modtog for sine produkter flere ærefulde præmier. Inden for sin branche havde han flere tillidsposter, og

han var en årrække medlem af Åby Menighedsråd.

Efterhånden som Åbyhøj voksede til, og de omliggende arealer dels blev bebyggede (mod øst), dels blev udlagt som kolonihaver (mod nord), kom gartneriet til at ligge indcklemt, og når hertil kom, at jorden med sin beliggenhed både ved og borte fra Silkeborgvej steg betydeligt i værdi, var det naturligt, at det i længden blev urentabelt at fortsætte den gamle virksomhed. Omkring 1950 blev den da solgt til Åbyhøj Boligforening, der i slutningen af årtiet på arealerne opførte bebyggelsen »Birkeparken«. Langs hovedlandevejen placerede man i to sektioner en række butikker. De adskiltes på midten af en pergola, der giver et smukt udsyn over de gule beboelsesejendomme, der blev anbragt forskudt for hinanden med have- og parkanlæg imellem.

Fjernelsen af gartneriet blev symbolsk. Åby og Åbyhøj var ikke mere købstadens gartnerby. Allerede 1942 var 12 af de 24 virksomheder fra århundredskiftet forsvundet – i dag er der kun et par stykker tilbage.

F. H. L.

Birkeparken består foruden af selve parkbebyggelsen, der strækker sig op mod kolonihavearealerne i nord, af to blokke, anbragt med gavlen mod Silkeborgvej. I pergolaen mellem blokkene er anbragt bænke; men stedet indbyder ikke umiddelbart til et stille hvil. Dertil larmer trafikken på Silkeborgvej for meget.

Mølle og rutebilstation

Betragter man de to billeder her, hjørnet af Silkeborgvej og Carit Etlars Vej henholdsvis ca. 1920 og i dag, falder det vel mest i øjnene, at møllen, Abyhøj Mølle, er borte. Men bortset herfra har stedet egentlig ikke skiftet karakter. Det er blevet tættere, og det er gået ud over de åbne marker, og det har fået bypræg, sådan som det nu foregår med lineal og passer. Af husene ligger de fleste der endnu. Nogle af dem har undergået ændringer, men de kan stadig findes inde i de tilvoksede haver.

Møllen, der var af den hollandske type, var ikke særlig gammel. Den blev opført i 1866 og arbejdede derefter til nogle år efter 2. verdenskrig, da den form for kornformaling, som den repræsenterede, allerede var forældet. Som talrige andre danske vindmøller var den i 1920'erne blevet forsynet med motorkraft; men det rakte ikke i kampen mod de mærkevarefirmaer, der allerede før krigen havde erobret store

dele af melmarkedet. Endnu ind i 1960'erne stod noget af »kroppen« tilbage og vidnede om, hvad der var virket med på stedet. Den forsvandt for en handel med campingvogne, der blev administreret fra den tidligere beboelse, der, som det ses, lå ved Silkeborgvej. Nu er beboelsen også borte, og det gamle minde om landsbytilværelsen er erstattet af et center for den svenske Saab-automobil. Mekanikken holder man fast ved.

Bebyggelsen i møllens omgivelser, således som den tager sig ud på 1920'billedet, er et vidnesbyrd om, at det, der længere inde ad Silkeborgvej allerede havde taget form af forstad, var på vej udad. Her på Silkeborgvej havde der da også været en lokal dagvogn siden 1903. Den kørte netop her fra Abyhøj Mølle og ind til Vesterbro Torv. Om lørdagen kunne man komme helt ud til Tousvej. Turene blev gennemført 8 gange daglig hver vej, og taksten var 10 øre

Abyhøj Mølle lå frit, da dette billede blev taget omkring 1920. Det var en hollandsk mølle, den type, der tidligere i så høj grad prægede det danske landskab. Det geniale ved den var, at man kun skulle dreje hatten for at få vingerne op i vinden, og den kunne derfor bygges bred og fast. Ved de gamle stubmøller havde man måttet dreje hele møllehuset. Typen er første gang beskrevet i Holland i det 17. årh., men er ældre – muligvis i virkeligheden fra Tyskland.

Carit Etlars Vej fortsætter mod syd i Åby Bækgårdsvej. Krydset passeres hver dag af talrige skolebørn, der skal til og fra den tidligere Åby Kommunes anden skole, Gammelgårds-skolen. Der blev derfor for nogle år siden opsat lyssignaler til imødegåelse af den øgede ulykkesfare fra den stadig voksende, moderne trafik. Over beboelsescjendommen til venstre spiret af Abyhøj kirke, der blev taget i brug 1945. I nærme-ste fremtid falder spiret og erstattes af en klokkestabel ved siden af kirkebygningen.

for voksne og 5 øre for børn pr. enkelttur. Ruten var grundlagt af et konsortium under grundejerforeningen; men allerede efter tre års forløb blev konsortiet ked af den, og den blev da 1906 overdraget til den daværende ejer af møllen, Koefoed. Da Abyhøj Mølle i 1909 blev overtaget af Johan Strandgård, fulgte ruten med. Dagvognen var da forlængst blevet afløst af en hest omnibus, »Kanmariefuglen«, som man havde købt hos Københavns Kommune. Den havde 14 siddepladser, en del ståpladser og en bagperron.

Nogen lysttur var rejsen ad Silkeborgvej ikke. Den var, før den i 1914 blev brolagt, en almindelig makadamiseret, grusdækket landevej, der navnlig i regn- og snevejrperioder frembød et broget skue af huller og ælte. Den var uoplyst, og det fortælles, at overfald ikke var ualmindelige i den mørke årstid. Men om det var Abybøller, der var på spil, eller det var købstadens, der forlagde residensen, melder fortællingen ikke. Bussen blev bravt brugt, når vejret var dårligt – så kunne man undertiden tælle 40 personer sammenstuvet i den. Var vejret godt, sparede man 10-ørerne. I almindelighed kunne 2 heste klare opgaverne, men lå sneen for høj, måtte der 4-spand til.

Med et par kortere pauser drev Strandgaard Abybussen til 1937, da den blev solgt til Århus Kommune. Han havde fra 1928 tillige kørt på Brabrand. Strandgaard, der et

par år var møller og vognmand samtidig, blev anerkendt som en af rutebildriftens pionerer. Han startede en organisation af bilejerne, først på lokalt plan, senere landsomfattende, og da man oprettede Landsforeningen for Danmarks Bilruter, blev han foreningens formand. Når han valgte at opgive Abyhøjruten, skyldtes det konkurrence fra de købstadkommunale trambusser, der 1936 med linie 5 var begyndt at køre ad Silkeborgvej til byskellet; 1937 blev ruten forlænget til Tousvej og med en sidelinie til Gammel Åby. Strandgårds navn er dog endnu i 1971 ikke forsvundet fra de århusianske rutebiler. Det kan hver dag læses på de brune Brabrandbuser.

Carit Etlars Vej er i 1950'erne forlænget mod nord til det dobbelte af sin oprindelige længde. På den nye vejs venstre side er opført den tidligere kommunes anden skole, Gammelgårdsskolen. Den ligger på den forlængst nedrevne Åby Gammelgårds marker og er i de allerseneste år blevet et slags midtpunkt i et meget stort parcelhuskvarter, der strækker sig op over bakkerne helt op til Hasle by. Silkeborgvej er blevet en hovedfærdselsåre, der foreløbig kun har måttet ofre sin cykelsti til nutidens bilstrøm. En dag kommer den vel til at ofre mere – også helt hcrude, og så begynder mellemkrigsårenes Abyhøj at miste sit ansigt. Men nede i Gammel Åby eksisterer landsbyen endnu i dag. Vidste De det?

F. H. L.

Juleslagtning og brandkatastrofer

I Kongelig privilegeret Aarhus Stifts-Tidende for onsdag den 5. december 1849 meddeles – under overskriften: Aarhus, den 4. december – bl. a.: »I landsbyen Brabrand en mil herfra vester på har sidste nat raset en skrækkelig ildebrand, der under den stærke storm greb så voldsomt om sig, at 7 gårde, 3 bolsteder og 11 huse lagdes i aske, hvorved 27 familier er blevet husvilde. . . . Ilden skal være opkommet hos en husmand, der, eftersom det fortælles, havde smeltet talg i sin skorsten«.

Bebyggelsen i datidens Brabrand omfattede 14 gårde og 14 huse med jord samt et antal jordløse huse, og var i hovedsagen koncentreret langs nord- og sydsiden af bygaden, nuværende Hovedgaden, mellem Truevej-Kirkevej i vest og Skovbakkevej-Søparkvej i øst. Officielle gadenavne kendes dog først fra 1913.

Det var i dette tæt bebyggede område, at ilden opstod hos husmand Peder Gylling, der boede i et bolsted på sydsiden af Hovedgaden umiddelbart øst for Tværvej. Her havde netop den pågældende dag fået juleslagtningen overstået, og det var i forbindelse med behandlingen af slagtemaden, at branden opstod om aftenen. På grund af blæsten bredte ilden sig fra gård til gård langs gadens sydside mod øst til ud for Nørrevej. Og da vinden pludselig slog om, sprang ilden over gaden og raserede arealet fra Nørrevej i øst til Truevej i vest og bredte sig mod nord langs denne vejs østside, hvor der lå et antal huse. Endnu den følgende morgen var ilden ikke døet ud.

Den store brandkatastrofe (større end avisens første tal, nemlig 13 og ikke 11 huse) gjorde et voldsomt indtryk og udløste en storstilet hjælpeaktion. Der blev arrangeret indsamlinger til de nødstedte ikke alene på egnen og i de nærmeste byer, men også på så fjernliggende steder som Næstved og omegn.

For Brabrands bymæssige udvikling fik branden stor betydning. Ved genopbygningen

af de nedbrændte ejendomme udflyttedes 4 gårde og 3 bolsteder fra byen til de pågældendes marker. Derved påbegyndtes en udvikling, der siden er fortsat, og som efterhånden ændrede den gamle bondelandsby. Gårde og huse forsvandt fra landsbyen og gav plads for nye bygninger, der ikke havde direkte tilknytning til jordbruget.

Abningen den 3. september 1862 af Jyllands første jernbanestrækning mellem Aarhus og Randers greb derimod ikke straks ind i landsbyens udformning, idet banen og stationen blev lagt nord for byen. Dog anlagdes i 1862 Jernbanevej som en parallelvej til Hovedgaden.

Den jyske længdebanes linieføring kunne imidlertid have fået vidtgående konsekvenser for Brabrand. Der blev i 1866 i folketinget fremsat lovforslag om, at jernbanelinien fra syd skulle støde til Aarhus-Randers-banen i Brabrand, som derved ville blive et trafikknudepunkt, idet Aarhus ville blive forbundet med længdebanen ved en sidelinie. Dette lovforslag blev med held modarbejdet af den århusianske folketingsmand, konsul J. M. Mørk (1827–89), og resultatet blev, at banelinien fra Fredericia, åbnet 1868, blev ført ind til Aarhus.

På denne tid begyndte den bedrestillede del af det århusianske borgerskab at bygge sommerboliger i Brabrand sogn. Den første var købmand Hans Broge (1822–1908), der så tidligt som i 1866 købte en grund på 5 td. land i bakkerne nord for Brabrand by, hvor han byggede sin, endnu eksisterende sommervilla på nuværende J. P. Larsens Vej, arkitekt Thomas Arboe (1836–1917). Her havde han resten af sit liv sit hjem næsten hele året rundt.

I de sidste årtier af forrige århundrede voksede Brabrand by stærkt. I perioden 1878–1901 øgedes husenes antal med 46. Alene i 1893–94 byggedes 16 huse, de fleste i kvarteret omkring Truevej og Kirkevej. Byggeaktiviteten er siden fortsat ikke blot i Brabrand by, men også – navnlig efter 2.

Det er Hovedgaden, ca. 1905, set mod øst; t. h. ses hjørnet ved Søvej. Derpå følger en af de gamle gårde, der blev genrejst på sin tidligere plads efter branden i 1849. Gården blev nedrevet i 1908. Husrækken langs gadens nordside stammer fra tiden op mod og omkring århundredskiftet. T. v. ses gavlen af det vestlige hjørnehus på Stationsbakken. Lidt længere tilbage ses den østlige hjørnebygning ved Nørrevej.

På dette billede fra 1971 er fotografen rykket lidt tilbage. Hjørnet ved Søvej er det smalle, hvide husfremspring i billedets baggrund. I forgrunden t. h. lå tidligere det ene af landsbyens to gadekær. I 1880'erne blev vandhullet fyldt op, og de to små, endnu eksisterende huse bygget. På gadens nordside er den gamle husrække erstattet med Brabrandhus, indviet efterår 1968. Længere tilbage ses den østlige hjørnebygning på Stationsbakken.

verdenskrig – i hele sognet, således at store dele af Brabrand sogn er udbygget med dels boligområder, dels industrikvarterer.

Landevejstrafikken fik navnlig betydning for Brabrand, efter at vejen Arhus-Silkeborg var åbnet i 1854. I forbindelse hermed blev bygaden brolagt i 1850'erne, siden er vejbelægningen fornyet et par gange. Fra begyn-

delsen af 1960'erne er hovedvejstrafikken blev ledet uden om Brabrand by ad en i 1960–62 anlagt vej langs sydsiden af jernbanen. I forbindelse med trafikomlægningen blev Trucvej ført under såvel hovedvej som jernbane, og ved Skovbakkevej blev der bygget en gangtunnel under begge færdselsårer.

G. R.

Billedet af Viborgvejen gennem Hasle er hentet fra et postkort fra ca. 1905. I vore dage har postkort fået stor betydning til dokumentation af den bebyggelses- og landskabsmæssige udvikling. Billedet her er taget af H. A. Ebbesen, der 1884–99 havde atelier i Århus. Ebbesens billeder og pladesamling udgør i dag en værdifuld del af den lokalhistoriske samling ved Århus Kommunes Biblioteker.

58

HASLE

Med dagvogn en time til Hasle

»Den gamle landevej fra Århus til Viborg kan betragtes som et godt eksempel på vore forfædres foragt for den lige linie«, skrev bibliotekar Chr. Heilskov i Århus Stifts Arbejder 1913. I virkeligheden var der nu ikke tale om nogen foragt, men blot om, at vejene – i al fald de af dem, der ikke som de såkaldte kongeveje var anlagte – altid, hvor det var muligt, tog den nemmeste kurs gennem det terræn, færdselen skulle følge. Men rigtigt er det, at den gamle Viborgvej vred og snoede sig i alle retninger, mens den langsomt stred sig frem mod nordvest.

Drog man ud fra Århus var den bebyggelse, man først stødte på, landsbyen Hasle. Med dagvognen tog det en time at komme derud, og det øjet mødte, var en landsbyidyl, der ikke skilte sig ud fra alle andre af tilsvarende karakter. En hestepære midt på chausseen på billedet fra ca. 1905 fortæller

om datidens vigtigste kraftkilde, når det gjaldt vejtransport. Fotografen har ikke været en daglig gæst så langt fra byen. Børn og voksne har stillet sig op for at »komme med« – eller for at give billedet det præg af »liv«, det på grund af opstillingen netop ikke har fået. Konen til venstre står i sin daglige arbejdsdragt, det hvide fodsiderklæde, børnene har alle sorte uldstrømper og spidssnudede træsko på. Pigernes kjoler og drengenes »korte« bukser går nogenlunde lige langt ned.

Viborgvejen var kantet af vejtræer, der i 1905 ikke ser ud til at være særlig gamle – og i øvrigt heller ikke placeret særlig regelmæssigt. Kun træerne foran skolen, der skimtes i billedets højre side, tyder på, at de har været sat i en bestemt afstand. Masterne med de mange ribber og isolatorer på var til telefonen; elektriciteten var endnu

ikke nået uden for købstaden. Vejbelægningen var små regelmæssige brosten, placeret i et buet mønster på et makadamfundament (sand og skærver), en såkaldt chaussé.

Skolebygningen var fra 1859 og rummer, som det var sædvane, oprindelig både skolestue og lærerbolig. 1917 blev den afløst af en ny, der igen blev udvidet 1929. Den gamle skole fungerede en årrække som inspektørbolig. Hasles nyeste skole blev indviet 1940, og en senere udvidelse af denne ses til højre for kirken på billedet fra 1954. Bag rækværket på det gamle billede lå foran skolens gavl landsbyens gadekær, der på privat initiativ blev udtørret efter opførelsen af 1917-skolen og omdannet til et smukt lille anlæg.

Kirken tilhørte i mange år Brendstrupgård, men blev selvejende 1911. Det er en romansk kvaderstenskirkke med et senmiddelalderligt tårn og et endnu senere våbenhus. Bemærkelsesværdig er den kun ved sine billedkvadre, hvoraf den rummer en del. Som det fremgår af billedet fra 1905, lå den godt skjult mellem træerne nord for vejen. Den blev frilagt efter 2. verdenskrig og troner nu åbent på sin bakke. Præstegården lå oprindelig lige over for kirken, men blev efter en brand 1881 flyttet nogle hundrede meter mod øst og anbragt på landevejens sydside. I forbindelse med frilægningen opførtes en ny præstebolig lige ved kirken. Den anes bag den nye skolefløj på billedet fra 1954.

En af hovedtankerne bag landboreformerne i sidste halvdel af 1700-tallet havde været, at gårdene efter udskiftningen skulle

flytte ud på de nye marker. Det kviede man sig ved mange steder. De næsten sammenhængende gårdkomplekser omkring gadekæret eller langs gaden lusede og beskyttede hinanden. På det åbne land var man ene og udsat for omstrejferes overgreb. Også i Hasle blev gårdene liggende, og først omkring 1860 flyttede man dem ud. Resten – og det var de fleste – fulgte først efter i løbet af 1880'erne og 1890'erne. Selv om de nye tider og den almindelige udvikling naturligvis spillede en rolle for afgørelsen om flytning, var der dog også en mere håndfast årsag: flere omfattende brande, der på grund af bygningernes nære beliggenhed tog mange med sig. På 1905-billedet ser der ud til endnu at være et par tilbage – der står to mejerispande lidt oppe ad gaden – de øvrige er små gadehuse.

I de seneste år er nogle af husene forsvundet for at give plads for nye boligkomplekser og gadegennembrud. Bebyggelsen til højre, »Høje Hasle«, som den kaldes, er fra 1950'erne. Den rummede foruden lejligheder og butikker indtil sammenlægningen i 1970 kommuneadministrationen, der var flyttet dertil fra Præstehaven lidt længere nede ad Viborgvej. Hasle var en lille kommune, den mindste i sit herred. Det var dog et ret nyt fænomen og skyldtes, at man i 1962 havde måttet afstå Skejby og Lisbjerg til Århus. Nu er den et åbent forstads-kvarter, selv om den ikke mere er forstad. Landsbyen er helt borte, og man skal se godt efter for at finde dens spor. Nogle få gemmer der sig vel i krogene.

F. H. L.

Billedet her er fra 1954 og repræsenterer det trin i Hasles udvikling, da landsbyidyllen afgørende var brudt. Det skete med opførelsen af »Høje Hasle« og den nye præstebolig. Det, der siden er sket: anlæggelsen af den nye Ryhavevej, opstilling af to lyssignaler, et ved skolen og et ved Ryhavevej, og installation af helt moderne gadebelysning har kun sat en kraftigere streg under forandringerne.

Vejlby kirke set fra sydvest omkring århundredskiftet. De mange børn står smukt opstillet til fotograferingen, men desværre distraheres et par stykker af dem i det afgørende øjeblik af den ældre kone i baggrunden.

59

VEJLBY

En middelalderkirke frilægges

Slutningen af 1920'erne. Kålbygårdens sydlænge, der rummede kostalden, ses til venstre. De små firkantede ruder helt oppe under tagskægget lod ikke meget lys slippe ind, og der var faktisk altid mørkt i stalden.

Vejlbys udvikling fra et landsbysamfund til en integreret del af Storårhus har strakt sig over et århundrede. I 1872 blev de første århusianske tilflyttere eller landliggere optaget på sognets tillægsligningsliste, og efterhånden bredte bebyggelsen sig mod nord op langs Bugten. I selve landsbyen omkring kirken – nu kaldet Gl. Vejlbj – har dog den vestlige del, som billederne viser, indtil for nylig været ret uberørt af hele denne udvikling.

På arealet umiddelbart vest for kirkegårdsmuren lå omkring århundredskiftet en række sammenbyggede og som det ses ret forfaldne huse, der tjente til boliger for bl. a. enker og andre enlige. Disse nedbrændte imidlertid alle i 1912, hvorefter området blev ryddet og omdannet til en åben plads.

Men bortset fra sådanne »hændelige«

ændringer var forandringerne små. Indtil for få år siden lå således op mod den åbne plads en af de bedst bevarede af Vejlbys gamle gårde, Kålbygården, en typisk firelænget østjysk bondegård. Den er formentlig oprindeligt opført omkring 1770, men den sydlige stråttækte bindingsværkslænge, der ses på det andet billede, stammer dog fra midten af det nittende århundrede.

Kålbygården har nu måttet vige for udviklingen. På dens plads er i stedet bygget en af landets mest moderne og veludstyrede gymnasieskoler, Risskov Amtsgymnasium, der blev taget i brug i 1969. Området umiddelbart nord for gymnasiet ligger endnu ubebygget hen, men længere mod vest på den anden side af Vejlbj Centervej er de første beboere rykket ind i et større boligkompleks, Kantorparken, der for tiden er under opførelse her.

E. K. J.

1971. Mellem kirken og gymnasiet til højre ser man den nyopførte kommunale administrationsbygning. I forgrunden Vejlbj Centervej.

Vejlby Krat – det første skattely

Omtrent samtidig med at privatbanen Århus–Ryomgård blev etableret – det var i 1877 – begyndte velhavende århusianere at få blik for Vejlby Krat som et tillokkende beboelsesområde. Man kunne da tage toget ind til byen fra den nærliggende station, hvis man da ikke foretrak at spadserere den dejlige tur gennem Riis Skov eller at cykle ad den særlige cykelsti, reserveret for medlemmer af Århus Bicycle Club.

Allerede i 1871 havde dog rådmand Liisberg købt 5 tdr. land i Vejlby Krat, som han dels udstykkede, dels bebyggede med den store villa »Krathuset«, nu liggende ved hjørnet af Østre Skovvej og Krathusvej. Der udviklede sig da på skrænten ned mod Stationsgade en villabebyggelse i meget

smukke omgivelser. Længe blev dette område i Risskov foretrukket af århusianerne, også efter de store indlemmelser syd på af Marselisborg-området omkring århundredskiftet. »Krathuset« var nok det smukkeste hus, der blev opført i Vejlby Krat; det tilhører nu Statshospitalet og anvendes som tjenestebolig for flere ansatte; men også det hus, der er vist på billedet, »Skovhuset«, var en statelig bygning. Det er nu Krathusvej 7 og huser Statens Institut for Talelidende. »Skovhuset« blev opført i 1902 af direktør Niels Øllgård Kampmann fra Århus Kul Kompagni, og det var en villa med alle moderne bekvemmeligheder: bad, WC, elektrisk lys og centralvarme.

I. G.

Udsigt fra Riis Skov over Vejlby Krat og Vejlby Fed. Huset er »Skovhuset«, der, da billedet blev taget omkring 1910, vel var 7-8 år gammelt. Først i 1913 blev Østre og Vestre Skovvej åbnet, og dermed vejforbindelse til Århus etableret gennem Riis Skov. De folk, der flyttede derud, var lokket både af den frie beliggenhed og af den lave skat.

Nu er tiden omkring midten af 1920'erne. Beboerne i Vejlbj Krat fik en stor lettelse, da cykelstien mellem jernbanen og havet blev åbnet 1897. Dermed blev imidlertid også Vejlbj Fed tilgængeligt, og ikke alene besøgt, men efterhånden også beboet af århusianere, som det fremgår af dette billede.

Kønt er der stadig i Vejlbj Krat, og fra dette sted i skovbrynet kan man overskue bugten nord for Århus med de mange kyststrækninger, indsnævninger og holme. Institutionerne præger nu det gamle villakvarter.

20'ernes og 30'ernes sommerland

Feddet – eller mere korrekt Vejlbj Fed – er det 200 td. land store, flade, sandede, ufrugt-bare terræn, der begrænses af Egåen, kysten, Århus-Grenå-banen nord for Risskov og Århus-Grenå-landevejen. Det er gammel havbund, der er blevet tørlagt ved landhævning efter istiden.

Før 1800 var Feddet en øde sandørken, hvorover den gamle vej til Grenå og Ebeltoft gik. Denne vej udgik fra Mejlgades port og fulgte kysten på det første lange stræk mod nord, først langs foden af skrænterne ved Risskov, derpå ud over Feddet stadigt i umiddelbar nærhed af kysten. Ved Feddets nordøstlige hjørne, halvøen Akrogen, trak den lidt ind i landet for at passere over Gl. Egåbro, nuværende Brovej, og fortsatte mod Skæring.

I 1804 blev den »gamle, farlige vej« langs kysten ved Riis Skov erstattet af en ny vej oven om Riis Skov og Vejlbj; men Egåen

blev stadigt passeret ved Gl. Egåbro. Denne omtales i 1821 som så brøstfældig, at folk advaredes mod at køre og ride over den endog ved højlys dag. Den gamle vej over Feddet blev først nedlagt i 1870.

Feddet tilhørte de Vejlbj-bønder, der udnyttede en del af arealet til græsning. Et minde herom er Fortevej, der strækker sig fra Vejlbj helt ned til stranden. »Forte« betegner bl. a. en indhegnet vej, ad hvilken kreaturerne blev drevet til og fra græsningsarealerne.

På grund af jordens ringe kvalitet havde kun få udflyttere fra Vejlbj slået sig ned på Feddet i løbet af 1800-årene. Ved århundredskiftet lå derfor kun enkelte hedegårde og bolsteder derude. Netop fordi der var så øde, havde det århusianske militær sine skydebaner på Vejlbj Fed, på den nuværende Bellevue-Hals areal, ca. 1870 til 1927. På Feddet havde Århus Bicycle Club også

Nordre Strandvej ca. 1925, set mod VSV fra vjens NØ-lige ende, efter at den i 1920-22 var blevet istandsat på beboernes bekostning. T. h. ses Strandbygård, der i dag på gavlen bærer årstallene 1795 og 1945. Gården er således en af de ældste ejendomme på Feddet. Det lille hus, som følger efter gården, er Vennersgave, der er rejst, efter at det forrige hus, der tilhørte en fisker, var væltet i julestormen 1902. T. v. ses udmundingen af Ryvangsallé.

»den største cykelbane i Norden« i perioden 1894–99.

I begyndelsen af århundredet flyttede den første århusianer ud på Feddet i den nyopførte villa Strandborg. Den næste var toldklareren Aage Berg (1871–1928). Han købte i 1906–07 et bolsted på 9 tdr. land, der blev kaldt Elyria. Det lå NV for nuværende Nordre Strandvej, navngivet ca. 1910, mellem Strandbyvej og Elyriavej. Berg købte den lille landejendom for at kunne avle fourage til de heste, han måtte holde i sin toldklarings-, kørsels- og speditjonsforretning. Ca. 1910 købte han sammen med en anden endnu et bolsted, der strakte sig fra Nordre Strandvej til havet langs Aage Bergs Vej. Ved stranden byggede han sit sommerhus Havstokken. Berg var naturelsker og blev helt bjergtaget af det nyfundne, jordiske paradys, som han ønskede at dele med sine medmennesker. Derfor udstykkede han sine 14 td. land i 38 parceller og averterede i aviserne: »Enhver bør eje en plet af Danmarks jord, når dette kan fås for kun 10 øre pr. kvadrat-alen med udbetaling efter købers ønske«.

En almindelig kolonisering af Feddet hæmmedes imidlertid af de dårlige trafikforhold. Dette ændredes under Bergs energiske ledelse. Først forlængedes i 1911–13 den i 1894 mellem Århus og Risskov stationsby etablerede cykelsti helt ud til Gl. Egåbro med

en sidegren op ad Strandbyvej. Derpå istandsattes i 1920–22 Nordre Strandvej på beboernes bekostning (122.000 kr.). Vejen, der var en af de længste privatejede i landet, havde hidtil henligget som et par hjulspor med store pletter af løst sand. Efter istandsættelsen overtog kommunen vejen i 1923 som offentlig bivej, og hermed var Feddets naturskønne område åbnet for århusianerne.

Foruden de fastboende sommerhusbeboere kom nu på sommersøndage byboerne i stort tal med rutebil, med tog og på cykel. I den varme sommer 1926 kunne der være omkring 10.000 badegæster på stranden om søndagen. Denne invasion fremkaldte et forbud fra grundejerforeningen mod ophold på og badning fra stranden. Efter voldsomme diskussioner blev resultatet, at forbuddet mod omklædning på åben strand blev opretholdt, og at kommunen skulle bygge et badeetablisement til brug for de tilstrømmende badegæster.

Feddet blev etableret som et typisk sommerhusområde, men har efterhånden udviklet sig til et almindeligt villakvarter, der nu er meget nær ved at være udbygget. Digteren Oluf L. Arndal's ord i »Feddets Fele«, 1925, har derfor ikke længere gyldighed, når han siger:

Byg dig et hus på det sandede Fed,
så får du en nybyggers glæde . . .

G. R.

Det tilsvarende parti i 1971 viser, at Nordre Strandvej er udvidet og forbedret. Helt i forgrunden t. v. ses udmundningen af Sandagervej med en moderne et-plans villa på hjørnet. Den følgende udmundning over fortovet er Ryvangsallé. T. h. Strandbygård, avlsbygningen i forgrunden har langs hovedparten af NØ-siden fået en tilbygning med halvtag, beboelsesfløjen bagved er genopført i 1945 efter en brand i de sidste år af 2. verdenskrig. Bag buskene ved flagstangen ligger Vennersgave.

Henvisningerne er ikke fuldstændige; der bringes navnlig henvisninger til steder, som ikke er umiddelbart nærliggende. Således er der ikke henvist til Emanuel Sejr: Gamle Århusgade I-II (1960-61), som ofte har været benyttet. Det samme gælder som hovedregel Århus Vejviser for en række år; herfra er i mange tilfælde hentet oplysninger om forretninger og beboere. Endelig har forfatterne haft adgang til overbibliotekar, dr. phil. Emanuel Sejrs store indeks til aviser m. m. Her som så ofte før er det bekræftet, at dette omfattende kartotek vil være grundpillen for arbejdet med Århus bys historie.

Følgende forkortelser er anvendt: Dem. for Demokraten, ÅgT. for Århus gennem Tiderne I-IV (1939-41), ÅSt. for Aarhus Stiftstidende og ÅrSårb. for Århus Stifts Årbøger.

Side 10-11

Danmarks kirker Århus amt I (1969 f.). – Dem. 17. nov. 1965. – ÅSt. 15. nov. 1965.

Side 12-13

Bernhardt Jensen: Tre Århusmaer (1957) s. 22-24.

Side 14-15

ÅrSårb. 1923 s. 136, 1929, s. 204 – Bernhardt Jensen: Som Århus morede sig (1966) s. 88 f.

Side 16-17

Knud Erik Svendsen m. fl.: Dansk pengehistorie 1700-1960 I (1968) s. 224 ff. – ÅSt. 1. dec. 1837, 9. dec. 1842, 9. april 1926, 27. nov. 1937. – ÅgT. II s. 112 f., 157. – Architekten 1927 s. 258 f.

Side 18-19

ÅgT. I s. 114 – J. Hoffmeyer: Blade af Århus bys historie II (1906) s. 298. – ÅrSårb. 1917 s. 82 og 1959 s. 41.

Side 20-21

Århus Promenade 1909-1959 (1958) s. 42. – Rasmus Nielsen: Århus i fyrerne (1959) s. 119 f. – Danmarks kirker, Århus amt, 2.-14. hft. (1971).

Side 22-23

Rasmus Nielsen: Århus i fyrerne (1959) s. 133.

Side 24-25

Peter Holm: Den gamle By i Århus (1951) s. 15-60. – Bo Bramsen: Den gamle By i Århus (1971) s. 11-41. – Architekten XI (1909) s. 509-16, 521-27. – Viggo J. v. Holstein Rathlou: Århus (1920) s. 196-99. – Weilbachs Kunstnerleksikon II (1949) s. 427, III (1952) s. 82. – Århus Amtstidende 21. nov. 1964. – ÅSt. 1. marts 1963, 22. nov. 1965, 14 febr. 1971. – Dem. 21. nov. 1965, 14. febr.

1971 – dpa (danske praktiserende arkitekters tidskrift) 1971 nr. 6-7 r. 48. – By og Bo 1971 nr. 4 s. 29-31.

Side 26-27

Hans Hartvig Seedorff Pedersen: Da de begyndte. Spredte blade af et stormagasins memoirer (1943). – Krak. Danmarks ældste forretninger (1950) s. 384 ff. – ÅSt. 16. febr. 1971.

Side 28-29

Århus Byråds forhandlinger 1936-37 B s. 229. – Dem. 13. nov. 1955.

Side 30-31

De danske byerhverv (1904) s. 77-80. – ÅSt. 26. sept. 1955.

Side 32-33

Rasmus Nielsen: Århus i 1840'erne (1959) s. 72, 142. – ÅSt. 2. april 1873 og 5. sept. 1905.

Side 34-35

Erik Christiansen: Gennem Århus i træsko (1967) s. 76. – Bernhardt Jensen: Som Århus morede sig (1966) s. 115.

Side 36-37

Peder Jensen og N. J. Israelsen: Fra den sorte skole til Middelgades port (1968) s. 19, 149. – ÅgT. II s. 244, 258. – Bernhardt Jensen: Som Århus morede sig (1966) s. 100.

Side 38-39

ÅrSårb. 1965 s. 7 og 1970 s. 7, 11. – Peder Jensen og N. J. Israelsen: Fra den sorte skole til Middelgades port (1968) s. 145, 159. – Århus Byråds forhandlinger 1873 s. 45. – Bernhardt Jensen: Som Århus morede sig (1966) s. 100.

Side 40-41

Peder Jensen og N. J. Israelsen: Fra den sorte skole til Middelgades port (1968) s. 26, 99, 121, 186, 190. – Folketælling 1845 (fotokopi i Århus Folkebibliotek). – Dem. 22. maj 1960, 12. april og 9. august 1961.

Side 42-43

Viggo J. v. Holstein Rathlou: Århus II (1921) s. 225 ff. – Nyt og noter fra kultur museerne nr. 52 juni 1966 s. 8. – Beretning i Købstadmuseet »Den gamle By«s arkiv. – Dansk håndværkerstat VI (1933) s. 66. – ÅSt. 30. maj 1937.

Side 44-45

ÅSt. 22. april 1898, 20. dec. 1921 og 26. aug. 1963. – Greens Danske Fonds og Aktier 1964/65 II s. 1246.

Side 46–47

Dansk Handel og Industri III F (1935) s. 4. – Anna Winchell Bøttern, f. Grabow Jensen: Barn-doms minder fra Århus omkring århundredskiftet (manuskript i Erhvervsarkivet).

Side 48–49

Weilbachs Kunstnerleksikon II (1949) s. 545. – Helge Søgaard: Om kirkeriste i Århus (Folkeliv og kulturlevn. Studier tilegnet Kai Uldall 14. sept. 1960). – Finn H. Lauridsen: Arveprinsesse Carolines Børneasyll (ÅrSårb. 1964).

Side 50–51

Ekstra Bladet 9. sept. 1950. – »Boligen« april kvartal 1971. – Statistisk årbog for Århus 1946.

Side 52–53

Rasmus Nielsen: Fra det gamle Århus (1902) s. 11. – Århus Vejviser 1875 annonceside 43.

Side 54–55

ÅrSårb. 1932 s. 1–28 (koleraen). – Rasmus Nielsen: Århus i 1840'erne (1959) s. 79–80.

Side 56–57

ÅSt. 19. febr. 1910. – Emanuel Sejr: Århus teater gennem 50 år (1950) s. 511.

Side 58–59

August F. Schmidt: Riis Skov (1947) s. 77. – Danske gartnerivirksomheder II (1935) s. 1256 og III (1936) s. 1750.

Side 60–61

Landinspektørforeningen gennem 50 år (1925) s. 188. – ÅSt. 5. febr. 1912. – Ung i Århus II (1965) s. 38. – Århus Byråds forhandlinger 1919 A s. 106 ff. – Meddelelser om Århus kommunale skolevæsen 1934/35 s. 4. – Arbejdernes Andels Boligforening 1919–69 (1969) s. 9. – Arkitektur 1962 s. 169 f.

Side 62–63

Axel Holm: Træk fra det gamle Trøjborg (Jul i Århus 1954).

Side 64–65

ÅgT. II s. 87. – Danske møller (1934) s. 409.

Side 66–67

ÅgT. II s. 280 ff. – Weilbach: Kunstnerleksikon II (1949) s. 212. – Trap 5. udg. VIII s. 115. – Borgere i byens råd (1968) s. 88.

Side 68–69

Bygningsinspektørens protokoller 1877 20. nov. nr. 235 og 1892 28. juni nr. 115. – Århus Byråds forhandlinger 1904 s. 136, 1909–10 A s. 434, 1930–31 A s. 168. – ÅSt. 7. dec. 1907. – Dansk biografisk leksikon XI (1937) s. 76. – Danmarks adels årbog 1931 s. 123–36. – Weilbach: Kunstnerleksikon II (1949) s. 448.

Side 70–71

Danske gartnerivirksomheder III (1936) s. 1747 f. – J. V. v. Holstein Rathlou: Århus III (1925) s. 360 f.

Side 72–73

Helge Søgaard: C. Langballe & Søn, Århus, 1834–1934 (1934). – ÅSt. 18. aug. 1927 og 18. april 1956.

Side 74–75

ÅgT. III (1941) s. 431 ff. – Århus byråds forhandlinger 1910–11 A s. 378, 1911–12 A s. 322 og 1912–13 A s. 445. – Chr. Christensens Stenhuggeri og Marmorværk 1867–1967 (1967) s. 28–29. – Peder Jensen: En mystisk mand på sokkelen ved en bro (Dem. 6. maj 1964). – Peder Jensen: Den lille skider på Smedens Bro (Dem. 3. sept. 1969).

Side 76–77

ÅSt. 3. nov. 1910.

Side 78–79

Da det var nyt i Århus. Ved Ole Degn (1970) s. 44 ff. – Dansk Brygger-Stat II (1935) s. 357 ff. – E. Dam og A. Schæffer: De danske Apotekers Historie I (1925) s. 181 ff. – ÅgT. II s. 348. – Krak. Danmarks ældste Forretninger (1950) s. 574.

Side 80–81

»Ambolten« 1949 nr. 5 og 6; 1953 nr. 12.

Side 82–83

ÅrSårb. 1970 s. 7–11, 13 f, 28. – Indlemmelser i Århus kommune. Statistisk Kvartalsskrift udg. af Århus kommune årgang 17 nr. 3 1961 s. 17. – Århus kommunalhåndbog 1966 s. 193 f, 197, 205, 214 ff. – Emanuel Sejr: Gamle billeder fra Århus havn (1968) s. 27, 35. – Emanuel Sejr: Lidt om lodser og lodshuse i det gamle Århus (1966) s. 28–34. – ÅSt. 6. april 1968. – Dem. 16. sept. 1959 og 2. april 1966. – Ole Degn: Da det var nyt i Århus (1970) s. 78 f.

Side 84–85

Viggo J. v. Holstein Rathlou: Århus II (1921) s. 5 f, III (1925) s. 567 ff. – Ole Degn: Da det var nyt i Århus (1970) s. 115 ff, 129–134. – Arkitekten 1944 s. 149–172. – ÅgT. IV (1941) s. 11 f, 112–122. – Århus byråds forhandlinger 1921–22 B s. 59, 1924–25 C s. 32 f, 1925–26 A s. 142. – ÅSt. 3. dec. 1963. og 26. nov. 1970. – Dem. 26. sept. 1965. – Weilbach: Kunstnerleksikon I (1947) s. 578 f.

Side 86–87

Århus byråds forhandlinger 10. juli 1874 og 24. juni 1875.

Side 88–89

Ib Gejl: Under værgerådet (1967) s. 93. – Sundhed og sygdom mens Århus blev stor (1963) s. 19–34.

Side 90–91

Århus Vejviser 1911 s. 66. – Trap. 5. udg. VIII (1964) s. 169, 172.

Side 92–93

ÅrSårb. 1960 s. 103. – Østjysk Hjemstavn 1950 s. 114. – Århus byråds forhandlinger 1890 s. 227, 1893 s. 155, 1901 s. 66, 1902 s. 281, 1903–04 s. 72, 81, 1934–35 A s. 259, 275.

Side 94–95

Bernhardt Jensen: Som Århus morede sig (1966) s. 58, 66, 71. – Chr. Buur: Århus skolevæsen gennem 80 år (1930) s. 181. – Århus byråds forhandlinger 1899 s. 41, 1902 s. 218, 1909–10 A s. 286 og 373, 1913–14 A s. 111, 1922–23 A s. 393. – Dem. 30. aug., 31. aug. og 1. nov. 1960, 27. sept. og 20. okt. 1961.

Side 96–97

Marselisborg birks justitsprotokol 1817–20 fol. 182 v (i Erhvervsarkivet). – Strandsynsprotokol for Viby sogn s. 3 og 5. – ÅSt. 18. april 1846. – Århus byråds forhandlinger 1899 s. 257, 1900 s. 52, 1901 s. 212, 1912–13 A s. 18, 1918–19 A s. 228, 280. – Dem. 31. dec. 1958. – Erik Christiansen: Gennem Århus i træsko (1967) s. 83.

Side 98–99

Da det var nyt i Århus. Ved Ole Degn (1970) s. 180 ff, 185 f. – Danmarks kommunale efterretninger 1939 s. 273 f. – ÅSt. 4. juni 1939.

Side 100–101

Århus byråds forhandlinger 1868 s. 48, 1873 s. 11 f. – Peter Holm: Den gamle By i Århus (1951) s. 148 f.

Side 102–103

Indlæmmelser i Århus kommune. Statistisk kvartalsskrift udg. af Århus kommune årgang 17 nr. 3 1961 s. 17 f. – ÅgT II (1940) s. 315. – Sundhed og sygdom mens Århus blev stor (1963) s. 27. – Århus byråds forhandling 1887 tillæg s. 17, 1904 s. 154. – Dem. 21. okt. 1962. – ÅSt. 13. febr. 1908, 8. sept. 1912. – Århus by's gader og veje 1948–50.

Side 104–105

Bernhardt Jensen: Den gamle skovkro. Frederikshøj (1959) s. 5, 17 og 24. – ÅSt. 18. april 1846. – Århus byråds forhandlinger 1914–15 A s. 38, 1919–20 A s. 42, 1935–36 A s. 397, 1936–37 A s. 70.

Side 106–107

Materiale i Holme-Tranbjerg lokalhistoriske samling, Højbjerg. – Af Kragelunds historie. Udgivet af biblioteksudvalget i Holme-Tranbjerg (u. å.). – ÅSt. 16. sept. 1939. – Danske Gartnerivirksomheder III (1936) s. 1704.

Side 108–109

Trap 5. udg. VIII (1964) s. 279 ff. – Velkommen til Holme-Tranbjerg, div. år. – Statistisk årbog for Århus 1970.

Side 110–111

Århus amt. Topografisk historisk håndbog II (1949) s. 123 ff. – Velkommen til Holme-Tranbjerg 1967/68. – Materiale i lokalhistorisk samling, Højbjerg bibliotek.

Side 112–113

Århus amt. Topografisk historisk håndbog II (1949) Beder.

Side 114–115

Larsen-Ledet: Mit livs karrusel VII (1954) s. 181 f, 211 f. – Arkitekten 1950 nr. 47, 1955 nr. 23. – Århus byråds forhandlinger 1938–39 A s. 188 f, 209.

Side 116–117

Poul Rasmussen og August F. Schmidt: Viby sogns historie I (1942) s. 26 ff, 217 ff, 246 ff, II (1949) s. 137 ff, 237, 270 ff. – Østjysk Hjemstavn 1959 s. 90 ff. – Statistisk årbog for Århus 1971.

Side 118–119

August F. Schmidt: Aby sogns historie I (1941) s. 88 f, II (1943) s. 92. – Anker Jensen: Sproglige

forhold i Aby sogn Århus amt (Dania bd. 5 1898). – Danske Gartnerivirksomheder III (1936) s. 1729, 1730.

Side 120–121

Trap Danmark 5. udg. VIII (1964) s. 193 ff. – August F. Schmidt: Aby sogns historie II (1943) s. 105, 128 f. – Danske møller (1934) s. 378. – Århus Amt. Topografisk historisk håndbog I (1949) Aby.

Side 122–123

August F. Schmidt: Brabrand og Årslev sognes historie III (1939) s. 24, 90–93, V (1947) s. 32–51, VI (1950) s. 39–40. – August F. Schmidt: Brabrand og Årslev sognes historie (1962) s. 135 f, 151–163. – ÅgT. II (1940) s. 87. – ÅSt. 5. dec. 1849, 20. maj 1962, 10. okt. 1969. – Dansk biografisk leksikon XVI (1939) s. 484 f.

Side 124–125

Trap Danmark 5. udg. VIII (1964) s. 200 f. – Århus Amt. Topografisk historisk håndbog I (1949) Hasle. – Hasle-Skejby-Lisbjerg Kommunalbog (1933). – Chr. Heilskov: Fordums landeveje og rejseliv i Århus amt (ÅrSårb. 1913 s. 31 f). – Rasmus Bendixen og Finn H. Lauridsen: Hasle Skole og dens Lærere (ÅrSårb. 1969 s. 131 f).

Side 126–127

Regnar Knudsen: Vejlbjby-Risskov gennem Tiderne (1955) s. 46–54, 284.

Side 128–129

Regnar Knudsen: Vejlbjby-Risskov gennem Tiderne (1955) s. 317 ff. – Christian Kampmann: Om min far Niels Øllgård Kampmann (1956) s. 98 ff.

Side 130–131

Regnar Knudsen: Vejlbjby-Risskov (1955) s. 11–20, 62–80, 283–300, 335–59. – Regnar Knudsen: Vejlbjby stednavne (ÅrSårb. 1931 s. 77–126). – Chr. Heilskov: Fordums landeveje og rejseliv i Århus amt (ÅrSårb. 1913 s. 44). – Drakenberg Posten 1626–1926 jubilæums-nummer (1926) s. 38. – Emanuel Sejr: Århus Mosaik (1967) s. 129–31. – ÅSt. 23. maj 1926, 3. juni 1948.

Navneregister

ved *Leif Juul Christensen*

- Abel, Leonard, blomsterhandler, 46
Achen, Eggert, arkitekt, 17
Adler, D. B., bankier, 23
Adler, Wulff og Meyer, handels- og bankierhus, 23
Agerskov, C., læderhandler, 23
Ajstrup, 113
Alderslyst, 117
Aldersro (Platmenagen), 60
Alléenberg, kafé, 71
Allégården, 71
Andelsbanken, 15
Andersen, Poul, arkitekt, 25
Andersen, Rasmus, billedhugger, 84
Andersensgade, 103
Ansgar, missionshotel, 86
Arbejdernes Andels Boligforening, 61, 101
Arbejdernes Byggeförening, 89
Arbejdernes Landsbank, 87
Arboc, Thomas, arkitekt, 64, 122
Arndal, Oluf L., digter, 131
Arveprinsesse Carolines Børneasyl, 49
Atlantic, hotel, 83
Augustenborggade, 115
Automatcafeen, 45
- Badeanstalten, 82
Badstuegade, 18, 19
»Bager Sperlings gård«, 21
Bag Klosteret, 48
»Bag om Byen«, 68–70, 74, 80, 88
Bagvejen, 103
Balle, Jørgen, bødker, 109
Banegården, 28, 37, 80, 82, 84, 86, 87
Banegårdsbroen (Bruunsbro), 86
Banegårdsgade, 86, 89
Banegårdsplads, 80, 84–87, 119
Bangs oliemølle, 36
Bankkontoret (Nationalbanken), 16
Barchalia, C., galanterihandler, 23
Barrit, Victor, isenkræmmer, 27
Basballe, Christen Jensen, borgmester, 78
Baunes Plads, 98
Bech, Marcus, købmand, fabrikant, 18
Bech, Marcus Galthen, købmand, fabrikant, 18, 21, 22
Bech, Oluf, købmand, 18
Bechgårds Vej, 105
Beder, 112, 113
Beder kro, 113
Bellevue-Hals (areal), 130
Berg, Axel, arkitekt, 17
Berg, Aage, toldklarerer, 131
Bilka, lavprisvarehus, 45
Birkefeldt, Gunnar, gartner, 58
Birkeparken, 119
Bischoff, H., møller, 64
Bispegade, 16, 17
Bispegården, 10, 11, 14
Bispehus, 33, 56
Bispetoften, 76
Bispetorvet, 11, 14, 15, 30–32
- »Bisse-Anton«, 51
Bjerg, Johs., billedhugger, 85
Blegdammen, 75
Blicher, Niels, præst, 40
Blicher, St. St., præst, digter, 40
Bluse-Magasinet, 45
Bocken, restaurant, 46
Borgerdrengekolen, Vestergade, 52, 53
Borggade, 69
Borgmestergården, 24, 25, 100
Borgporten, 12, 18–21
Botanisk Have, 100, 101
BP-huset, 83
Brabrand, 121–123
Brabrandhus, 123
Bredsdorff, J. H., naturvidenskabsmand, 118
Bregnø, Jakob, billedhugger, 39
Brendstrupgård, 125
Brendstrup mark, 102
Brendstrupvej, 102
Brendstrupvej (Langelandsgade), 72
British Crown, restaurant, 56
Broge, Hans, købmand, 91 (statue), 122
Bropalæ, 29
Brovej, 130
Brummerstedt, E., boghandler, 46
Bruun, M. P., fabrikant, politiker, 86, 91
Bruunsbro (M. P. Bruunsbro), 86, 87
Bruunsgade, 86, 89
Bugten, 34, 36, 37, 39, 61, 62, 127
Byberg, Brd., manufakturhandel, 21
Bæhr, Niels Andreas, konditor, 32
Bæhr, T. Chr., konditor, 32
»Bæhrs hjørne«, 32, 33, 56
Bøgegade, 103
- Carit Etlars Vej, 121
Carl Niensens Vej, 97
Caspersen, Rasmus, gårdejer, mælkehandler, 107
Ceres, bryggeri, 79, 100, 101
Charlottehøj, boligkvarter, 101
Christensen, Alfred, købmand, 105
Christensen, Carl A/S, fabrik, 99
Christensen, Ludvig, minister, 99
Christensen, Rasmus, kroer, 105
Christian III, 102
Christian X's Vej, 109, 117
Christiansbjerg, 102, 103
Christiansbjerg Mølle, 64, 103
Christians Bro, 52, 53
Christiansgade, 52, 76
Christianskirken, 103
Christianslyst, 61
Christoffer af Bayern, 85
Cimbria, hotel, 17
Clausen, C. C., forfatter, 75
Clemmensen, Mogens, arkitekt, 10
Coca-Cola, firma, 109
Cuenos zoologiske udstilling, 94
- Dagmar, hotel, 46
Dalgas, E. M., hedeopdyrker, 84 (statue)

- Dalgas Allé (Dalgas Avenue), 94
 Dalgas Avenue, 25, 91, 94, 95
 Danmarks Journalisthøjskole, 67
 Dansk Supermarked A/S, 45, 89
 Danske Mejeriforeningers Fællesorganisation
 (Mejerikontoret), 89
 Danske Provinsbank, Den, 15
 »Demokraten«, 115
 Demokratens hus, 86
 Domkirkegården, 14
 Domkirken, 10–15, 17, 18, 20, 21, 28, 30, 74
 Donbækhusene, 106
 Dragonernes ridehus (1820), 82
 Dr. Margrethes Vej, 58, 59
 Dyhr-Nielsen, K., manufakturhandel, 21
 Dynarken, 54–57, 82, 87
 Døcker, F. C., agent, 21
- Ebbesen, H. A., fotograf, 124
 Ebeltoft, 130
 Egegade, 103
 Egåen, 130
 Elektricitetsværket, 82
 Ellermann, H. M., købmand, 23
 Elmegade, 103
 Elvirasminde, chokoladefabrik, 82
 Elyria, bolsted, 131
 Elyriavej, 131
 Emilienborg, 42
 Emmery, familien, 42, 43
 Emmery, Emma, g.m. Jens E., 43
 Emmery, Jens, bagermester, konditor, 42, 43
 Emmerys konditori, 42–44
 England, 18
 Enigheden, mejeri, 98, 99
 »En Mil i Timen«, skotøjsforretning, 27
 Erhvervsarkivet, 78, 79
 Erik Menved, 74
 Eugen Warmings Vej, 101
 Europa, restaurant, 56, 57
 Europavej 3, 103
- Falckenstein, Vogel von, tysk general, 21
 Falck-Zonen, 34, 35
 Fattiggårdsbakken (Vester Allé), 78
 Filtenborg, Chr., grosserer, 97
 Filtenborgs Plads, 84, 97
 Fiskergade, 28, 29, 80
 Fiskerhuset, traktørsted, 78
 Fjords Gade, 95
 Fjordsgades Skole, 94
 Flach, V., garver, 109
 Fløjstrupskovene, 113
 Folkebiblioteket, se: Århus kommunes Biblioteker
 Folkeregisteret, 89
 Forenede Danske Motorejere, 116
 Foreningen af jyske Landboforeninger, 106
 Fortevvej, 130
 Fotorama A/S, 80
 Frausing, slægten, 24
 Frausing, Poul Pedersen, købmand, 24
 Fredensgade, 22, 80
 Fredensgård, 117
 Fredens sogn, 117
 Fredensvang, 117
 Fredericia, 122
 Frederik II, 102
 Frederik VI, 20
 Frederiks Allé, 45, 88, 89
 Frederiksbjerg, 80, 86
 Frederiksbro, 28, 76
 Frederiksen, Johs., arkitekt, 59
 Frederiksgade, 38, 46, 76, 88
 Frederikshøj, 97, 104, 105
 Frederiksport, 88
 Frich, Søren, fabrikant, 55
- Frichs Maskinfabrik og Jernstøberi, 80, 81, 109
 Friis & Moltke, arkitektfirma, 61
 Frimodt Clausen, R., arkitekt, 42, 103
 Fritz, Andreas, landskabsmaler, 58, 97
 Frodesgade, 114
 Frue Kirkeplads, 49
 Frue Kirkerist, 48, 49
 Frue Kirkesti, 48
 Frydenlund boligkvarter, 79, 101
 Frydenlundsvej (sen. Carl Niensens Vej), 105
 Frøhstüek Nielsen, Chr., arkitekt, 34, 52, 69
 Frøstrup, Ribe amt, 101
 Fulden, 113
 Fulling, familien, 14
 Fynsgade, 66
 Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger, 117
 Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger
 (Vesterbro Torv), 73
 Færchs tobaksfabrikker, 109
 Føtex, varehus, 45, 89
- Galgebakken, 22, 66
 Galten, Knud, borgmester, 18
 Gamle By, Den, 18, 25, 30, 41, 75, 100, 101
 Gammel Egåbro, 130
 Gammelgårds boghandel, Maja, 71
 Gammelgårdsskolen, 121
 Gammeltorv (Lille Torv), 22
 Gammel Vejlbj, 127
 Gammel Åby, 121
 »Gangstegen«, 51
 Gartner Thomsens hjørne, 70
 Gasværket, 82
 Gellerup, 119
 Gerdes gård, 20, 21, 23
 Gerdes, J. U., købmand, 20, 21
 Gjerulff, Johs., manufakturhandler, 12
 Godsbanegården, 75
 »Gravens Rand« øgenavn for restauration, 62
 Gravers, Arne, arkitekt, 103
 Grenå, 36, 37
 Grenåvej, 37, 60, 61, 99, 117, 130
 Grisatorvet, 73, 74
 Grønnegade, 52, 53, 72, 76
 Grønnegården, 52, 53
 Guldbergsgade, 66, 67
 Guldbergs have, 66
 Guldsmedgade, 23, 42–49, 69
 Guldsmedgades Varehus, 44, 45
 Gølden, Hieronymus (Jeronimus), ridefoged, 78
 Gylling, Peder, husmand, 122
- Hads Herreds Vej, 82, 83, 97, 104, 105
 Hads-Ning Herreders jernbane, 110–113, 116
 Hafniahus, 29
 Hammelbanegården, 79
 Handelsbanken i Aarhus, 23
 Handels- og Industrikafeen, 33
 Hans Broges Gade, 90, 91
 Hansen, Axel, billedhugger, 91
 Hansen, Christian, plantør, 100
 Hansen-Reistrup, K., maler, billedhugger, 56
 Hansen-Årslev, Jens, maler, 23
 Harald Jensens Plads, 115
 Harder, M. D., herreekviperingshandler, 12
 Hasle, 99–101, 108, 121, 124, 125
 Hasle Kirke, 125
 Hasle Præstegård, 125
 Hasle Skole, 124, 125
 Havgyden, 40, 41
 Havnegade, 34, 35
 Havnekafeen, 56
 Havnen, 37
 Havnepladsen, 34
 Havstokken, sommerhus, 131

H. C. Lumbyes Vej, 105
 Heibergs Gade, 92, 93
 Heide, Hans Peter, landmand, 106, 107
 Heilskov, Chr., bibliotekar, 124
 Helgenæs, 36
 Hendrik Pontoppidans Gade, 92, 93
 Herning, 42
 Herningvej, 101
 Herskind, Peter, købmand, 67
 Hesselbæk, 100
 Hingelberg, Franz, guldsmed, juvelerer, 12
 Historisk Samfund for Århus Stift, 79
 Hjarnøgade, 49
 Hjeronimus-Bakken, se Jeronimusbakken
 Holland, 120
 Holm & Co., Hans, firma, 23
 Holm, Peter, museumsdirektør, 24, 25
 Holme, 55, 107–109
 Holme Bjerge, 109
 Holme Byvej, 109
 Holme Kirke, 108, 109
 Holme Kro, 109
 Holme-Tranbjerg kommune, 108, 109
 Holmevej, 97, 109
 Horsensvej, 110–112, 116
 Hospitalsgade, 48
 Hou, 110
 Hovedgaden, Brabrand, 122
 »Husar-Anna«, 51
 Husted, Chr., overretssagfører, 61
 Høeg-Hansen, Axel, arkitekt, 84, 85, 101
 Høegh-Guldberg, Julius, oberst, 66–68
 Høegh-Guldberg, J., overretssagfører, 68, 69
 Høegh-Guldberg, Johanne Christiane, f. Buur-
 meister, g.m., overretssagfører J. H.–G., 68
 Høegh-Guldberg, (Lulu) Julie Lucie Emmerentze
 Hahn, 69
 Høegh-Guldberg, Ove, statsmand, 66–68
 Høegh Guldbergs Gade, 66, 67
 Høegh Guldbergs Gades kaserne (fodfolks-
 etablissementet), 64, 65
 Højbjerg, 105–108
 Højbjergparken, 107
 Høje Hasle, 125
 Højvang, 102, 103
 Hørret, 106

Immervad, 12, 22, 24–27, 76
 Ingerslev, H. P., minister, 90
 Ingerslevs Boulevard, 82
 Ingerslev Boulevards skole, 94
 Ingerslevs Plads, 91, 94
 Itzehoe, 49
 Ivar Huitfeldts Gade, 62, 63

Jacobsen, Arne, arkitekt, 85
 Jacobsen, L., købmand, 20
 Jelshøj, 109
 Jensen, murer, Højbjerg, 107
 Jensen, Harald, brændevinsbrænder, 115
 Jensen, Harald, redaktør, politiker, 115
 Jensen, H. P., entreprenør, etatsråd, 75
 Jensen, Jens, gartner, 52
 Jensen, M., vognmand, 43
 Jensen, Ole, gæstgiver, 46
 Jensen, P., bagermester, 42
 Jernbanevej, 122
 Jeronimusbakken, 78, 88
 Johan Langes Vej, 101
 Johansen & Søn, Marinus, farvehandel, 27
 Jomsborg, bygning, 56, 57
 Jomsborg, restaurant, 56, 57
 Juel, H. A., general, 14
 Juels gård, 14
 Jylland, 16

Jyllands-Posten, 117
 Jydsk Andels Foderstofforretning, 14
 Jysk Handels- og Landbrugsbank, 23
 Jysk Selskab for Historie, 79
 Jysk Supermarked A/S, 45
 Jydsk Telefon, 29
 Jyske Handelshøjskole, Den, 90, 91
 Jyske Haveselskabs Have, Det, 25, 100
 Jærggården, 82, 86, 91, 92
 Jærggårdsgade, 83
 Jærggårdssvej, 62
 Jægerhuset, 82

Kampmann, Hack, arkitekt, 10, 34, 35, 78, 91, 97
 Kampmann, Niels Øllgaard, direktør, 128
 Kannikegade, 14, 15, 28, 30, 31, 69
 Kantorparken, 127
 Kaserneboulevard, 64
 Katedralskolen, 34, 35
 Katolsk-apostolsk Kirke, 88
 Katolsk Kirke, 84, 86
 Kier, Chr., overretssagfører, 23
 Kirkegårdsvej, 62
 Kirkevej, Brabrand, 122
 Kirkevej, Viby, 117
 Kjeldberggården, 107
 Klintegården, 58, 62
 Klixbüll, A., ingeniør, 98
 Klosteret, 48, 51
 Klostergade, 42–46, 48, 69
 Klosterortov, 46, 48, 49
 Klostervangen, boligkvarter, 101
 Knudrisbakke, 62
 Koch, Fr., guldsmed, 21
 Koch, N., skoleleder, 77
 Kochs Skole, N., 77
 Koefoed, møller, Åbyhøj, 121
 Kommissionen til Undersøgelse af de i dansk Pri-
 vateje bevarede Kilder til dansk Historie (under
 Videnskabernes Selskab), 79
 Kommunale Værker, De, 83
 Kommunehospitalet, 55, 64
 Kong Chr. Xs og Dronning Alexandrines Fri-
 murerstiftelse, 52, 53
 Kongelige Sundhedskollegium, Det, 89
 »Kongens gård«, 16
 Kongevej 116, 117
 Kongsgård, 117
 Kongsvang, 112, 113, 117
 Korn- og Foderstof Kompagniet, 117
 Kragelund, gården, 107
 Kragelund, hotel, 106
 Kragelund Teglværk, 107
 Kragelunds Allé, 107
 Krantz, C. P., murermester, 44
 Krathuset, 128
 Krathusvej, 128
 Kreutz, Anker, skuespiller, 56
 Kristiansgårdsvej, 113
 Kronprinsen, hotel, 86, 87
 »Kryster-Frands«, 51
 »Kræmmerstenen«, 102
 Kvægtorvet, 73
 Kühnel, S. F., arkitekt, 39
 Kystvejen, 34–38, 40
 København, 18, 23, 42, 55
 Københavns Handelsbank, 23
 Københavns kommune, 121
 Købmand Laurentins gård, 22
 Købmands- og Håndværkerbanken, 21
 Kålbygården, 126, 127
 Landmandsbanken, 12, 13
 Landsarkivet for Nørrejylland, 78
 Landsforeningen for Danmarks Bilruter, 121
 Langballe, familien, 72
 Langballe, C., købmand, 72

- Langballe, Otto, 72
 Langballebakken, 106
 Langballes gård, 72
 Langballes Teglværk, 72, 73
 Lange, C., arkitekt, 66
 Lange, H., købmand, 46
 Lange, Jens Iversen, biskop, 10
 Langelandsgade, 72
 Langenæs, 115
 Larsen, A., gartner, 58
 Larsen, F., vinhandler, 14
 Larsen, H., restauratør, 42
 Larsen, Laurits S., gartner, 58
 Larsen, O., gartner, 107
 Larsen-Ledet, L., journalist, 114, 115
 Larsen-Ledets Gade, 115
 Larsensvej, J. P., 122
 Laurentin, P., købmand, 22, 23
 Lausen, Erni, f. von Düring, g.m. læge Valdemar Lausen, 61
 Lausen, Frederik, direktør, 61, 97.
 Lausen, Valdemar, læge, 61.
 Lazarus, Magnus, købmand, 22, 23
 Lazarus, M. & N., firma, 22
 Lazarus, Nathan, købmand, 20, 22, 23
 Lazarus' gård, 12, 22, 23
 Liisberg, H., rådmann, 128
 Lille Torv, 12, 18–25, 27, 32, 46, 48
 Lille Vej, 103
 Lind, Kai, skuespiller, 56
 Lindhards højere Pigeskole, S., 77
 Lisbjerg, 125
 LK-NES, bygningen, 56, 57
 Lodshuset, (1805), 82
 »Loppe-Gudda«, 51
 Lottrup, M. C., købmand og brændevinsbrænder samt brygger, 79
 Lottrups spritfabrik, 36, 40
 Louisegade, 53, 75–77
 Louisenhøj (Stefanshjemmet), 97, 104
 Lund, Niels, bogtrykker, 40
 Lundshøj, 109
 Løveapoteket, 21
 Laasby, Jens Rasmussen, borgmester, 24
 Laasby, Peder Jensen, borgmester, 24
- Magasin du Nord A/S, 22, 25, 27, 77
 Malling, A., købmand, 88
 Marcus Bechs gård, 18, 19
 Margrethe, dronning, 102
 Margrethemøllen, 64
 Mariendal, 113
 Marielyst (Marienlund), 60, 61
 Marienlund (Marielyst), 58, 60, 61
 Marienlund, boligforening, 60, 61
 Marienlundskolen, 61
 Marselisborg, hovedgård m.v., 60, 90, 92, 94, 97, 98, 104, 108, 128
 Marselisborg Allé, 92, 93
 Marselisborg Gymnasium, 92
 Marselisborg Mark, 90, 91
 Marselisborg Seminarium, 95
 Marselisborg Skov, 18
 Marselis Boulevard, 115
 Mauritzen, C., ekviperingshandler, 26
 Mejerikontoret (Danske Mejeriforeningers Fællesorganisation), 89
 Mejlborg, 38, 39
 Mejlgade, 36–41, 68
 Mejlgedes Port, 36, 38, 39, 58, 59, 130
 Mercur, hotel, 117
 Meulengracht, Harboe, købmand, 20
 Meulengracht, L. Chr., brygger, 79
 Meulengrachts gård, 18–20
 Meyer, Herman, købmand, 23
 Michelsen, Jacob, borgmester, 24
- Midtkraft I/S, 83
 Miehe, Wilhelmine, menageriejer, 95
 Mindebro, 28, 80
 Mindegade, 38, 56, 57
 Mindeparken, 104, 105
 Mindeport, 54, 82, 105
 Moesgård, 108
 Mols, 36
 »Moppedissen«, 51
 Mosaiske Kirkegård, Den, 88
 »Mose-Egen«, 51
 Munke-Apoteket, 70
 Munkegade, 68, 70, 71
 Munkegården, 70, 71
 Munkeport, 70
 Murersvendenes Stiftelse og Enkekasses bygning, 73
 Museumsgade, 75
 Mølle dammen, 74, 75, 100
 Mølleengen, 75, 78, 79
 Mølleparken, 75
 Møller, A. P., rederi, 45
 Møller, C., skræddermester, restauratør, 58
 Møller, Erik, arkitekt, 85
 Møller, Hans, arkitekt, 99
 Møller, Thorkel, arkitekt, 16, 25, 52, 56
 Møllestien, 52, 53
 Mølletofte, 75
 Møllevangen, 100
 Møllevæjen (Vejrmøllevæjen), 100
 Mønsgade, 100
 Mønsted, Otto, margarinfabrik, 22, 53, 77
 Mørk, J. M., konsul, folketingsmand, 122
- Nationalbanken i København, 16, 17
 Nationalbanken, Århus, 16, 17
 Niels Ebbesens Vej, 102
 Nielsen, købmand, Tranbjerg, 110
 Nielsen, M., gartner, 52
 Nielsen, Aage C., arkitekt, 25
 Niels Juels Gade, 62
 Nobel, N. L., farveri, 42
 Nordby, 116, 117
 Nordbyvej, 117
 Nordre Kirkegård, 62, 115
 Nordre Strandvej, 130, 131
 Nordvestpassagen, 102
 Norsgade, 44
 Norsminde, 113
 Norsminde Landevej, 97
 Ny Carlsbergfondet, 85
 Nygade, 50, 51
 Nyhavn, København, 51
 Næstved, 122
 Nørre Allé, 42, 68–73, 89
 Nørre Boulevard, 64
 Nørrebrogade, 66
 Nørregade, 66, 68, 69
 Nørreport, 40, 41
 Nørrevej, 122
- Odder, 122
 Odderbanen, se: Hads-Ning Herreders jernbane
 Oddervej, 96, 97, 104–107, 109
 Odensegade, 82, 91, 93
 Offentlige Slagtehus, Det, 83
 Ole Rømer, relief, 85
 Ormslev, Jens, spritfabrik, 41
 Otto Mønsted-kollegiet, 95
 Ovesen, Anton, slagtermester, 46
- Paludan-Müller, Frederik, digter, 113
 Palæ, restaurant, 34, 35
 Paradisgade, 68, 69
 Park Allé, 84–87
 Pedersen, Peter Christensen, landinspektør, 60

Pedersen, Poul, borger, 18
 Pedersen-Dan, H. P., billedhugger, 49
 Persdatter, Citzel, g.m. Niels Christensen Skriver, 24
 »Peter Langkniv«, 51
 Phønix, restaurant, 55
 Platmenagen (Aldersro), 60
 Politistationen, 17, 85
 Pontoppidans konfektionsforretning, H., A/S, 21
 Promenadecafeen, 36
 Præstehaven, 125

 Randers, 122
 Randers-Grenå banen, 64
 Randersvej, 55, 64, 67, 98, 99, 102, 103
 Reddelin, Knud, apoteker, 79
 Reddersen, C., bager, 36
 Rée, Hartvig Philip, købmand, 22
 Reginakomplekset, 80, 81
 Reginakrydset, 80, 81
 Reginehøj, 102, 103
 Reginehøj, boligkompleks, 103
 Reginehøjgård, 102
 Reginehøj Mark, 102
 Reginehøj Mølle, 64, 103
 Reginehøj Skovvej, 103
 Regnecentralen, 45
 Richter, Johan, arkitekt, 103
 Rico, restaurant, 87
 Ridderstræde, 55
 »Riigbjerget«, 102
 Riis Knudsen, fotograf, 21
 Riis Skov, 34, 36, 38, 58, 119, 128, 130
 Ringgadebroen, 99
 Ringgaden, 98, 99
 Ringgården, boligforening, 99, 101
 Ringkøbingvej, 101
 Rio-bygningen, 106
 Risskov, 102, 109, 128–131
 Risskov Amtsgymnasium, 127
 Rohweder, Wm., manufakturhandler, 44
 »Rok-Uglen«, 51
 Rosenkrantzgade, 30
 Rosensgade, 18, 43
 Rosenvang, 117
 Rosenvangs Allé, 107
 Rosenvænget, 116
 Royal, hotel, 16, 17
 Rozzi, Johan, konditor, 14
 Rozzis kafe, Johan, 14, 15, 32, 33
 »Rubjerget«, 102
 Rude, 113
 Rundhøj, 109
 Rutebilstationen, 82
 Ryesgade, 28, 30, 80, 81, 84, 85, 119
 Ryhavevej, 125
 Ryomgård, 64
 Ryvangsallé, 130, 131
 Rømerhus, 29
 Røse, Bernhard, købmand, 12
 Røse, Wilhelm, købmand, 12
 Røses gård, 12
 Rådhuset, 17, 79, 85–87, 89
 Rådhusparken, 89
 Rådhuspladsen, 78

 Sabroe, Peter, politiker, 67 (statue), 69, 84 (statue)
 Sabroe & Co. A/S, Thomas Ths., 55, 109
 Sabroes Plads, 67, 84
 Salling, 45
 Saltholmsgade, 79
 Samsøgade, 66
 Sandagervej, 131
 St. Clemens Bro, 28, 29, 66, 80
 St. Clemens katedral og kirke, se: Domkirken
 St. Clemens Torv, 14, 15, 28, 30, 31, 66

 St. Nicolauskilde Brøndanstalt, 21, 82
 St. Nikolaj Kirke, 20
 St. Olufs Kirkegård, 36
 St. Pauls Gade, 92, 93
 St. Pauls Kirke, 90, 91
 St. Pauls Plads, 91
 Saxild, 113
 Schierup, C. U., gartner, 119
 Schjerup, Kaj, gartner, 119
 Schou, Helen, billedhuggerinde, 31
 Schourup, Hans A/S, 49
 »Selskabshaven« (Det jyske Haveselskabs Have), 100
 Secher, Hans Weinholdt, købmand, 24, 25
 Sechers gård, 24, 25
 Severinsen, brødrene, murermestre, 32, 33, 56
 Silkeborgvej, 98, 99, 101, 118–121, 123
 Sindshvile, 61
 Sjelle, Jens Nielsen, gartner, 70
 Sjøllandsgade, 66
 Skanderborg, 22
 Skanderborgvej, 88, 99, 115–117
 Skandinavien, hotel, 28, 55, 66
 Skanseanlægget, 92, 93
 Skansebakken, 82
 Skansen, 25, 83, 92, 93
 Skansepalæet, 93
 Skejby, 125
 Skejby Mark, 102
 Skibbrogade, 34
 »Skidenpyt«, 107
 Skipper Klements Vej, 103
 Skolebakken, 34–36
 Skolebakkevej, 122
 Skolegade, 27, 32, 42, 80
 Skolegyde, 32, 33
 Skovbys Hjørne, 14, 31
 Skovfaldet, 60, 61
 Skovhuset, 128
 Skovtoften (Riis Skov), 58
 Skovvangsvej, 102, 103
 Skovvejen, 58, 59, 62
 Skriver, Niels Christensen, rådmænd, 24
 Skriver, Poul Pedersen, rådmænd, 21
 Skæring, 130
 Skåde, 108, 109
 Skåde Bakker, 109
 Slagtehuset, 82
 Sleepy Springmadrasser, firma, 72
 Slusebroen, 52, 76, 78, 79
 Smedegyde, 40, 41
 Smedens Bro, 75
 Snells gård, 18
 Socialgade, 103
 »Sommerlyst«, 66
 »Sorte Grete«, 51
 Spanien, 82, 83, 105
 Statens Institut for Talelidende, Århus afd., 60, 61, 128
 Stationsbakken, 123
 Stationsgade, 128
 Stationsvej, 113
 Statsbiblioteket, 76, 78
 Statshospitalet, 128
 Stefansen, Brdr., tivoliejere, 95
 Stefanshjemmet (Louisenhøj), 97, 104
 Stenkildegård, 117
 Stenkildeparken, 117
 Stenkildevej, 117
 Stiftsprovstegården, 17
 Store Torv, 12, 13, 16–22, 28, 46, 68, 69
 Strandborg, villa, 131
 Strandbygård, 130, 131
 Strandbyvej, 131
 Strandgård, Johan, møller, vognmand, 121
 Strandmøllen, papirfabrik, 18

Strandparken, 93
 Strandvejen, 25, 82, 83, 93, 96, 104, 105
 Studsgade, 22, 40
 Stærhr-Nielsen, Olaf, billedhugger, 85
 Stænderforsamlingen, Viborg, 16
 »Sundheds-Søren«, 51
 Svaneapoteket, 23
 Svendborgvej, 93
 Svendsen, V. E., fotograf, 29
 »Svendens hjørne«, 30, 31
 Sverige, 44
 »Svinehøj« (Reginehøj), 102, 103
 Svømmehallen, 82
 Sygehus Boulevard, 64
 Sygehuset i Dynkarken, 54, 55
 Sygehuset i Vestergade, 55
 »Sølyst«, 67
 Sølystgade, 66, 67
 Sønder Allé, 54, 55, 70, 80, 82, 84, 85
 Sønderborggade, 115
 Søndergade, 22, 28, 80, 81
 Sønderport, 115
 Søndre Kirkegård, 84–86, 88, 89, 99
 Søndre Pige-Byskole, 88
 Søparkvej, 122
 Sørensen, A. P., konditor, 32
 Sørensen, Chr., vognmand, 106
 Sørensen, Chr. R., gartner, 119
 Søsterhøj, 109
 Søvej, 123

Tandlægehøjskolen, 67
 Tangen, 46, 48, 49
 Teglårdsgade, 66
 Teglværksgade, 72, 73
 Teglværksvej (Langelandsgade), 72
 Teknisk Skole (Ingerslevs Plads), 94, 95
 Teknisk Skole (Nørre Allé), 70, 71, 94
 Terp, 116
 Thielemann, C. G. F., kgl. bygningsinspektør, 16
 Thomsen, Carl, gartner, 70
 Thomsen, Laus, gartner, 70
 Thors Mølle, 108
 Thorups Bodega, 12
 Thorvaldsensgade, 74
 Tietgens Plads, 91
 Tilst, 45
 Tjørnegade, 103
 Toldboden (1833–1868), 82
 Toldbodgade, 54
 Tordenskjoldsgade, 58, 62, 63
 Torvegaden, 12
 Torvet på Immervad (Lille Torv), 22
 Tousvej, 120, 121
 Tranbjerg, 108–111
 Tranbjerg Haveby, 110
 Tranbjerg kro, 110, 111
 Tranbjerg mejeri, 110
 Trekanten, 106
 Truevej, 122, 123
 Trøjborg, 58, 59, 62, 63
 Trøjborg, traktørsted, 34, 58, 62
 Trøjborg slot, 62
 Trøjborgvej, 58–60, 62, 63
 Tværgade, 40, 41
 Tværvæg, 122
 Tyskland, 120
 Tømremestrenes Damp-Save- og Høvleværk, 79
 Tønder, 62
 Tøndergade, 115

Universitetsparken, 78
 Ussing, Henry, teolog, 60

Vagnsen, Peder, biskop, 10
 Valdemarsgade, 89

Wallensteins skanse, 82
 Walther, V. Th., kgl. bygningsinspektør, 10
 Vandtårnet (Randersvej), 102
 Vang, Brødrene, firma, Ålborg, 86
 Varde bys mølle, 101
 »Varna«, 97
 Varna-bækken, 18
 Weinschenck, Hans, konditor, 14
 Weis, Andreas Severin, møller, cand. polyt., 74, 75
 Weis, Ernst, møller, 74, 75
 Vejlbj, 60, 62, 99, 126, 127, 130
 Vejlbj Centervej, 127
 Vejlbj Fed, 128–131
 Vejlbj Kirke, 126, 127
 Vejlbj Krat, 128, 129
 Vejlbj Mark, 102
 Vejlbj Ringvej, 103
 Vejrmøllevejen (Møllevejen), 100
 Welling, August, bestyrer, 23
 Vennelund, kafe, 67
 Vennelyst, 41, 49, 66, 67, 84, 93
 Vennelyst Boulevard, 64, 67
 Vennersgave, 130, 131
 Wessel, Th., handelsmand og industridrivende, 27
 Vester Allé, 27, 66, 70, 78, 79
 Vester Allés kaserne (kaserne-etablissementet på Hjeronimus-Bakken), 66, 88, 89
 Vesterbo, boligforening, 103
 Vesterbro, 25
 Vesterbrogade, 100
 Vesterbro Mølle, 79, 100
 Vesterbro Torv, 72–74, 100, 121
 Vesterbro Trælasthan, 101
 Vestergade, 20, 22–24, 27, 38, 49, 53, 54, 72, 74, 100
 Vesterport, 72, 73, 100
 Vestre Kirkegård, 99
 Vestre Møllesti, 52
 Vestre Ringgade, 98, 99, 101
 Vestre Skovvej, 128
 Wett, Emil, handelsmand og industridrivende, 27
 Vett og Comp., Emil, 27
 Vett, Emil og Wessel, De forenede Hvide-Vare-Forretningers Lager i Århus, 27
 Viborg, 16, 78
 Viborggården, 101
 Viborgvej, 98–101, 124, 125
 Viby, 114, 116, 117
 Viby Bibliotek, 117
 Viby Borgerforening, 114
 Vibygård, 177
 Viby kommune, 91
 Viby Politistation, 117
 Viby Ringvej, 117
 Viby sogn, 82
 Viby sogneråd, 114
 Viby Torv, 99
 Videnskabelige Realskole, Den, 54, 55
 Videnskabernes Selskab, 79
 Wied, Gustav, digter, 109
 Wied, J., ingeniør, 109
 Wilhelmsborg, 113
 Willemoesgade, 62
 Winsløw's Eftfl., Fr., 25
 Witten, Chr., glarmester, 26
 Volden, 18, 19
 Volmerhus, 42–43
 Vor Frue Kirke, 12, 20, 48, 49, 51
 Wormhus, 66
 Vorregårds Mark, 102
 Vorrevang, gartneri, 102
 Vorrevangen, 103
 Wulff, Rudolph, købmand, 23

Yhr, Chr., modehandler, 30, 31
 Yhr, Flora, modehandler, 30

Zeuner, Jacob, boghandler, 24

Ølsgaard, Elias, billedhugger, 59, 84
Østbanegården, 37
Østbanehotellet, 65
Østbanetorvet, 36, 39, 46, 64, 65
Østboulevarden, 64, 103
Østergade, 88
Østjyske Bryggerier A/S, 79
Østre Møllesti, 52
Østre Skovvej, 128

Åboulevarden, 25, 28, 52, 53, 75–77
Åby, 118, 119
Åby Bækgårdsvej, 121
Åby Gammelgård, 121
Åby Kommune, 121
Åby Menighedsråd, 119
Åbyhøj, 80, 101, 118–121
Åbyhøj Boligforening, 119
Åbyhøj Kirke, 121
Åbyhøj Mølle, 120
Aage Bergs Vej, 131
Aae, Hjalmar, byrådssekretær, 97
Aen, 27, 53, 57, 75–77, 115
Agade, 26–29
Aagaard, M. S., apoteker, 79
Ågården, 53
Åkrogen, 130
Ålborg, 32
Ålholmske ejendom, Den, 56
Århus Akademi, 103
Århus Amt, 118
Århus Amtssygehus, 101
Århus Bicycle Club, 128, 130
Århus byhistoriske Udvalg, 79
Århus byråd, 84, 95, 96, 98, 105, 115
Århus Folkebibliotek, se: Århus kommunes
Biblioteker
Århus Gymnastikforening (A.G.F.), 94
Århus Hospital, klosteret, 48
Århus Kalkværk, 83
Århus Kioskselskab, 30, 31
Århus kommune, 61, 75, 78, 85, 97, 100, 121
Århus kommunes Biblioteker, 124
Århus kommunes skolevæsenes værneskole, 61
Århus Kul Kompagni, 128
Århus Kunstmuseum, 67
Århus Motor-Compagni, 34, 35
Århus Museum, 75, 79
Århus Mølle, 74, 75, 79, 100
Århus ny Tømmergård, 59
Århus Oliefabrik, 61, 83, 87
Århus Privatbank, 22
Århus-Randersbanen, 122
Århus-Ryomgårdbanen, 128
Aarhus Stiftsbogtrykkerie, 109
Aarhus Stiftstidende, 16, 17, 40, 115, 122
Århus Teglværk, 72
Århus Trælasthandel (Vesterbro afd.), 101
Århus Universitet, 78, 79

Publikationer udgivet af Århus byhistoriske udvalg

BARN I ARHUS

Redigeret af Åge Bredsted, Vagn Dybdahl og Emanuel Sejr.
1956. 139 sider. Udsolgt.

BARN I ARHUS

Anden samling.
Redigeret af Åge Bredsted, Vagn Dybdahl og Emanuel Sejr.
1957. 183 sider. Udsolgt.

ARHUS PROMENADE 1909-59

Redigeret af Vagn Dybdahl og Finn H. Lauridsen.
1958. 244 sider. Udsolgt.

Rasmus Nielsen:

ARHUS I FYRRERNE
Ny udgave med oplysende noter af Emanuel Sejr.
1959. 164 sider. Kr. 11,90.

Emanuel Sejr:

GAMLE ARHUSGADER
1960. 154 sider. Udsolgt.

Helge Søgaard:

DET ÆLDSTE ARHUS
1961. 114 sider. 26 plancher. Kr. 31,80.

Emanuel Sejr:

GAMLE ARHUSGADER
Anden samling.
1961. 160 sider. Udsolgt.

FREMMEDE SER PÅ ARHUS

Redigeret af Finn H. Lauridsen.
1962. 247 sider. Udsolgt.

ERHVERV I ARHUS 1735

Ved Poul Enemark.
1963. 80 sider. Kr. 11,50.

Bernhardt Jensen:

FRA DET GLADE ARHUS
De gamle varieteer og morskabsteatre.
1963. 252 sider. Udsolgt.

Anna Thestrup:

ELIGEREDE BORGERE I ARHUS 1740-1837
1964. 136 sider og 2 udfoldstavler. Kr. 18,40.

UNG I ARHUS

Redigeret af Vagn Dybdahl.
1964. 298 sider. Udsolgt.

UNG I ARHUS

Ny samling.
Redigeret af Vagn Dybdahl.
1965. 224 sider. Kr. 36,80.

Bernhardt Jensen:

SOM ARHUS MOREDE SIG
Folkelige forlystelser fra 1860'erne
til 2. verdenskrig.
1966. 248 sider. Udsolgt.

Peder Hansen Resen:

ATLAS DANICUS. ARHUS STIFT
Tekst og oversættelse ved Helge Søgaard.
1967. 160 sider. 27 planchesider. Kr. 36,80.

Erik Christiansen:

GENNEM ARHUS I TRÆSKO
Billedredaktion og oplysende noter
ved Peder Jensen.
1967. 109 sider.
Indbundet: udsolgt; hæftet: kr. 14,95.

Ib Gejl:

UNDER VÆRGERADET
Forsømte og »forbryderske« børn i Århus 1905-15.
1967. 121 sider. Kr. 23,00.

Emanuel Sejr:

ARHUS-MOSAIK
Personer og begivenheder i den lille by.
1967. 281 sider. Kr. 39,70.

Vagn Dybdahl:

DET LOKALHISTORISKE ARBEJDE I BYERNE
Erfaringer fra Århus byhistoriske Udvalgs
virksomhed.
1968. 24 sider. Udsolgt.

Victor Jensen:

KLUNKETID OG KRIGSAR
Århus omkring år 1900 og under besættelsen
1940-45.
1968. 308 sider. Kr. 41,40.

BORGERE I BYENS RAD

Medlemmer af Århus bys borgerrepræsentation
og byråd 1838-1968.
Redigeret af Ole Degn og Vagn Dybdahl.
1969. XXIV + 268 sider. Kr. 41,40.

ULYKKE, NØD OG BRØDE

Begivenheder i Århus.
Redigeret af Vagn Dybdahl.
1969. 72 sider. Kr. 16,10.

Bernhardt Jensen:

DA ARHUS VAR HOLLYWOOD
Et kapitel af stumfilmens historie.
1969. 160 sider. Kr. 46,00.

DA DET VAR NYT I ARHUS

Ved Ole Degn. 1970. 208 sider. Udsolgt.

ARHUS DENGANG OG NU

1971. 144 sider. Kr. 50,60.

**ÅRHUS
DENGANG OG NU**

er sat, trykt og indbundet i
Aarhus Stiftsbogtrykkerie A/S

Skriften er Linotype
Times New Roman

Papiret er Stora Cote 135 g m²
fra Grycksbo Pappersbruk